

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΑΡΧΑΙΑ ΚΑΙ ΝΕΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ»
(ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ)

Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία
«Διάλογος Αθηναίων-Μηλίων»
(Θουκυδίδου Ιστορία V 83-114)

Εισηγητής: **Νικόλαος Δ. Κουτσολίας** (1013201503)

Επιβλέπων Καθηγητής: **Βασίλειος Α. Κωνσταντινόπουλος**, Καθηγητής, Πανεπιστήμιο
Πελοποννήσου

Συνεπιβλέποντες: **Βολονάκη Ελένη**, Επίκουρος Καθηγήτρια, Πανεπιστήμιο
Πελοποννήσου

Ευσταθίου Αθανάσιος, Αναπλ. Καθηγητής, Ιόνιο Πανεπιστήμιο

ΚΑΛΑΜΑΤΑ 2017

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Ευχαριστίες.....	Σφάλμα! Δεν έχει οριστεί σελιδοδείκτης.
Εισαγωγή	4
Κεφάλαιο Πρώτο- Α΄ Αθηναϊκή Συμμαχία	12
Κεφάλαιο Δεύτερο- Από τον Αθηναϊκό Επεκτατισμό στην Έκρηξη του Πελοποννησιακού Πολέμου	22
Κεφάλαιο Τρίτο- Ένταξη της Εκστρατείας στη Μήλο σε Ευρύτερο Ιστορικό Πλαίσιο: Ο Αρχιδάμειος Πόλεμος, Η Συνθήκη του Νικία και Ο Μεσοπόλεμος.....	26
Κεφάλαιο Τέταρτο- Η Εκστρατεία των Αθηναίων στη Μήλο	35
Κεφάλαιο Πέμπτο- Αθηναίοι και Μηλίοι.....	39
Κεφάλαιο Έκτο- Οι Δημηγορίες του Θουκυδίδη	50
Κεφάλαιο Έβδομο- Χρονολογικός Προσδιορισμός Σύνταξης του Διαλόγου	55
Κεφάλαιο Όγδοο- Ένταξη του Διαλόγου στη Φιλοσοφική Σκέψη	60
Κεφάλαιο Ένατο- Πολιτική Σημασία και Ανάλυση του Διαλόγου	67
Κεφάλαιο Δέκατο- Όψεις του Πολιτικού Ρεαλισμού από τη Μελέτη του Διαλόγου.....	75
Κεφάλαιο Ενδέκατο- Το Πλαίσιο της Ηθικής	81
Κεφάλαιο Δωδέκατο- Η Κατάληξη της Ιμπεριαλιστικής Πολιτικής της Αθήνας	84
Κεφάλαιο Δέκατο Τρίτο- Σκέψεις για τον Επεκτατισμό	89
Επίλογος	92
Ελληνόγλωσση Βιβλιογραφία	94
Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία	97
Παράρτημα	100

Εισαγωγή

Ο Πελοποννησιακός Πόλεμος¹ (431-404 π.Χ.) αποτελεί την μακροβιότερη και ίσως πιο καταστροφική εμφύλια περιπέτεια που γνώρισε ο ελληνικός κόσμος. Πρόκειται για ένα συγκλονιστικό γεγονός που ανέτρεψε όλες τις υπάρχουσες ισορροπίες και έθεσε νέες βάσεις σε επίπεδα οικονομικά, πολιτικά, πολιτισμικά και ηθικά. Στη διάρκεια του πολέμου αυτού παραμερίστηκε κάθε έννοια ηθικής και δικαίου, ενώ επικράτησε η βία και το δίκαιο της πυγμής. Οι ανθρωπιστικές αξίες και τα ιδανικά, που είχε φωτίσει η πρότερη αναγέννηση του πνεύματος και των τεχνών, έδωσαν τη θέση τους στην αλαζονεία και τη βαρβαρότητα.

Ένα από τα χαρακτηριστικότερα δείγματα της δραματικής αυτής μεταστροφής αποτελεί και η περίπτωση του εξανδραποδισμού των Μηλίων από τους Αθηναίους, γεγονός που αποτελεί και τον κύριο άξονα πάνω στον οποίο οργανώνεται και η παρούσα εργασία. Πρόκειται για ένα περιστατικό που καταδεικνύει περίτρανα τον εκφυλισμό της ανθρώπινης φύσης και την εκτράχυνση των ηθών που επέφερε ο πόλεμος.

Το περιστατικό έλαβε χώρα στα 416 π.Χ. Πριν, όμως, από την υποδούλωση των κατοίκων της Μήλου, διεξήχθη ένας διάλογος ανάμεσα στις δύο πλευρές με σκοπό να πειστούν οι επιτιθέμενοι να υποταγούν ειρηνικά και εκουσίως. Πρόκειται για τον περίφημο διάλογο μεταξύ των Αθηναίων και των Μηλίων που περιγράφει ο Θουκυδίδης στο Ε' βιβλίο του, ένα θαυμάσιο δείγμα ρητορικής αλλά και πολιτικού ρεαλισμού, που παραμένει έως και σήμερα πολύτιμο εγχειρίδιο ιστορίας και πολιτικής.

---

¹ Για τα αίτια του Πελοποννησιακού Πολέμου βλ. σχετικά G. E. M., de Ste Croix, *The Origins of the Peloponnesian War*, London-Duckworth 1972, βλ. Όμως και Hornblower S., *Ο Ελληνικός Κόσμος 479-323 π. Χ.*, Εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 2005, σ. 267 κ. εξ. Βλ. τέλος και Kagan D., *The Outbreak of the Peloponnesian War*, Cornell University Press 1969, για οτιδήποτε αφορά στο ξέσπασμα του Πελοποννησιακού Πολέμου γενικότερα.

Προκειμένου να καταστεί περισσότερο κατανοητή αλλά και ολοκληρωμένη η παρουσίαση του διαλόγου κρίθηκε απαραίτητο να εξεταστεί το θέμα αυτό από διάφορες οπτικές· άλλωστε πρόκειται για ένα κείμενο που προσφέρεται για πλήθος ερμηνειών και αναλύσεων.

Έτσι, αρχικά παρουσιάζεται η σύσταση της Δηλιακής Συμμαχίας², της μετέπειτα Αθηναϊκής Συμμαχίας, ώστε να σκιαγραφηθεί καλύτερα ο χαρακτήρας της αθηναϊκής δύναμης με την ανάλυση των συνθηκών εκείνων που οδήγησαν στην ανάπτυξή της και την κατέστησαν κορυφαία ελληνική δύναμη. Η περιγραφή αυτή είναι απαραίτητη, προκειμένου να καταστεί κατανοητό όχι μόνο η δύναμη στην οποία είχε ανέλθει η Αθήνα, μια δύναμη που θα την κάνει υπεροπτική και θα της επιτρέψει να προτάσσει με αλαζονεία την ισχύ της, αλλά και για να γίνει επίσης κατανοητό το εύρος της ρητορικής που ανέπτυξαν οι Αθηναίοι και οι νέες βάσεις που έθεσαν στα πλαίσια των διαπραγματεύσεων της παράδοσης της Μήλου.

Η Αθήνα, λοιπόν, μετά τους Περσικούς Πολέμους έκρινε ότι έπρεπε να διασφαλίσει την ασφάλεια όχι μόνο της ίδιας της πόλης, αλλά και των ελληνικών πόλεων εν τω συνόλω τους. Έτσι δημιούργησε την Δηλιακή Συμμαχία³, με όρους και κανονισμούς που σύντομα τη μετέτρεψαν σε Αθηναϊκή. Σύντομα, επίσης, έθεσε εαυτόν από επικεφαλής των συμμάχων σε ηγεμόνα τους, με τη δύναμή της να μετατρέπεται σε μία πανίσχυρη ηγεμονία που καταπίεζε τις υπόλοιπες πόλεις - μέλη. Σε αυτήν την εξέλιξη συνέβαλαν πολλοί παράγοντες, όπως η γεωγραφική θέση της πόλης που της επέτρεψε να διανύσει σε μεγάλο βαθμό αδιατάρακτες και ειρηνικές περιόδους, ώστε να επιδοθεί απερίσπαστη στο έργο της ανάπτυξής της· σε στρατιωτικούς παράγοντες που συνέβαλαν στην εδραίωση της αθηναϊκής δύναμης, με κύριο πρωταγωνιστή τον Κίμωνα· σε οικονομικούς, που επέτρεψε η μεταφορά του συμμαχικού

---

² Σχετικά με την ίδρυση της Δηλιακής Συμμαχίας βλ. Diodorus Siculus. Diodorus of Sicily in Twelve Volumes with an English Translation by C. H. Oldfather. Vol. 4-8. Cambridge, Mass.: Harvard University Press; London: William Heinemann, Ltd. 1989, Διόδ. Σικ., Βιβλίο 11.47, Athenaiion Politeia, ed. Kenyon. Oxford. 1920. Αριστ. Αθηναίων Πολιτεία 23, Plutarch. Plutarch's Lives. with an English Translation by. Bernadotte Perrin. Cambridge, MA. Harvard University Press. London. William Heinemann Ltd. 1914. 2 Πλουτ. Αριστείδης, 25.

ταμείου από τη Δήλο στην Αθήνα και η αξιοποίηση, προς όφελος της Αθήνας, των συμμαχικών εισφορών· σε πνευματικούς που έδωσαν στην Αθήνα την πανελλήνια ακτινοβολία της και σε πολιτικούς, με την παγίωση του δημοκρατικού πολιτεύματος που ένωσε τον πολίτη με την πόλη με τέτοιους δεσμούς, ώστε η ηγεμονία της Αθήνας να αποτελεί την μοναδική κανονικότητα και σταθερά που θα μπορούσε να του εξασφαλίσει ασφάλεια και ευημερία.

Επόμενο, ήταν η ισχύς αυτή, από τη μία να επιδιώκει τη συνεχή επέκτασή της και από την άλλη να ανησυχεί και τις άλλες ελληνικές πόλεις. Ως εκ τούτου, και αυτό αποτελεί αντικείμενο ανάλυσης του δεύτερου κεφαλαίου, οι ηγεμονικές τάσεις της Αθήνας ήταν μία πρόκληση που θορύβησε το μεγάλο της αντίπαλο, τη Σπάρτη, με αποτέλεσμα να ξεσπάσει ο πόλεμος ανάμεσα στις δύο πλευρές και τους εκατέρωθεν συμμάχους. Η συγγραφή του κεφαλαίου αυτού κρίθηκε αναγκαία ώστε να δοθεί ένα πιο γενικό πλαίσιο του πολέμου εντός του οποίου ανήκει και το υπό εξέταση γεγονός, αλλά και να δοθεί μία πιο ολοκληρωμένη εικόνα των εμπόλεμων Αθηναίων.

Αφορμή του πολέμου αποτέλεσαν τα γεγονότα της Ποτίδαιας και της Επιδάμνου τα οποία έφεραν αντιμέτωπους αρχικά τους Αθηναίους με τους Κορινθίους, συμμάχους των Σπαρτιατών. Ακολούθησε η προσπάθεια προσεταιρισμού της Κέρκυρας, γεγονός που έδειξε τις βλέψεις των Αθηναίων στο Ιόνιο και την Ιταλία, και αργότερα το Μεγαρικό Ψήφισμα, την άρση του οποίου απαίτησαν οι Σπαρτιάτες, όταν αποφάσισαν να εμπλακούν πιο ενεργά. Και εφόσον οι Αθηναίοι δεν ήταν διατεθειμένοι να υποχωρήσουν, ούτε οι αντίπαλοί τους να τους επιτρέψουν να συνεχίσουν την επεκτατική δράση τους, ο πόλεμος ήταν πλέον αναπότρεπτος.

Στην συνέχεια γίνεται λόγος για την πρώτη φάση του πολέμου, τον Δεκελεικό Πόλεμο, όπως έχει ονομαστεί, μία φάση που δικαιολογεί εν πολλοίς τη μετέπειτα στροφή των Αθηναίων στην κατάκτηση της Μήλου. Και τούτο γιατί στη διάρκεια της φάσης αυτής οι δύο πλευρές στράφηκαν σε όποια μέτωπα μπορούσαν να προσεγγίσουν ενώ οι Αθηναίοι, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι δε συνέβη το ίδιο και με τους Σπαρτιάτες, υπέστησαν κάποιες ήττες. Οι ήττες αυτές, σε συνδυασμό με το θανατηφόρο λοιμό που έπληξε την πόλη ήταν το πρώτο σοβαρό χτύπημα για τη μέχρι τότε ανίκητη Αθήνα. Επιπλέον ο θάνατος του Αθηναίου ηγέτη, του Περικλή, εγκαινίασε ένα νέο πολιτικό σκηνικό, με την άνοδο του Κλέωνα⁴ και της φιλοπόλεμης παράταξης που εκπροσωπεί, που θα εκδηλωθεί ευθύς εξαρχής με την δραματική κατάκτηση της Μυτιλήνης, η οποία παραλίγο να γνωρίσει την τραγική τύχη των Μηλίων. Πάντως τα ισχυρά πλήγματα που δέχθηκε η κάθε πλευρά οδήγησαν, προσωρινά, σε ανακωχή.

Στο τρίτο κεφάλαιο η έρευνα εξειδικεύεται περισσότερο καθώς από το γενικότερο πλαίσιο των γεγονότων του πολέμου μεταφέρεται στο συγκεκριμένο περιστατικό της εκστρατείας των Αθηναίων στη Μήλο. Στο σημείο αυτό παρουσιάζονται τα αίτια που οδήγησαν στην κατάληψη της Μήλου, περιγράφεται εν συντομία το χρονικό της πολιορκίας της πόλης ενώ δίνονται και τα αποτελέσματα της τελικής παράδοσης του νησιού. Οι βλέψεις των Αθηναίων στο Αιγαίο, αλλά και το πληγωμένο γόητρό τους αποτέλεσαν τα βασικότερα κίνητρά τους. Στην προσπάθειά τους να ενισχύσουν τη θέση τους στο Αιγαίο, αλλά και έναντι των συμμάχων τους, οι Αθηναίοι πολιορκούσαν επί ένα χρόνο την πόλη της Μήλου, μέχρι που έκαμψαν την αντίσταση των κατοίκων, τους οποίους εν συνεχεία έσφαξαν όλους, αφήνοντας μόνο τις γυναίκες και τα παιδιά, που πούλησαν ως δούλους. Το νησί έπειτα εποίκιστηκε από Αθηναίους. Η ενέργεια αυτή πάντως, αν και έδωσε κάποια προσωρινά οφέλη στους νικητές, μακροπρόθεσμα κατέστη ιδιαίτερα επιζήμια καθώς έπληξε το κύρος

---

⁴ Βλ. Woodhead A. G., Thucydides portrait of Cleon, Mnemosyne XIII 1960, σσ. 289-317.

τους αλλά και ενίσχυσε τις ηγεμονικές τους βλέψεις, γεγονός που τους οδήγησε στην ολέθρια απόφαση της εκστρατείας στη Σικελία.

Στο επόμενο κεφάλαιο δίνεται το κείμενο του διαλόγου ανάμεσα στους Αθηναίους και τους Μηλίους, όπως καταγράφηκε από το μεγάλο ιστορικό. Προηγουμένως παρουσιάζονται κάποιες βασικές υποθέσεις σχετικά με τον τρόπο που διασώθηκε το κείμενο, με επικρατέστερες εικασίες την παράθεση των λεγομένων από αυτόπτες μάρτυρες, είτε Αθηναίους, είτε Σπαρτιάτες. Ο διάλογος δίνεται ολοκληρωμένος, αν και πολλά σημεία του αναφέρονται και στα επόμενα κεφάλαια, ώστε να αιτιολογηθούν οι θέσεις που παρουσιάζονται, κι αυτό γιατί κρίθηκε αναγκαίο ο αναγνώστης να έχει στη διάθεσή του το πλήρες υλικό ώστε να σχηματίσει τις δικές του απόψεις.

Στα επόμενα κεφάλαια παρατίθενται διάφορες προσεγγίσεις του διαλόγου. Η πρώτη αφορά μια παρουσίαση εν γένει των δημηγοριών του Θουκυδίδη, εφόσον ο διάλογος αποτελεί και το μοναδικό διάλογο που ενυπάρχει στο έργο του. Αρχικά αναφέρονται οι εν γένει σκοπιμότητες της καταγραφής των δημηγοριών, ως ένας ακόμη τρόπος εμπλουτισμού της ιστορικής αφήγησης. Αναφέρονται, επίσης, και τα βασικά χαρακτηριστικά τους, οι αρετές που τις διακρίνουν, καθώς εκτός από ιστορικό τεκμήριο αποτελούν και ένα θαυμάσιο δείγμα λογοτεχνικής γραφής. Στη συνέχεια τίθενται προβληματισμοί ως προς την εγκυρότητα των δημηγοριών, προβληματισμοί που δεν αναιρούν ωστόσο την αλήθεια των γεγονότων. Επίσης, ο ρόλος των δημηγοριών εξειδικεύεται στη συγκεκριμένη περίπτωση του διαλόγου των Αθηναίων και των Μηλίων όπου γίνεται μία παρουσίαση των ειδικών στοιχείων σύνθεσής του, όπως οι σκοπιμότητες που εξυπηρετεί, σκοπιμότητες που δεν αφορούν μόνο την ιστορική αφήγηση αλλά παρέχουν και πλήθος ερμηνειών και προσεγγίσεων από διάφορες σκοπιές: στρατηγική και πολιτική κυρίως. Τέλος, στο διάλογο διαφαίνονται και οι

επιρροές που δέχτηκε ο Θουκυδίδης από τη δραματική ποίηση και τη φιλοσοφία, επιρροές που καθιστούν το διάλογο ένα άρτιο πνευματικό έργο.

Επόμενο αντικείμενο προβληματισμού και έρευνας αποτέλεσε η ένταξη του διαλόγου σε ένα συγκεκριμένο χρονολογικό πλαίσιο. Τα δεδομένα που αξιοποιήθηκαν αφορούν είτε φράσεις μέσα από το ίδιο το κείμενο που ανάγονται σε κατοπινά συμπεράσματα από το ίδιο το γεγονός, είτε από τις αφηγήσεις του Ξενοφώντα, τους ρητορικούς λόγους του Ισοκράτη και τα καλλιτεχνικά δημιουργήματα της εποχής. Ως συμπέρασμα των παραπάνω θεωρήθηκε η εκτίμηση ότι το κείμενο του διαλόγου καταγράφηκε μετά το τέλος του Πελοποννησιακού Πολέμου, κατά τη συνήθη, άλλωστε τακτική του Θουκυδίδη να τηρεί μία χρονική απόσταση από τα γεγονότα που καταγράφει.

Στο διάλογο διακρίνουμε, επίσης, και όψεις της φιλοσοφικής σκέψης της εποχής. Στο διάλογο του Θουκυδίδη μπορούμε να δούμε επιδράσεις της κοσμοθεωρίας των σοφιστών υπό το πρίσμα του διπόλου νόμου – φύσεως, εννοιών που γίνονται αντιληπτές με διαφορετικό τρόπο από την καθεμία από τις δύο πλευρές. Βλέπουμε, ακόμα και πλατωνικές επιδράσεις, καθώς ο Καλλικλής στο Γοργία δείχνει να απηχεί, αν και με κάποιες διαφοροποιήσεις, θέσεις που υποστηρίχθηκαν από τους Αθηναίους.

Η επιβολή του δικαίου της πυγμής από τους Αθηναίους, επιτρέπει, επίσης και την ανάγνωση του διαλόγου από πολιτική σκοπιά, με την αθηναϊκή πλευρά να διατείνεται ότι η τακτική που προωθεί είναι πολιτικά επιβεβλημένη και αναγκαία για τη συνέχιση της ηγεμόνευσής της επί των ελληνικών πόλεων. Για τους Αθηναίους η πολιτική που χαράζουν θα έχει διπλό κέρδος: την επέκταση της κυριαρχίας τους, αλλά και την ανάδειξη του γοήτρου τους προς τους συμμάχους. Αντίθετα, για τους Μηλίους η πολιτική χαράζεται από αξίες όπως το δίκαιο, η ηθική και η θεία πρόνοια, ενώ κρίνουν ότι η πολιτική της αλαζονείας και του επεκτατισμού που υπεραμύνονται οι Αθηναίοι ενδέχεται και να καταρρεύσει.

Αν προσπαθήσουμε να απομακρυνθούμε από εκτιμήσεις και σκέψεις σύγχρονες, θα μπορούσαμε να δούμε, ενδεχομένως, τη στάση των Αθηναίων και από μια άλλη σκοπιά, αυτή του πολιτικού ρεαλισμού. Πρόκειται για την πλευρά αυτή της πολιτικής που κινείται βάσει ρεαλιστικών στόχων και σκεπτικού και επιτρέπει την κατανόηση, όχι ωστόσο και αποδοχή, της αθηναϊκής στάσης απέναντι στους κατοίκους της Μήλου. Στον πολιτικό ρεαλισμό διαπιστώνουμε ότι η ηθική αποκτά νέες βάσεις σύμφωνα με τις οποίες κριτήριο των ενεργειών αποτελεί το εκάστοτε εθνικό συμφέρον.

Εφόσον γίνεται έντονα λόγος για έννοιες όπως η ηθική, κρίθηκε σκόπιμο να αφιερωθεί ένα κεφάλαιο σχετικό με την ηθική που προβάλλεται στο κείμενο του διαλόγου. Είναι φανερό ότι η ισχυρή Αθήνα προβάλλει μία νέα ηθική που πηγάζει από τις ανάγκες της υπερδύναμης σε αντίθεση με τους Μηλίους που εμμένουν σε παραδοσιακές θέσεις περί ηθικής και δικαίου. Και όπως, φαίνεται, οι θέσεις αυτές των Μηλίων είναι ίδιον των ασθενέστερων, ενώ οι δυνατοί συνηθίζουν να ταυτίζουν το δίκαιο και την ηθική με τον ανυπέρβλητο νόμο του ισχυρότερου.

Ως φυσική κατάληξη των παραπάνω, θεωρήθηκε σημαντικό να ενταχθεί στην εργασία και ένα κεφάλαιο στο οποίο να περιγράφονται τα γεγονότα που ακολούθησαν το διάλογο, με τη λήξη του Πολέμου και την κατάληξη της άλλοτε αγέρωχης Αθήνας σε μία απελπισμένη πόλη που ηττάται και δέχεται την άνευ όρων παράδοσή της. Την καταστροφή της Μήλου ακολούθησε η ολέθρια για τους Αθηναίους εκστρατεία στη Σικελία, μετά από την οποία, άρχισε εν πολλοίς και η αντίστροφη μέτρηση για την αθηναϊκή υπερδύναμη. Είναι πράγματι εντυπωσιακό να δει κανείς και να συγκρίνει τις δύο αυτές όψεις της Αθήνας: της ωμής και κυνικής πόλης που απαιτεί την υποδούλωση των Μηλίων και της πόλης, που μέσα στην επόμενη δεκαετία περίπου θρηνεί για την καταστροφή στους Αιγός Ποταμούς και αναλογίζεται - τότε μόνο- με τρόμο τα αντίποινα από τις συμφορές που είχε προκαλέσει.

Η τραγική κατάληξη του αθηναϊκού επεκτατισμού προσφέρεται για περαιτέρω σκέψεις και συμπεράσματα των δυνάμεων που στην αρχαιότητα έως και το σύγχρονό μας παρελθόν επεδίωξαν να επιβάλουν την ισχύ τους. Μέσω της αναφοράς, αυστηρά όμως στο πλαίσιο της ιμπεριαλιστικής πρόθεσης και τακτικής, γίνεται κατανοητό ότι τελικά ο ιμπεριαλισμός είναι καταδικασμένος να αποτύχει διότι πάντοτε οι δυνάμεις που τον επιδιώκουν υπερεκτιμούν τις δυνατότητές τους. Έτσι, παρά τις αρχικές νίκες και επιτυχίες τους, στο τέλος καταρρακώνονται, τυφλωμένες από την εξουσία και την απληστία.

Επιλογικά, γίνεται λόγος για την κληρονομιά που άφησε ο Θουκυδίδης μέσα από την Ξυγγραφήν του, ένα έργο που παραμένει πολύτιμος ιστορικός οδηγός μέχρι και σήμερα και σημαντικό εργαλείο για κάθε ερευνητή της αρχαιότητας. Το σημαντικότερο, όμως, είναι ίσως ότι η ιστορία του Θουκυδίδη δίνει τη δυνατότητα πολλαπλών αναγνώσεων και ερμηνειών γι' αυτό και δεν πληροφορεί μόνο, αλλά διδάσκει, παραμένοντας επίκαιρη έως και σήμερα.

Κεφάλαιο Πρώτο- Α΄ Αθηναϊκή Συμμαχία

Η λήξη των Περσικών Πολέμων βρήκε την Αθήνα ενισχυμένη, στρατιωτικά, οικονομικά και πολιτικά, γεγονός που της επέτρεψε να θεωρήσει εαυτόν προστάτη των ελληνικών πόλεων και να αναλάβει την πρωτοβουλία της συσπείρωσής τους σε ένα ενιαίο συμμαχικό οργανισμό. Η πρωτοβουλία αυτή και η μετέπειτα σύσταση της συμμαχίας των πόλεων ευνοήθηκε από το γενικότερο φόβο των ελληνικών πόλεων της Μ. Ασίας και του Αιγαίου απέναντι στην περσική απειλή αλλά και τη συνεχώς διογκούμενη δυσαρέσκεια προς τη Σπάρτη εξαιτίας της αποτυχημένης εκστρατείας που είχε διεξάγει ο Λακεδαιμόνιος βασιλιάς Πausanίας στην Περσία και της πρωτοφανούς σκληρότητας που επέδειξε. Επιπλέον, κρίθηκε σημαντικό να δημιουργηθεί ένα αντίβαρο απέναντι στην Πελοποννησιακή Συμμαχία, ηγετική δύναμη της οποίας ήταν η Σπάρτη. Έτσι, το 478/7 π.Χ., μετά από συναίνεση των δύο μεγάλων πολιτικών κομμάτων στην Αθήνα, με επικεφαλής τον Αριστείδη και το Θεμιστοκλή, οι Αθηναίοι αποφάσισαν να προσκαλέσουν τα ελληνικά κράτη να ενταχθούν σε μία κοινή συμμαχία, γνωστή με την ονομασία Δηλιακή ή Α΄ Αθηναϊκή Συμμαχία⁵.

Πρόφαση της συγκρότησης της συμμαχίας και προϋπόθεση συμμετοχής αποτέλεσε η επιθυμία αντεκδίκησης των Περσών για τις καταστροφές που προξένησαν στις ελληνικές πόλεις στη διάρκεια των Μηδικών Πολέμων. Οι πραγματικές επιδιώξεις, ωστόσο, στόχευαν στη διασφάλιση και διατήρηση της ανεξαρτησίας τους και στην απελευθέρωση των ελληνικών κρατιδίων που βρίσκονταν ακόμη υπό περσική κυριαρχία.

---

⁵ Βλ. Meiggs R., *The Athenian Empire, The Foundation of the Delian League*, Clarendon Press, 1972, και Rhodes, *The Athenian Empire, Greece & Rome, New Surveys in the Classics*, αριθμ. 17 1985, κεφ. 2. Βλ. τέλος και Giovannini A., Gottlieb G., *Thukydides und die Anfänge der athenischen Arche*, Haidelberg 1980.

Η Δηλιακή Συμμαχία συμπεριέλαβε στο δυναμικό της το μεγαλύτερο μέρος του ελληνικού κόσμου, με τις συμμαχικές πόλεις να αριθμούν τις 150 περίπου. Σταδιακά, όμως, προστέθηκαν πολλά ακόμη μέλη-κράτη στο δυναμικό της, ώστε το 425 να περιλαμβάνει περίπου 400⁶. Βασικοί όροι της συμμετοχής των πόλεων-κρατών στη Συμμαχία ήταν η διατήρηση μιας κοινής επιθετικής και αμυντικής πολιτικής. Για το λόγο αυτό έδωσαν όρκους να έχουν όλοι τους ίδιους φίλους και εχθρούς. Βασική υποχρέωση των μελών ήταν, ανάλογα με τις δυνατότητες που διέθεταν να συνεισφέρουν είτε στα πλαίσια χάραξης της κοινής άμυνας, πλοία, είτε να πληρώνουν κάποιο ποσό ως εισφορά. Δικαίωμα καθορισμού των εισφορών αυτών είχε η Αθήνα, η οποία, καθώς ήταν η ισχυρότερη πόλη, ορίστηκε ως επικεφαλής της Συμμαχίας⁷. Το αρχικό ποσό της εισφοράς καθορίστηκε από τον Αριστείδη, ο οποίος για τη ρύθμιση αυτή έλαβε και το προσωνύμιο «Δίκαιος»⁸. Την εισφορά αυτή θα εισέπρατταν δέκα αξιωματούχοι, οι επονομαζόμενοι «Ελληνοταμίεις»⁹, οι οποίοι έπρεπε να είναι γνήσιοι Αθηναίοι πολίτες. Οι αξιωματούχοι αυτοί, ορίζονταν από την Εκκλησία του Δήμου και ήταν υπόλογοι για τις ενέργειές τους σε αυτήν. Ορίστηκε, επίσης, οι πόλεις να είναι αυτόνομες και να έχουν τον ίδιο αριθμό ψήφων. Έτσι, κάθε πόλη εκπροσωπούσαν από έναν αντιπρόσωπο που είχε δικαίωμα ψήφου. Η ρύθμιση αυτή αποσκοπούσε στην αποτροπή μεμονωμένης ενίσχυσης κάποιας συγκεκριμένης πόλης εντός των πλαισίων της Συμμαχίας ή στην επικράτηση των απόψεων των ισχυρότερων πόλεων. Τέλος, κέντρο της Συμμαχίας ορίστηκε το ιερό νησί της Δήλου. Το νησί αυτό θα αποτελούσε τον τόπο συνάντησης των αντιπροσώπων των συμμαχικών πόλεων ενώ στο ιερό του Απόλλωνα θα φυλασσόταν το δημόσιο ταμείο. Η επιλογή της Δήλου αποφασίστηκε αρχικά για

---

⁶ Δ.Ι. Λοΐζος, «Από την Δημοκρατία στην Αθηναϊκή Συμμαχία», 2001, σ.220, ανακτήθηκε: <http://users.hol.gr/~dilios/ellada/ellada.htm>. βλ. και εικ.1 στο παράρτημα

⁷ Για τις αρχές στις οποίες βασίστηκε η Αθηναϊκή Συμμαχία βλ. Β. Κρεμμυδά – Σοφ. Μαρκιανού, *Ο Αρχαίος Κόσμος. Ανατολικοί Λαοί και Ελλάδα έως το 323 π.Χ.*, εκδόσεις Γνώση, 1984, σ.σ. 220-224

⁸ Πλούταρχος, *Βίοι Παράλληλοι*, «Αριστείδης», εκδόσεις Κάκτος, 1993, 6.2 & 24. 1-3

⁹ Αξίζει να προσεχθεί ο όρος, ο οποίος δηλώνει επεκτατική διάθεση. Φ.Κ. Βώρος, «Διάλογος Μηλίων και Αθηναίων: Ένα μήνυμα σύγχρονης πολιτικής σκέψης και πράξης ή λόγος αρχαίος για την αλαζονεία της δύναμης», σ.10, ανακτήθηκε: <http://www.scribd.com/doc/7070743/>. Βλ. όμως και Woodhead A., *The Institution of the Hellenotamiae*, *JHS* 79, 1959, σ. 149 κ. εξ.

θηρσκευτικούς λόγους καθώς αποτελούσε το κέντρο λατρείας των ιωνικών πόλεων. Σημαντικός ήταν και ο πολιτικός παράγοντας εφόσον το ιερό του Απόλλωνα δεν είχε πολιτικές βλέψεις. Τέλος, πρακτικοί λόγοι επέτασσαν την επιλογή αυτή, καθώς η Δήλος ήταν λιμάνι που βρισκόταν σε κεντρικό σημείο του Αιγαίου.

Παρά τις όποιες αρχικές δημοκρατικές διακηρύξεις και αρχές, σταδιακά η Δηλιακή Συμμαχία μετατράπηκε σε Αθηναϊκή, υπό την έννοια ότι η Αθήνα σύντομα ξεχώρισε ως ηγέτιδα δύναμη με απαιτήσεις και πρακτικές που καταδείκνυαν την ηγεμονική της θέση. Έτσι, η Συμμαχία μετατράπηκε σε ηγεμονία των Αθηναίων επί των συμμαχικών πόλεων.

Οι λόγοι που οδήγησαν σε αυτήν την εξέλιξη μπορούν να διαιρεθούν σε δύο βασικές κατηγορίες: τις προϋποθέσεις που επέτρεψαν από νωρίς στην Αθήνα να αναπτυχθεί και σε προϋποθέσεις που αφορούν στην ανάπτυξη της πόλης την εποχή που εξετάζουμε.

Στην πρώτη περίπτωση, η μελέτη θα εστιαστεί στις συνθήκες εκείνες που κατέστησαν αδιατάρακτη την ειρήνη κατά την πρώιμη ιστορία της Αθήνας. Τέτοιες συνθήκες ήταν καταρχάς η γεωγραφική ιδιομορφία της πόλης, εφόσον το έδαφος ήταν φτωχό, με το μεγαλύτερο μέρος να καλύπτεται από βραχώδεις και ορεινές περιοχές καθώς και εκτάσεις μη καλλιεργήσιμες. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα η περιοχή να μη θεωρείται από εισβολείς των βόρειων περιοχών άξια να κατακτηθεί, σε αντίθεση με τη Σπάρτη που αποτέλεσε σημαντικό πόλο έλξης. Επιπλέον οι κάτοικοι της Αθήνας εγκαταστάθηκαν από νωρίς και οργάνωσαν τη ζωή τους στα εδάφη της, ενώνοντας όλες τις γύρω περιοχές σε μία κοινή πόλη, διεκδικώντας την αυτοχθονία και θεωρώντας εαυτούς γηγενείς. Ως εκ τούτου ήταν απαλλαγμένοι από οποιαδήποτε υποτελή τάξη που προερχόταν από άλλες περιοχές και που ενδεχομένως να διεκδικούσε αθηναϊκά εδάφη. Έτσι, η Αθήνα ήταν απαλλαγμένη τόσο από

εξωτερικές όσο και από εσωτερικές πιέσεις γεγονός που έθεσε από νωρίς της βάσεις της ανάπτυξης της πόλης¹⁰.

Στη δεύτερη περίπτωση, οι προϋποθέσεις που ανέδειξαν την αθηναϊκή ισχύ μπορούν συνοπτικά να αποδοθούν σε στρατιωτικούς – πολιτικούς παράγοντες, καθώς η Αθήνα επεξέτεινε την κυριαρχία της χάρη στις στρατιωτικές επιτυχίες του Κίμωνα, αλλά και αναπτύχθηκε πολιτικά με την εγκαθίδρυση και στερέωση του δημοκρατικού πολιτεύματος, σε οικονομικούς, με κυριότερη ενέργεια τη μεταφορά –συνεπώς και τον έλεγχο- του συμμαχικού ταμείου στην Αθήνα, αλλά και σε πνευματικούς, καθώς η αθηναϊκή δύναμη και υπεροχή εδραιώθηκε και ως κυρίαρχο πνευματικό κέντρο. Επομένως, η Αθήνα διέθετε όλες τις προϋποθέσεις που απαιτούνταν ώστε να κυριαρχήσει στρατιωτικά, πολιτικά, οικονομικά και πνευματικά επί των άλλων ελληνικών πόλεων. Αξίζει να παρατηρήσουμε ξεχωριστά τον κάθε παράγοντα.

Ο Κίμων¹¹ εμφανίστηκε στην πολιτική σκηνή της Αθήνας το 476 π.Χ., όταν εξελέγη για πρώτη φορά στρατηγός. Με τη βοήθεια του Αριστείδη τέθηκε επικεφαλής της αριστοκρατικής παράταξης και γρήγορα επισκίασε τον πολιτικό του αντίπαλο και αρχηγό των δημοκρατικών Θεμιστοκλή. Οραματιζόταν έναν ισχυρό αθηναϊκό στόλο, κυρίαρχο των θαλασσών, αφήνοντας στη Σπάρτη και τους συμμάχους της την κυριαρχία στην ξηρά. Η δημοτικότητα του ήταν τόση μεγάλη, που για τα επόμενα δεκαπέντε χρόνια, έως το 462 π.Χ., εκλεγόταν συνεχώς στο αξίωμα του στρατηγού.

Πρώτος σταθμός των επιχειρήσεων του Κίμωνα αποτέλεσε η εκκαθάριση της Θράκης από μοίρα περσικού στρατού, στόχος που αποσκοπούσε και στον έλεγχο του διάπλου του Ελλήσποντου. Επόμενη κίνηση ήταν η επέμβαση στη Σκύρο με στόχο την εκδίωξη των

---

¹⁰ Κείγκαν Ντόναλντ, *Ο Πελοποννησιακός Πόλεμος*, εκδόσεις Ωκεανίδα, 2004, σ.41

¹¹ Για τη δράση του Κίμωνα, βλ. και σχετικό δημοσίευμα στο Λόγιο Ερμή: «Κίμων ο Μιλτιάδου (506-451 π.Χ.)», ανακτήθηκε: www.logios.ermis.net/2011/06/506-451.html. Βλ. Θουκ. Ιστ., Α', 98, *Κίμωνος ο Μιλτιάδου*, Βλ. όμως και Davies J. K., *Athenian Propertied Families 600-300 BC*, Oxford 1971, σ. 302.

πειρατών που εμπόδιζαν τις εμπορικές δραστηριότητες της Εύβοιας στο Αιγαίο. Οι πειρατές (Δόλοπες¹²) εκδιώχθηκαν από το νησί στο οποίο εγκαταστάθηκαν Αθηναίοι κληρούχοι¹³. Τα χρόνια από το 474 έως το 472 π.Χ., ο Αθηναίος στρατηγός οργάνωσε εκστρατεία στην Κάρυστο με σκοπό να εξαναγκάσει το νησί να προσχωρήσει στη Συμμαχία, όπως και έγινε. Στη συνέχεια πολιορκήσε την Νάξο, η οποία είχε αποστατήσει το 469 π.Χ. από τη Συμμαχία, με στόχο τον εξαναγκασμό της επανένταξής της, αποστολή που στέφθηκε με επιτυχία επίσης.

Σπουδαία νίκη σημείωσε και στον ποταμό Ευρυμέδοντα το 468 εναντίον των Περσών, που φάνηκε να επιθυμούν να εκστρατεύσουν εκ νέου εναντίον των ελληνικών πόλεων. Έτσι, οι Αθηναϊκή Συμμαχία ενίσχυσε το κύρος της και απέναντι στους Έλληνες και κυρίως αυτών της Μ. Ασίας, αλλά διασφάλισε, επίσης τον ελεύθερο διάπλου των εμπορικών πλοίων στο Αιγαίο.

Οι επιτυχίες αυτές, ενίσχυσαν τη δύναμη της Συμμαχίας αλλά επέτειναν και τις ηγεμονικές βλέψεις των Αθηναίων, οι οποίοι, απροκάλυπτα πλέον ήταν σε θέση να ασκούν τον πλήρη έλεγχο έναντι των συμμάχων τους. Η αυτοπεποίθησή τους αυτή προερχόταν και από την οικονομική δύναμη που είχαν αποκτήσει όχι μόνο από την πλούσια λεία που συγκέντρωναν από τις κατακτήσεις που σημείωναν, αλλά και από τα τεράστια ποσά που εξασφάλιζαν από τη συμφωνία που είχαν κάνει σχετικά με τις εισφορές των συμμάχων στο ταμείο της Δήλου προς συντήρηση του αθηναϊκού στόλου¹⁴. Άλλωστε μεγάλο μέρος των συμμάχων προτιμούσε να καταθέτει την εισφορά που του αναλογούσε, παρά να συμμετέχει στις εκστρατείες που οργάνωναν οι Αθηναίοι.

---

¹² Βλ. Corneli Nepotis, *Cimon V 2.5: Scyrum, quam eo tempore Dolopes incolebant*, Βλ. Και Πλουτ. *Κίμων* VIII 3.

¹³ *Θουκυδίδου Ιστορία κατά μετάφρασιν του Ελευθερίου Βενιζέλου*, Αθήνα, 2004, 1.98-1.99

¹⁴ Για τις οικονομικές εισφορές των συμμάχων και τις σχετικές πηγές που παραθέτουν τις αντίστοιχες πληροφορίες βλ. και το κείμενο του Ιωάννη Κ. Ξυδόπουλου «Από τον πρώτο πελοποννησιακό πόλεμο έως το 432/1 π.Χ.», σ.17 στο: *Ελλήνων Ιστορικά, «Πελοποννησιακός Πόλεμος. Ο πρώτος εμφύλιος των Ελλήνων»*, τχ.9, ανακτήθηκε: www.ekivolos.gr

Το 465 π.Χ. οι Αθηναίοι αποφάσισαν να εποίκισουν την περιοχή της παραλίας της Θράκης που βρισκόταν απέναντι από τη Θάσο, στέλνοντας για το σκοπό αυτόν στην περιοχή 10.000 άποικους. Το γεγονός αυτό δυσαρέστησε τους κατοίκους της Θάσου, που έβλεπαν ότι έχαναν την εκμετάλλευση των πλουτοπαραγωγικών πηγών της περιοχής αλλά και το εμπόριο που διεξήγαν με τα παράλια. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να αποστατήσουν από τη συμμαχία. Η επαναπροσχώρηση της πόλης ανατέθηκε και πάλι στον Κίμωνα, ο οποίος μετά από δύο χρόνια πολιορκίας του νησιού, ανάγκασε τους κατοίκους να συνθηκολογήσουν, να γκρεμίσουν τα τείχη τους, να παραδώσουν τα πλοία τους, να πληρώσουν το κόστος της αθηναϊκής εκστρατείας, να καταβάλουν ειδικό ετήσιο φόρο και να εγκαταλείψουν κάθε αξίωση οικονομικής εκμετάλλευσης των θρακικών ακτών στους Αθηναίους¹⁵.

Τα παραπάνω γεγονότα καταδεικνύουν όχι μόνο την αυξανόμενη αθηναϊκή ισχύ, αλλά κυρίως και τους τρόπους και μεθόδους επιβολής και εμπέδωσης της θέλησης και των επιδιώξεων των Αθηναίων. Ήταν πλέον φανερό ότι η βούληση της Αθήνας επιβαλλόταν στη Συμμαχία ενώ τα όποια προσχήματα είχαν παρακαμφθεί εντελώς.

Σημαντικότερη ενέργεια που συνέβαλε στην αύξηση των εσόδων της Αθήνας, αλλά αποτέλεσε και ένα ακόμη βήμα προς την ανάδειξή της σε ηγεμονεύουσα πόλη μεταξύ των μελών της Συμμαχίας ήταν η μεταφορά του συμμαχικού ταμείου από τη Δήλο στην Αθήνα, το 454 π.Χ. Πρόσχημα για την ενέργεια αυτή ήταν η προστασία από την περσική απειλή. Το συμμαχικό ταμείο, δηλαδή, μεταφέρθηκε για λόγους ασφαλείας στην Ακρόπολη, με τη θεά Αθηνά να αντικαθιστά τον Απόλλωνα ως κεντρικό προστάτη των Συμμάχων. Επί της ουσίας, βέβαια, αιτία αποτέλεσε η θέληση των Αθηναίων να διαχειρίζονται αυτοβούλως τα χρήματα του ταμείου χωρίς να λογοδοτούν στους συμμάχους. Σταδιακά μάλιστα, η ετήσια συμμαχική εισφορά μετατράπηκε σε φόρο, γεγονός που πιστοποιεί για μια ακόμη φορά την ηγεμονική συμπεριφορά των Αθηναίων.

---

¹⁵ *Θουκυδίδου Ιστορία Κατά Μετάφρασιν Ελευθερίου Βενιζέλου*, ο.π. 1.100-1.101

Στη μεταφορά του ταμείου καθοριστικό ρόλο διαδραμάτισε ο Περικλής¹⁶, ο οποίος έπεισε τους Αθηναίους να αξιοποιήσουν μέρος των εσόδων για την υλοποίηση ενός φιλόδοξου οικοδομικού προγράμματος. Έτσι, το πρόβλημα εξεύρεσης πόρων για την ανέγερση σπουδαίων οικοδομικών έργων επιλύθηκε με την –υποχρεωτική– αφαίρεση του ενός δεκάτου των συμμαχικών εισφορών για τη θεά. Φυσικό επόμενο ήταν βέβαια, οι σύμμαχοι να μην επικροτήσουν μια τέτοια καταπιεστική μέθοδο, αλλά να κάνουν προσπάθειες να απαλλαγούν από μία ηγεμονία που μεταλλασσόταν σταδιακά στην πιο σκληρή μορφή τυραννίας¹⁷.

Οι Αθηναίοι του Περικλή, ωστόσο, πρόβαλαν ως επιχείρημα για τις ενέργειές τους δικαιούνταν τα χρήματα του ταμείου διότι αυτοί είχαν καταστραφεί από τους Πέρσες κατά τη διάρκεια των προσπαθειών απόκρουσής τους και ότι οι σύμμαχοι, εφόσον ελευθερώθηκαν από τους Αθηναίους οφείλουν να συμβάλουν στην ανοικοδόμηση της πόλης¹⁸. Οι δηλώσεις αυτές, αν και προκάλεσαν αναστάτωση στη συνέλευση των συμμάχων βρήκαν απάντηση στην επιχειρηματολογία που χρησιμοποίησε ο Περικλής. Συγκεκριμένα, υποστήριξε ότι οι σύμμαχοι δεν προσφέρουν παρά μόνο χρήματα. «Αλλά αυτά δεν ανήκουν πια σε εκείνους που τα δίνουν, παρά σ' εκείνους που τα παίρνουν, αν τους παρέχουν εκείνο για το οποίο τα παίρνουν»¹⁹. Εκτός, λοιπόν, από την οικονομική παντοδυναμία της η Αθήνα προετοίμαζε και την πνευματική.

Πριν γίνει αναφορά στην πνευματική ανάπτυξη και πανελλήνια ακτινοβολία της Αθήνας, είναι αναγκαία μία διευκρίνιση. Η πνευματική υπεροχή της Αθήνας δεν αποτελεί αιτία της ηγεμονικής της στάσης, όσο μάλλον συμπλήρωμα και επιστέγασμα της ισχυροποίησής της σε κάθε τομέα δραστηριοτήτων της πόλης. Επιπροσθέτως, η πνευματική αυτή άνθιση ήρθε

---

¹⁶ Βλ. εικ. 2 στο παράρτημα

¹⁷ Claude Mossé, Αθήνα: *Ιστορία μιας Δημοκρατίας*, MIET, Αθήνα, 2002, σ. 73

¹⁸ Claude Mossé, ο.π. σ.65

¹⁹ Πλούταρχος, 12,3 η παραπομπή στην Claude Mossé, ο.π. σ. 65

να ενισχύσει την αίσθηση παντοδυναμίας που επικρατούσε και να ολοκληρώσει την εικόνα μιας πόλης – κράτους που διέπρεπε σε κάθε τομέα. Άλλωστε, μέσα από την παρουσίαση της ανάπτυξης αυτής, γίνεται περισσότερη αισθητή και η αντίθεση ανάμεσα στις θεμελιώδεις ανθρωπιστικές αξίες που προσβέυονταν και στην ηθική κατάπτωση που επακολούθησε λόγω του άκρατου ιμπεριαλισμού.

Ο πλούτος, λοιπόν, και η δύναμη της Αθήνας πλαισιωνόταν και από μία αξεπέραστη πνευματική ανάταση. Στην Αθήνα ευδοκίμησε η καλλιέργεια της θεωρητικής σκέψης, με πρωτοστατούσα την ανάπτυξη του φιλοσοφικού στοχασμού, αλλά και η ανάπτυξη των τεχνών, με κορυφαία δημιουργία τη γένεση και ανάπτυξη της αρχαίας τραγωδίας. Προικισμένα πνεύματα όπως ο σοφιστής Πρωταγόρας δίδασκαν ότι πάντων χρημάτων μέτρον ἐστὶ ἄνθρωπος, ενώ αμφισβητούσαν τις καθιερωμένες παραδοσιακές θρησκευτικές αντιλήψεις· επικρατούσαν οι ελεύθερες συζητήσεις, οι φιλοσοφικές αναζητήσεις, αναπτύσσονταν θεωρίες αποτίναξης της τυποποιημένης κληρονομημένης σκέψης, με κυριότερο εκφραστή τον Σωκράτη²⁰. Από όλη την Ελλάδα συνέρρεαν διδάσκαλοι του πνεύματος για να μοιραστούν με τους μαθητές τις ιδέες και τα διδάγματά τους.

Το μεγαλύτερο μέρος του λαού, αν και δεν ενστερνιζόταν τέτοιες ανατρεπτικές ιδέες, παρακολουθούσε με ενθουσιασμό τα δράματα ενώ παράλληλα θαύμαζε τα καλλιτεχνικά δημιουργήματα που κοσμούσαν την Ακρόπολη των Αθηνών²¹. Έτσι, ακόμα και οι κατώτερες και απαίδευτες κοινωνικές τάξεις γίνονταν κοινωνοί της πνευματικής δραστηριότητας που καλλιεργούνταν στην αρχαία Αθήνα.

---

²⁰ Claude Mossé, ο.π. σ.68

²¹ Claude Mossé, ο.π. σ.73

Βασικότετη προϋπόθεση ανάδειξης του αθηναϊκού μεγαλείου και κινητήριος δύναμη των επιτευγμάτων που το ανέδειξαν αποτέλεσε το δημοκρατικό πολίτευμα²². Το πολίτευμα βασιζόταν στην εκλογή αντιπροσώπων από τις δέκα φυλές, όπως είχαν χωριστεί από τον Κλεισθένη. Το κυριότερο πολιτικό όργανο της αθηναϊκής δημοκρατίας ήταν η Εκκλησία του Δήμου, η γενική συνέλευση του λαού, της οποίας οι εξουσίες αυξήθηκαν σημαντικά μετά το 451 π.Χ., όταν δόθηκε σε όλους τους Αθηναίους πολίτες το δικαίωμα συμμετοχής στις κοινές αποφάσεις μέσω της ψήφου τους. Η Εκκλησία του Δήμου ήταν επιφορτισμένη με πολλές αρμοδιότητες, όπως η εκλογή των αρχόντων και των 500 βουλευτών. Αποφάσισε για θέματα πολέμου και ειρήνης, και είχε τον πλήρη έλεγχο της διοίκησης. Είχε, επίσης και δικαστικές αρμοδιότητες εφόσον μπορούσε να επιβάλει σοβαρές ποινές (όπως η θανάτωση ή η εξορία) στους πολίτες.

Σημαντικό πολιτικό όργανο αποτελούσε και η Βουλή των 500, της οποίας βασικός ρόλος ήταν η προετοιμασία των προβουλευμάτων, των θεμάτων που επρόκειτο να συζητηθούν στην Εκκλησία του Δήμου. Άλλες αρμοδιότητες αφορούσαν την επίβλεψη αρχόντων που είχαν αναλάβει οικονομικά ή θρησκευτικά καθήκοντα και τη φροντίδα για τη συντήρηση του στόλου.

Την επίβλεψη του στόλου και του στρατού είχαν οι εκλεγμένοι από τις δέκα φυλές, δέκα στρατηγοί, οι οποίοι επαγρυπνούσαν για την άμυνα και την ασφάλεια της πόλης. Σημαντικός επίσης ήταν και ο ρόλος των εννέα αρχόντων με αρμοδιότητες οικονομικές, θρησκευτικές, διοικητικές κυρίως²³.

Τέλος, σημαντικότερο θεσμό αποτελούσε και η Ηλιαία, δικαστήριο στο οποίο είχαν δικαίωμα συμμετοχής και λήψης στις αποφάσεις οι Αθηναίοι πολίτες που είχαν

---

²² Για τις βασικές αρχές και λειτουργίες του αθηναϊκού πολιτεύματος, βλ. Μ.Β. Σακελλαρίου, *Η Αθηναϊκή Δημοκρατία*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2012 & «Η Αθηναϊκή Δημοκρατία» Ιστορικά Ελευθεροτυπία τχ.25 06/4/2000, ανακτήθηκε: [http://www.ekivolos.gr/i%20athinaiki%20dimokratia%20\(eleftherotipia\).htm](http://www.ekivolos.gr/i%20athinaiki%20dimokratia%20(eleftherotipia).htm)

²³ Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού, ανακτήθηκε: <http://www.fhw.gr/chronos/05/gr/politics/index-300html>

συμπληρώσει το τριακοστό έτος της ηλικίας τους. Μέλη της Ηλιαίας ήταν 6000, και πιο συγκεκριμένα 600 πολίτες που επιλέγονταν με κλήρωση από κάθε μία από τις δέκα φυλές²⁴.

Από την παραπάνω συνοπτικότατη παρουσίαση των βασικών αρχών του αθηναϊκού δημοκρατικού πολιτεύματος διαπιστώνουμε το υψηλό πολιτικό αλλά και πολιτισμικό επίπεδο στο οποίο είχε ανέλθει ο Αθηναίος πολίτης και η πόλη της Αθήνας γενικότερα. Με την ευρεία συμμετοχή του πολίτη στα θέματα της πόλης δε διασφαλιζόνταν μόνο οι ορθότερες ή οι πλέον συμφέρουσες αποφάσεις και στρατηγικές για την πόλη, αλλά τονωνόταν και το ενδιαφέρον του πολίτη για την πόλη του εφόσον η τύχη της –και συνεπώς η τύχη του- ήταν άμεσα συνδεδεμένη με τις αποφάσεις που λάμβανε. Ήταν φυσικό επόμενο, συνεπώς, η αθηναϊκή δημοκρατία να συνδεθεί με την ηγεμονία καθώς αποτελούσε άμεση προϋπόθεσή της: καθετί που απειλούσε την ηγεμονία ήταν εξίσου απειλητικό και για το καθεστώς²⁵. Έτσι, στην κοινή αθηναϊκή συνείδηση η ηγεμονία ταυτίστηκε με την ευημερία και ο Αθηναίος πολίτης μπορούσε να νιώσει ασφαλής μόνο ως επικεφαλής των άλλων ελληνικών πόλεων.

---

²⁴ Αριστοτέλους Αθηναίων Πολιτεία ΧLII- LXIII Αριστοτέλης, Αθηναίων Πολιτεία, (μτφ. Κοτζιούλας Γ.), Βιβλιοθήκη Αρχαίων Συγγραφέων, χ.χ.

²⁵ Claude Mossé, ο.π. σ.74

Κεφάλαιο Δεύτερο- Από τον Αθηναϊκό Επεκτατισμό στην Έκρηξη του Πελοποννησιακού Πολέμου

Η αθηναϊκή ηγεμονία βρισκόταν στο απόγειο της δύναμής της, γεγονός που πιστοποιούσε ότι αυτή η δύναμη είτε θα ενισχυόταν περαιτέρω, είτε θα κατέρρευε, καθώς ήταν φανερό ότι ούτε σε ένα πρώτο επίπεδο οι Αθηναίοι δε θα ανέχονταν να απειλούνται τα συμφέροντά τους, ούτε σε ένα δεύτερο οι –δυνάμει- αντίπαλοι θα ανέχονταν τον αθηναϊκό επεκτατισμό.

Αφορμή για την έκρηξη του πολέμου αποτέλεσε ο ανταγωνισμός Αθηναίων και Κορινθίων στη Δύση με τη διεκδίκηση της Κέρκυρας και στην Ανατολή με την Ποτίδαια. Στην πρώτη περίπτωση το νησί του Ιονίου αποτελούσε τυπικά αποικία των Κορινθίων, αλλά είχε από καιρό αποκόψει εν πολλοίς τους δεσμούς με τη μητρόπολη. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα, όταν μητρόπολη και αποικία συγκρούστηκαν για την Επίδαμνο, η δεύτερη να προστρέξει στους Αθηναίους για βοήθεια. Στην δεύτερη περίπτωση, η Ποτίδαια, πόλη της Χαλκιδικής, ήταν επίσης κορινθιακή αποικία, αλλά αποφάσισε, λόγω της γεωγραφικής της θέσης, να προσχωρήσει στην Αθηναϊκή Συμμαχία, αποδεχόμενη και την καταβολή του σχετικού συμμαχικού φόρου.

Οι Αθηναίοι, τότε, άρχισαν την επίθεση απαιτώντας από τους Ποτιδαιάτες να διασπάσουν τους δεσμούς με την Κόρινθο, καθώς η Ποτίδαια αποτελούσε πόλη ενταγμένη στη ζώνη της δικής τους επιρροής και ήταν σύμμαχοί τους. Άλλωστε επεδίωκαν μέσω της υποταγής της πόλης να σταθεροποιήσουν την κυριαρχία τους στο Αιγαίο. Έτσι, ζήτησαν από τους κατοίκους να καταστρέψουν την οχύρωσή τους, να στείλουν ομήρους στην Αθήνα και να εξορίσουν τους Κορίνθιους επιθεωρητές²⁶.

---

²⁶ Nigel Bagnal, *Πελοποννησιακός Πόλεμος. Ο αγώνας για την κυριαρχία*, (μτφ. Μ. Δελέγκος), εκδόσεις Διόπτρα, 2006, σ.198-199

Ενεργότερη συμμετοχή είχαν στην υπόθεση των Κερκυραίων, όπου λαμβάνοντας το μέρος των δημοκρατικών Κερκυραίων ενεπλάκησαν στη δίνη του εμφυλίου που ξέσπασε στο νησί. Τα αίτια του ενδιαφέροντός τους για την Κέρκυρα, και κατ' επέκταση τον προσεταιρισμό του νησιού, εστιάζονται κυρίως σε οικονομικούς παράγοντες, καθώς επεδίωκαν τον έλεγχο των εμπορικών δραστηριοτήτων τους στη Δύση. Ήταν, όμως και πολιτικοί, εφόσον οι Αθηναίοι φιλοδοξούσαν να ελέγχουν τους δρόμους επικοινωνίας με την αποικία που είχαν ιδρύσει στη Νότια Ιταλία²⁷.

Σύντομα τα γεγονότα αυτά καλλιέργησαν ένα φιλοπόλεμο κλίμα ανάμεσα στους Αθηναίους και τους Κορίνθιους, με τους Σπαρτιάτες να ακολουθούν πολύ σύντομα. Άλλωστε, τους είχε ανησυχήσει ιδιαίτερα η αυξανόμενη δύναμη της Αθήνας μετά τους Περσικούς Πολέμους και είχαν προσπαθήσει, πολύ πριν τις παραπάνω προστριβές και την έναρξη της τελικής ένοπλης σύγκρουσης να την περιορίσουν. Ο περιορισμός αυτός επιχειρήθηκε με την υποκίνηση της παραδοσιακής έχθρας μεταξύ της Αθήνας και των ηπειρωτικών πόλεων, υποστηρίζοντας συστηματικά τις πόλεις της Αίγινας και των Μεγάρων, των πιο κοντινών γειτόνων των Αθηναίων αλλά και εχθρών τους από παλιά.

Οι πρώτες αυτές συγκρούσεις και προστριβές, ο επονομαζόμενος και πρώτος Πελοποννησιακός Πόλεμος²⁸, τερματίστηκαν το 445 π.Χ. με μία συνθήκη ειρήνης ανάμεσα στην Αθήνα και τη Σπάρτη κατά την οποία συμφωνήθηκε οι δύο πλευρές να διατηρήσουν για τριάντα χρόνια ανακωχή, μια ανακωχή, η οποία, όπως είναι γνωστό, κράτησε περίπου 13 χρόνια, καθώς οι Αθηναίοι διέσπασαν τις Τριακονταετείς Σπονδές με την επίθεση εναντίον της Ποτίδαιας.

---

²⁷ Βλ. Andrews A., The opposition to Pericles, *JHS* 98, σσ. 1-8.

²⁸ Βλ. Hornblower S., *Θουκυδίδου Ιστορία*, τ. Α', Βιβλία 1-3, επιμ., Α. Ρεγκάκος, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2006, σ. 364 κ. εξ. Βλ. επίσης για τις πολεμικές επιχειρήσεις κατά την διάρκεια του Πρώτου Πελοποννησιακού Πολέμου Andrews A., Could there have been a battle at Oinoe? στο *The Ancient Historian and his material: Essays in Honour of C. E. Stevens on his Seventieth Birthday*, ed. B. Levick, Farnborough 1975, σ. 9 κ.εξ., και τα δύο άρθρα των Francis E. D., Vickers M., *Argive Oenoe, L' antiquite classique*, 54, 1985, σ. 105 κ. εξ. και *The Oenoe Painting in the Stoa Poikile and Herodotus Account of Marathon*, *BSA* 80, 1985, σ. 99 κ. εξ.

Οι Σπαρτιάτες, πάντως, ήταν ιδιαίτερα απρόθυμοι και διστακτικοί, στην αρχή τουλάχιστον, να εμπλακούν σε νέες πολεμικές περιπέτειες με την Αθήνα, πόσο μάλλον, που η έκβαση της αναμέτρησης με τους Αθηναίους κρινόταν ιδιαίτερα αβέβαιη, ενώ τα γεγονότα έδειχναν ότι η συμμετοχή τους θα ευνοούσε περισσότερο τα κορινθιακά συμφέροντα, παρά τα δικά τους.

Οι Κορίνθιοι, πάντως, είχαν από νωρίς θορυβηθεί από την συνεχώς επεκτεινόμενη αθηναϊκή δύναμη και επεδίωκαν με σθένος να συμπαρασύρουν και τους Σπαρτιάτες σε έναν πόλεμο που θα ανέκοπτε την αθηναϊκή ορμή. Μπροστά στους δισταγμούς των Σπαρτιατών οι Κορίνθιοι, όπως πληροφορούμαστε από τον Θουκυδίδη τους κατηγορούν ότι ευθύνονται για τον αθηναϊκό επεκτατισμό ισχυριζόμενοι ότι επέτρεψαν στους Αθηναίους μετά τα Μηδικά να οικοδομήσουν τα Μακρά Τείχη και στέρησαν την ελευθερία από τους υπηκόους που πλέον έχουν υποδουλώσει οι Αθηναίοι αλλά και πια τους δικούς τους συμμάχους²⁹. Φαίνεται, λοιπόν, ότι οι προθέσεις ηγεμόνευσης των Αθηναίων είχαν δρομολογηθεί ήδη από την εποχή που ακολούθησε τα Μηδικά και αυτό ανησύχησε τις τότε ισχυρές ελληνικές πόλεις. Ειδικά από τη στιγμή που οι Αθηναίοι έκαναν συνεχείς προσπάθειες να αυξήσουν τη δύναμή τους.

Τελικά οι Σπαρτιάτες, παρά την απροθυμία τους, πείστηκαν να συνηγορήσουν σε έναν πόλεμο κατά των Αθηναίων³⁰ και απέστειλαν πρεσβεία που απαιτούσε τη λύση της πολιορκίας της Ποτίδαιας, την ανεξαρτητοποίηση της Αίγινας και την αναίρεση του Μεγαρικού Ψηφίσματος. Επρόκειτο για ένα ψήφισμα που ουσιαστικά εμπόδιζε τις εμπορικές δραστηριότητες των Μεγαρέων με τις πόλεις της Αθηναϊκής Συμμαχίας και το

---

²⁹ *Θουκυδίδου Ιστορία*, ο.π., Α' 69

³⁰ Για μία πιο διαφωτιστική παρουσίαση των αιτιών που οδήγησαν τη Σπάρτη να κηρύξει τον πόλεμο στην Αθήνα, βλ. Victor Davis Hanson, *Πελοποννησιακός Πόλεμος* (μτφ. Α. Φιλιππάτος), εκδόσεις Λιβάνη, 2007, σ.25-77

οποίο αποφασίστηκε φαινομενικά για να τιμωρήσουν τους Μεγαρείς που παρείχαν άσυλο στους φυγάδες δούλους της Αθήνας, στην πραγματικότητα, όμως, για να τους εκδικηθούν επειδή αποχώρησαν από τη Συμμαχία³¹. Για μία ακόμη φορά, συνεπώς, γίνεται κατανοητή η στάση των Αθηναίων απέναντι σε πόλεις που δε συμμορφώνονται στη βούληση και τις υποδείξεις τους. Τα αντίποινα αποτελούν βασικό μέρος της τακτικής τους, ως ένα ακόμη μέσο απόδειξης της κυριαρχίας τους.

Και όπως ήταν φυσικό, οι Αθηναίοι του Περικλή δεν επρόκειτο ούτε να περιορίσουν τις επεκτατικές τους βλέψεις, ούτε να υποχωρήσουν απέναντι στις απαιτήσεις των άλλων πόλεων. Το ηθικό και η αυτοπεποίθησή τους ήταν ιδιαίτερα ενισχυμένο μετά την απόκρουση των Περσών και γι' αυτό έπρεπε να διατηρήσουν την ίδια δυναμική στάση. Σε σχετικό λόγο που εκφώνησε ο Περικλής παρότρυνε τους συμπατριώτες του να φανούν αντάξιοι των προγόνων τους που όχι μόνο έδιωξαν τους βαρβάρους αλλά και δημιούργησαν την περίλαμπρη σύγχρονή του Αθήνα. Ήταν συνεπώς, αναγκαίο, να σταθούν στο ύψος των περιστάσεων και να απορρίψουν τις σπαρτιατικές προτάσεις· να πολεμήσουν ώστε να αφήσουν και στους απογόνους τους αντάξια κληρονομιά με αυτήν που παρέλαβαν. Τα γεγονότα, όμως, θα τον διέψευδαν.

---

³¹ Δύο ερμηνείες που παρουσιάζει ο Nigel Bagnail είναι και οι ακόλουθες: είτε η απόφαση του αποκλεισμού να θεωρηθεί εσκεμμένη πράξη με στόχο την κλιμάκωση της ήδη υποβόσκουσας κρίσης, είτε ως παράδειγμα αποτροπής για όσους σκέπτονταν να αποχωρήσουν από την Αθηναϊκή Συμμαχία. *Ο Πελοποννησιακός Πόλεμος. Ο αγώνας για την κυριαρχία*, ο.π. σ.200

Κεφάλαιο Τρίτο- Ένταξη της Εκστρατείας στη Μήλο σε Ευρύτερο Ιστορικό Πλαίσιο: Ο Αρχιδάμειος Πόλεμος, Η Συνθήκη του Νικία και Ο Μεσοπόλεμος

Καθώς οι Αθηναίοι απέρριψαν τις σπαρτιατικές απαιτήσεις, φυσικό επόμενο ήταν να κηρυχθεί πόλεμος μεταξύ των δύο πλευρών. Η απόρριψη, βέβαια, των προτάσεων που έθεσαν οι Σπαρτιάτες αποτέλεσε την αφορμή ή καλύτερα την επισφράγιση ενός γεγονότος που φαινόταν αναπόφευκτο. Και τούτο γιατί ο ανταγωνισμός των δύο πόλεων δεν επρόκειτο να εξαλειφθεί χωρίς να υπάρξει επικράτηση της μιας από τις δύο πλευρές.

Η παραδοσιακή εχθρότητα Σπάρτης και Αθήνας έχει τις ρίζες της σε αυτό που ένωσε ουσιαστικά τις ελληνικές πόλεις απέναντι στην περσική απειλή. Το γεγονός ότι η Αθήνα είχε τότε αναλάβει την ηγεμονία των ελληνικών πόλεων μπροστά στην σπαρτιατική απροθυμία, όπως δήλωναν οι Αθηναίοι, οδήγησε προφανώς τους δεύτερους να θελήσουν, άλλωστε είχαν και τις προϋποθέσεις να επιθυμούν κάτι τέτοιο, να συνεχίσουν να ηγούνται των ελληνικών πόλεων. Οι Αθηναίοι διατείνονταν, επίσης, ότι συνθήκες και περιστάσεις που βρίσκονταν έξω από τον έλεγχό τους, είχαν οδηγήσει στην ανάληψη της αρχηγίας της Δηλιακής Συμμαχίας και την υπαγωγή της στην Αθηναϊκή και υποστήριζαν ότι παρόλο που αναγκάστηκαν να ιδιοποιηθούν την εξουσία, είχαν δείξει εντούτοις πνεύμα δικαιοσύνης και επιείκειας³².

---

³² Botsford Robinson, *Αρχαία Ελληνική Ιστορία*, MIET, 1991, σ.242

Οικονομικά, επίσης, αίτια και κυρίως ο εμπορικός ανταγωνισμός είχε οδηγήσει τις δύο πόλεις σε μία άσβεστη αντιπαλότητα. Το γεγονός ότι η Αθήνα είχε τον έλεγχο του εμπορίου των κεραμικών ειδών στην Ιταλία καθώς και η *επιμαχία* που είχε συνάψει με την Κέρκυρα καταδείκνυαν το γεγονός ότι η πόλη είχε ξεκάθαρα βλέψεις και προς τη Δύση.

Κρίσιμο ήταν και το θέμα πολιτικής και νοοτροπίας, καθώς η Αθήνα είχε ιωνική καταγωγή ενώ η Σπάρτη δωρική. Η διαφορά αυτή καταγωγής, δεν είχε μικρή σχέση και με την κουλτούρα κάθε πλευράς καθώς και με νοοτροπίες και τάσεις που εξελίχθηκαν και διαμόρφωσαν συνήθειες και θεσμούς που σταδιακά καθιέρωσαν ένα εντελώς διαφορετικό πολιτικό σκηνικό: Από τη μία, η Αθήνα, περνώντας από διάφορες πολιτικές μορφές, από την αριστοκρατία³³, την ολιγαρχία³⁴, την τυραννία³⁵ κατέληξε στην δημοκρατία, ενός πολιτεύματος που διαμορφώθηκε και ενισχύθηκε με τη δύναμη που έλαβε σταδιακά η εκκλησία του δήμου³⁶. Από την άλλη, η Σπάρτη διατήρησε μία πολιτική ομοιομορφία με την καθιέρωση μιας ιδιότυπης ολιγαρχικής διακυβέρνησης που δεν περιελάμβανε τόσο διαφοροποιημένες προηγούμενες πολιτικές πρακτικές³⁷.

Συνεπώς, σε κάθε τομέα, κοινωνικό, οικονομικό πολιτικό, υπήρχαν διαφωνίες και συμφέροντα που δεν μπορούσαν να επιλυθούν ή να συμβιβαστούν, παρά μόνο αν επικρατούσε η μία από τις δύο δυνάμεις. Έτσι, ήταν φανερό ότι οι υποβόσκουσες υποψίες θα οδηγούσαν αργά ή γρήγορα σε μία ανοιχτή αναμέτρηση.

Ο Πελοποννησιακός Πόλεμος ξέσπασε τελικά το 431 π.Χ. Οι ελληνικές πόλεις χωρίστηκαν σε δύο μεγάλα αντίπαλα στρατόπεδα, την Αθηναϊκή Συμμαχία και την Πελοποννησιακή.

---

³³ Αριστοτέλους Πολιτικά VIII 1,6

³⁴ Glotz Gust, *Η ελληνική πόλις*, Αθήνα ΜΙΕΤ, 1983, σ.76-78

³⁵ Glotz Gust, *ο.π.*, σ.119-120

³⁶ Ferguson S.W., *Greek Imperialism*, Boston, 1913, p.51

³⁷ W.G. Forest, *Η γένεση της αθηναϊκής Δημοκρατίας*, Αθήνα, εκδόσεις Παπαδήμα, 1994, σ.172-190

Στο δυναμικό της πρώτης εντάσσονταν οι Πλαταιές, η Ακαρνανία, πόλεις της Θεσσαλίας, η Ναύπακτος, πολλά νησιά του Αιγαίου, όπως η Χίος και η Λέσβος καθώς επίσης και πόλεις της Ιωνίας και του Ελλάσποντου. Με τους Αθηναίους, τέλος, συντάχθηκαν και νησιά του Ιονίου, όπως η Κέρκυρα και η Ζάκυνθος καθώς και πόλεις της Σικελίας και της Κάτω Ιταλίας. Μέλη της Πελοποννησιακής Συμμαχίας και αντίπαλοι των Αθηναίων ήταν η Κόρινθος και πολλές πελοποννησιακές πόλεις εκτός από το Άργος και μερικές αχαϊκές πόλεις, οι οποίες ωστόσο, αργότερα προσχώρησαν στην συμμαχία και τάχθηκαν με το μέρος των Σπαρτιατών. Επίσης, πόλεις της Αιτωλίας, η Φωκίδα, η Αμβρακία ενώ από το Ιόνιο Πέλαγος η Λευκάδα. Υποστηρικτές των Πελοποννησίων, τέλος, ήταν και πόλεις της Κάτω Ιταλίας, της Σικελίας και οι Συρακούσες.

Η παρουσίαση³⁸ των δύο αντιμαχόμενων πλευρών είναι ενδεικτική της ευρύτητας που είχε λάβει η εμφύλια σύγκρουση που ξέσπασε το 431 π.Χ.³⁹ και διήρκησε, με μεσοδιαστήματα παύσης των εχθροπραξιών, ως το 404 π.Χ. Τα 27 αυτά χρόνια του πολέμου χωρίζονται σε τρεις βασικές φάσεις, τον Αρχιδάμειο Πόλεμο (431-414 π.Χ.), τη Σικελική Εκστρατεία (415-413 π.Χ.) και το Δεκελεικό Πόλεμο (413-404 π.Χ.). Για τις ανάγκες απόδοσης μιας όσο το δυνατόν πιο ολοκληρωμένης εικόνας των Αθηναίων σε συνδυασμό με τις ευρύτερες συνθήκες που επικρατούσαν, θα παρουσιαστεί συνοπτικά παρακάτω η πρώτη φάση του πολέμου έως και το 416, έτος κατά το οποίο συνέβησαν τα γεγονότα της Μήλου.

Τα πολεμικά γεγονότα της δεκαετίας 431-421 π.Χ. που αποτέλεσαν την πρώτη φάση του Πελοποννησιακού Πολέμου περιλαμβάνουν την πρώτη τυπικά επίθεση που επιχειρήθηκε από τους Θηβαίους εναντίον των Πλαταιών και ολοκληρώνονται με την σύναψη της ειρήνης του Νικία. Τα χρόνια που ακολούθησαν μέχρι και τη δεύτερη φάση του πολέμου,

---

³⁸ Βλ. Hornblower S., Θουκυδίδης: ο ιστορικός και το έργο του, εκδ. Τυπωθήτω, Αθήνα 2003, σ. 40 κ. εξ.

³⁹ Βλ. εικ. 3 στο παράρτημα

αποτελούν ένα μεσοδιάστημα κατά τη διάρκεια του οποίου σημειώθηκαν κάποιες συμπλοκές όχι όμως άμεσα μεταξύ των δύο μεγάλων δυνάμεων, Αθήνας και Σπάρτης.

Την πρώτη περίοδο που εξετάζουμε, δε σημειώθηκε ανοιχτά καμία αναμέτρηση ανάμεσα στους δύο αντιπάλους, αλλά οργανώθηκαν στρατιωτικές επιχειρήσεις και εκστρατείες στο μεγαλύτερο μέρος του ελλαδικού χώρου. Κύρια επιδίωξη της Σπάρτης ήταν η μείωση της δύναμης των Αθηναίων ώστε να ενισχυθεί η αξιοπιστία της έναντι των συμμάχων της, για χάρη των οποίων άλλωστε διατεινόταν ότι είχε αναλάβει την υποχρέωση της διεξαγωγής του πολέμου⁴⁰. Ο στόχος αυτός θα μπορούσε να επιτευχθεί μόνο εφόσον επιτυγχανόταν η άνευ όρων συνθηκολόγηση της Αθήνας⁴¹. Για τα λόγο αυτό επιστράτευσαν την κύρια δύναμη που διέθεταν, τα στρατεύματα ξηράς. Από την άλλη πλευρά, προτεραιότητα για τους Αθηναίους αποτελούσε η υπεράσπιση της πόλης τους καθώς και η διατήρηση της ισχύος τους, που βασιζόταν αφενός στην πανίσχυρη συμμαχία που είχε οργανώσει και αφετέρου στη ναυτική της υπεροπλία⁴².

Αναμενόμενο ήταν, βάσει των παραπάνω δεδομένων, οι μεν Σπαρτιάτες να εστιάζουν στην οργάνωση χερσαίων επιχειρήσεων που στόχευαν να πλήξουν την Αθήνα με χερσαίο αποκλεισμό και λεηλασία της υπαίθρου, οι δε Αθηναίοι να απαντήσουν ανάλογα μέσω ναυτικών επιχειρήσεων⁴³ στην Πελοπόννησο όπου θα λεηλατούσαν τις παραλιακές περιοχές και θα παρεμπόδιζαν τη διεξαγωγή του εμπορίου από και προς τις πόλεις-μέλη της Πελοποννησιακής Συμμαχίας⁴⁴.

Εναρκτήρια επιθετική ενέργεια του πολέμου θεωρείται η αποτυχημένη επίθεση των Θηβαίων κατά των Πλαταιών, καθώς οι πρώτοι, φοβούμενοι, λόγω γειτνίασης με την Αθήνα

---

⁴⁰ Brunt, P.A., 1965, "Spartan Policy and Strategy in the Arcidamian War" Phoenix 19: 255-280 (σ.258-259).

⁴¹ Στέλιος Δαμίγος «Η πρώτη περίοδος του Πελοποννησιακού Πολέμου», σ. 45 στο Ελλήνων Ιστορικά, ο.π.

⁴² Στέλιος Δαμίγος, ο.π. σ.46. Για τα πλεονεκτήματα αλλά και τις ελλείψεις της αθηναϊκής θαλασσοκρατίας βλ. και το ομώνυμο κεφάλαιο στον Ξενοφώντα, *Αθηναίων Πολιτεία* στο: Ξενοφών, Οικονομολόγος και πολιτειολόγος, μτφ. – σχόλια Θ.Γ. Μαυρόπουλος, εκδόσεις Ζήτρος, 2007, σ.σ.141-155

⁴³ Στρατηγική που αποδίδεται στον Περικλή, Claude Mossé, ο.π. σ.σ.78-79

⁴⁴ Στέλιος Δαμίγος, ο.π., σ.45

ότι κινδυνεύουν πολύ πιο άμεσα από τις επιθετικές τις βλέψεις απαίτησαν την προσχώρηση των δεύτερων, συμμάχων των Αθηναίων, σε μια κοινή συμμαχία το Βοιωτικό Κοινό. Η πρώτη αυτή φάση πάντως έλαβε την ονομασία «*Αρχιδάμειος Πόλεμος*» από το όνομα του τότε βασιλιά της Σπάρτη Αρχίδαμου, ο οποίος ηγήθηκε των σπαρτιατικών στρατευμάτων και πραγματοποίησε εισβολή στην Αττική αδυνατώντας να καταλάβει την Αθήνα, ενώ οι Αθηναίοι έμειναν προστατευμένοι πίσω από τα Μακρά Τείχη, αποφεύγοντας μία κατά μέτωπο αναμέτρηση με τον αντίπαλο στρατό. Λίγους μήνες αργότερα, οι Πελοποννήσιοι αποχώρησαν ενώ οι Αθηναίοι κινούμενοι μεθοδικά στερέωσαν την άμυνα της Εύβοιας καταλαμβάνοντας τις γύρω περιοχές, κυριεύσαν την Αίγινα⁴⁵, παραδοσιακό εχθρό τους, εκτοπίζοντας το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού και εγκαθιστώντας κληρουχίες, ενώ συνέχισαν την πολιορκία στην Ποτίδαια. Παράλληλα βρήκαν πολύτιμους συμμάχους και υποστηρικτές στο πρόσωπο των βασιλέων Σιτάλκη και Περδίκκα, της Θράκης και της Μακεδονίας αντίστοιχα. Τέλος, επιδόθηκαν σε λεηλασίες στη γη των Μεγάρων.

Στο τέλος του πρώτου έτους, ο Περικλής εκφώνησε τον περίφημο Επιτάφιο προς τιμήν των πεσόντων του πολέμου εξυμνώντας ταυτόχρονα το αθηναϊκό μεγαλείο. Η πόλη των Αθηνών διέθετε ακόμα την αίσθηση της παντοδυναμίας της.

Στα 430 π.Χ., όμως, ξέσπασε στην Αθήνα ο λοιμός⁴⁶, η φοβερή επιδημία που αποδεκάτισε μεγάλο μέρος του πληθυσμού, ο οποίος άλλωστε ήταν συγκεντρωμένος εντός των Μακρών Τειχών, και θύμα του οποίου υπήρξε και ο ίδιος ο Περικλής. Η επιδημία αυτή, καθώς επίσης και οι καταστροφές που είχαν προξενήσει οι Πελοποννήσιοι στην αττική γη, η αδυναμία των Αθηναίων και των συμμάχων τους να αντεπιτεθούν με χερσαίες δυνάμεις και να περιορίσουν τις επιθέσεις τους κυρίως από θαλάσσης ήταν σοβαρά προβλήματα που αντιμετώπιζαν οι Αθηναίοι και είχαν κάμψει αισθητά το ηθικό τους. Σύντομα, με το θάνατο

---

⁴⁵Σκοπός των Αθηναίων ήταν ο έλεγχος του Σαρωνικού, Στέλιος Δαμίγος, ο.π. σ. 50.

⁴⁶Για τον λοιμό βλ. γενικότερα Holladay A. J., Poole J. C. F., Thucydides and the Plague of Athens, CQ XXIX 197, σσ. 282-300.

του Περικλή, στα προβλήματα που αντιμετώπιζαν –προβλήματα επιβίωσης, οικονομικά και στρατιωτικά- θα προσθέτονταν και τα πολιτικά: στο κενό εξουσίας που άφησε ο θανών δημοκρατικός ηγέτης ξέσπασε ανταγωνισμός μεταξύ των δήμων, με τον φιλοπόλεμο Κλέωνα⁴⁷ ως επικεφαλής της δημοκρατικής παράταξης και τον ήπιο Νικία⁴⁸ της αριστοκρατικής.

Ενδεικτική της φιλοπόλεμης πολιτικής που εγκαινιάζει ο Κλέων, αλλά και του σκληρού προσώπου της Αθήνας που θα γνωρίσουν οι Μήλιοι λίγα χρόνια αργότερα, είναι η επαναφορά της Λέσβου στην Αθηναϊκή Συμμαχία. Όταν οι Αθηναίοι κατάφεραν να εξασφαλίσουν την παράδοση του νησιού, αποφάσισαν αρχικά, με παρότρυνση του Κλέωνα να θανατωθεί ο ανδρικός πληθυσμός και να πωληθούν ως δούλοι οι γυναίκες και τα παιδιά. Σε δεύτερη συνέλευση που πραγματοποιήθηκε επικράτησαν τα μετριοπαθή στοιχεία και αποφασίστηκε να τιμωρηθούν μόνο οι πρωταίτιοι της αποστασίας και να παραδοθεί το νησί σε τρεις χιλιάδες Αθηναίους κληρούχους. Οι κάτοικοι θα παρέμεναν στο νησί αλλά θα καλλιεργούσαν πλέον τη γη τους ως κολίγοι. Η πρώτη απόφαση, λοιπόν, δεν εφαρμόστηκε τότε, στους κατοίκους της Λέσβου, αλλά λίγα χρόνια αργότερα έγινε φρικτή πραγματικότητα για τους κατοίκους της Μήλου.

Πάντως η καταστολή της αποστασίας της Λέσβου οδήγησε τον πόλεμο σε ένα νέο επίπεδο και έδωσε έμφαση σε μία πολιτική πλευρά του πολέμου, που έγινε πλέον μια αναμέτρηση σε ιδεολογικό επίπεδο, με την Αθήνα να συγκεντρώνει την υποστήριξη των λαϊκών μαζών και τη Σπάρτη να αποτελεί το στήριγμα των ολιγαρχιών⁴⁹.

Εν συνεχεία οι Αθηναίοι ενεπλάκησαν στην εμφύλια διαμάχη που ξέσπασε στην Κέρκυρα το 427 π.Χ. υποστηρίζοντας τα μέλη της δημοκρατικής παράταξης του νησιού ενώ οι

---

⁴⁷ Για την πολιτική κατάσταση που ανέδειξε το κενό που άφησε ο Περικλής στην εξουσία καθώς και τη δράση του Κλέωνα βλ. Αριστοτέλης, *Αθηναίων Πολιτεία*, ο.π. XXVIII. Για τον Κλέωνα ως προσωπικότητα βλ. σχετικά Woodhead A. G., *Thucydides portrait of Cleon*, Mnemosyne XIII 1960, σσ. 289-317.

⁴⁸ Βλ. εικ. 4 στο παράρτημα

⁴⁹ Claude Mossé, ο.π. σ.86

ολιγαρχικοί είχαν την υποστήριξη αρχικά των Κορινθίων κι έπειτα και των Σπαρτιατών. Το νησί του Ιονίου γρήγορα μπλέχτηκε στη δίνη ενός αδυσώπητου εμφυλίου σπαραγμού, τον οποίο περιγράφει ο Θουκυδίδης στο έργο του με τα μελανότερα χρώματα. Η εμφύλια αυτή διαμάχη έληξε τυπικά με την επικράτηση των δημοκρατικών, αν και συνεχίστηκαν οι συγκρούσεις ακόμα και μετά την αποχώρηση των έξωθεν υποστηρικτών των Κερκυραίων.

Οι δύο μεγάλοι αντίπαλοι αναμετρήθηκαν ανοιχτά στην περίπτωση της διεκδίκησης της Πύλου, ενέργεια που επιχειρήθηκε έπειτα από πρωτοβουλία του Αθηναίου στρατηγού Δημοσθένη. Αδυνατώντας οι Σπαρτιάτες να καταλάβουν την περιοχή ζήτησαν τη συνθηκολόγηση αποστέλλοντας πρεσβεία στην Αθήνα να διαπραγματευθεί σχετικά. Η Αθήνα, αν και εξουθενωμένη από το λοιμό καθώς και από τις σπαρτιατικές επιδρομές στην αττική γη, απέρριψε τις σπαρτιατικές προτάσεις. Αυτό οφειλόταν στο γεγονός ότι στο πολιτικό προσκήνιο δέσποζαν οι δημοκρατικοί με αρχηγό τον Κλέωνα που επεδίωκε την συνέχιση του πολέμου μέχρις εσχάτων. Η εκλογή του στη θέση του στρατηγού και η κατάληψη της Σφακτηρίας, ενός μικρού νησιού απέναντι από την Πύλο, αύξησαν τη δημοτικότητα του και ενίσχυσαν τον πληγωμένο εγωισμό των Αθηναίων. Άλλωστε, μετά τα γεγονότα που διαδραματίστηκαν στην Πύλο, φάνηκε ότι οι Σπαρτιάτες απειλούσαν νευραλγικές θέσεις στήριξης της αθηναϊκής ηγεμονίας καθώς επεδίωκαν τον περιορισμό της επικράτησης της Αθήνας στο Αιγαίο⁵⁰. Έτσι, φαινόταν απόλυτα λογική, εντός και του φιλοπόλεμου κλίματος που επικρατούσε, η συνέχιση του πολέμου.

Η κατάσταση εντάθηκε με την απόπειρα του βασιλιά της Σπάρτης Βρασίδα⁵¹ να καταλάβει την Αμφίπολη στη Θράκη, ενέργεια που ολοκληρώθηκε με επιτυχία και αποτέλεσε μία ιδιαίτερα σοβαρή ήττα για την Αθήνα. Ο Θουκυδίδης που είχε κληθεί να υπερασπιστεί την πόλη τιμωρήθηκε από τους συμπατριώτες του με εξορία. Κατόπιν οι Αθηναίοι με

---

⁵⁰ Claude Mossé, ο.π. σ.89

⁵¹ Για τον Βρασίδα γενικά βλ. Boegehold A. L., Thucydide's representation of Brasidas before Amphipolis, *CPhL* XXIV 1979, σσ. 148-152.

επικεφαλής του στρατού τον Κλέωνα επιχείρησαν την ανακατάληψη της πόλης· στη μάχη που δόθηκε επικράτησαν οι Λακεδαιμόνιοι αλλά ο Βρασίδης, όπως και ο Αθηναίος στρατηγός σκοτώθηκαν. Με το θάνατο του Κλέωνα υποχώρησαν τα φιλοπόλεμα στοιχεία από την αθηναϊκή πολιτική σκηνή με αποτέλεσμα οι δύο πλευρές να συνάψουν ειρήνη που επισφραγίστηκε με συνθήκη συμμαχίας το 421 π.Χ. Η ειρήνη του Νικία, όπως ονομάστηκε από τον βασικό αρχιτέκτονά της, δεν έμελλε ωστόσο να διαρκέσει πολύ. Στο διάστημα που μεσολάβησε μέχρι την επόμενη φάση του πολέμου, την εκστρατεία στην Σικελία το 415 π.Χ. οι εχθροπραξίες, αν και όχι ανοιχτά μεταξύ των δύο πλευρών συνεχίστηκαν.

Πάντως στην πρώτη αυτή φάση οι δύο μεγάλοι αντίπαλοι έδειξαν αισθητά σημάδια εξάντλησης. Οι Αθηναίοι από τη μία πλευρά είχαν υποστεί σοβαρές φθορές στην Αμφίπολη⁵², και νωρίτερα στο Δήλιο, γεγονός που είχε κλονίσει την άλλοτε ακμαία αυτοπεποίθησή τους, που τους είχε οδηγήσει σε μία υπεροπτική απόρριψη των προτάσεων που είχαν κάνει οι Σπαρτιάτες για ειρήνευση. Επιπλέον ανησυχούσαν μήπως οι συμφορές που είχαν υποστεί ενθαρρύνουν τους συμμάχους εναντίον τους ώστε να πολλαπλασιαστούν οι αποστασίες από τη Συμμαχία. Από την άλλη πλευρά οι Σπαρτιάτες έβλεπαν ότι οι προσδοκίες τους, σύμφωνα με τις οποίες η ερήμωση της αθηναϊκής γης από τις επιδρομές τους θα καθιστούσε την πόλη εύκολη λεία, ματαιώνονταν. Η συμφορά που είχαν υποστεί στην Πύλο και η κατάληψη της Σφακτηρίας, οι λεηλασίες του εχθρού με ορμητήριο την Πύλο και τα Κύθηρα, αλλά και ο φόβος μιας ενδεχόμενης εξέγερσης των δυσαρεστημένων ειλωτών ήταν τα πιο σοβαρά προβλήματα και οι φόβοι που είχαν να αντιπαλέψουν οι Σπαρτιάτες. Σε αυτά, ως προστεθεί τέλος και η επίφοβη στάση του έως τότε ουδέτερου Άργους, το οποίο μπορούσε να οδηγήσει τη Σπάρτη σε διμέτωπο, πλέον αγώνα.

---

⁵² Για την στρατηγική σημασία της περιοχής βλ. σχετικά Kallet-Marx R. M., *Money Expense and Naval Power in Thucydides History 1-5.24*, Berkeley 1993, σσ. 175-176.

Έτσι, αν και οι δύο αντίπαλοι συνασπισμοί συνέτειναν στην λήξη των εχθροπραξιών, η συναίνεση αυτή επρόκειτο να είναι προσωρινή, μέχρι την τελική αναμέτρηση, που θα δινόταν, ωστόσο πολύ αργότερα. Εν τω μεταξύ, οι δύο πόλεις παρέμεναν οπωσδήποτε αντιμέτωπες, αλλά οι όποιες αναμετρήσεις γίνονταν με την παρεμβολή άλλων.

Μέσα σε ένα τέτοιο κλίμα αστάθειας και αβεβαιότητας, με το ηθικό μειωμένο και το ισχυρό φρόνημα να έχει καμφθεί, οι Αθηναίοι βρίσκονται στην ανάγκη να ανακτήσουν το χαμένο τους κύρος· να ανασυνταχθούν για να κερδίσουν τις χαμένες μάχες· να αποδείξουν εκ νέου την παντοδυναμία τους. Το 418 π.Χ., αν και έχουν ήδη υπογράψει με τη Σπάρτη αμυντική συμμαχία, υποστηρίζουν το Άργος που συμμαχεί με τη Μαντίνεια και βαδίζει εναντίον των Σπαρτιατών διεκδικώντας μερίδιο στα εδάφη της Πελοποννήσου. Η μάχη που δόθηκε ανέδειξε νικητές του Σπαρτιάτες. Οι Αθηναίοι έβλεπαν τον αντίπαλο με αναπτρωμένο το ηθικό γεγονός που επέτασσε και τη δική τους δραστηριοποίηση. Ήταν καιρός να αποδείξουν και αυτοί την ισχύ τους. Το έκαναν δύο χρόνια αργότερα με την κατάκτηση και καταστροφή της Μήλου.

Κεφάλαιο Τέταρτο- Η Εκστρατεία των Αθηναίων στη Μήλο

Οι Αθηναίοι στράφηκαν εναντίον της Μήλου επιδιώκοντας να αποκαταστήσουν το χαμένο τους γόητρο στο Αιγαίο. Η Μήλος ήταν δωρική ⁵³αποικία, η οποία λόγω καταγωγής, είχε διατηρήσει ολιγαρχικό πολίτευμα. Οι κάτοικοί της ήταν Δωριείς οι οποίοι θεωρούσαν εαυτούς αποίκους των Λακεδαιμονίων και διατηρούσαν με αυτούς άριστες σχέσεις. Έτσι, οι Μήλιοι αρνούνταν κατηγορηματικά να ενταχθούν στην Αθηναϊκή Συμμαχία.⁵⁴ Ενδεχομένως, όμως, παλαιότερα, το κυκλαδίτικο νησί να είχε προσχωρήσει κάποτε στην Αθηναϊκή Συμμαχία, σύμφωνα τουλάχιστον με τους ισχυρισμούς των Αθηναίων, εφόσον στα 425/424 π.Χ., είχε οριστεί να πληρώνει φόρο δεκαπέντε ταλάντων το χρόνο. Ωστόσο, την εποχή εκείνη διατηρούσε ακόμη την αυτονομία του, μετά την ανεπιτυχή εκστρατεία του Νικία εναντίον του νησιού το 426/425 π.Χ.

Στην αρχή του Πελοποννησιακού Πολέμου οι Αθηναίοι είχαν κάνει μία πρώτη απόπειρα να υποτάξουν τη Μήλο αλλά δεν έδωσαν κάποια οριστική λύση στο ζήτημα, καθώς οι δυνάμεις τους απασχολούνταν εκείνη την περίοδο και σε άλλα μέτωπα.

Λίγα χρόνια μετά, όμως, την άνοιξη του 416 π.Χ., οι Αθηναίοι οργάνωσαν εκστρατεία εναντίον της Μήλου επιστρατεύοντας μεγάλο αριθμό δυνάμεων: 38 πλοία, εκ των οποία τα 30 αθηναϊκά, 1.200 οπλίτες, 300 τοξότες, 20 ιπποτοξότες και 1.500 οπλίτες που προέρχονταν από συμμαχικές νησιωτικές πόλεις κυρίως. Αρχηγοί της εκστρατείας ορίστηκαν ο Κλεομήδης και ο Τεισίας.

---

⁵³ Βλ. *Inscriptiones Arcadiae*, ed. Friedrich Hiller von Gaertringen. Berlin 1913. *IG IX,1 *Inscriptiones Graecae* IX,1. *Inscriptiones Phocidis, Locridis, Aetoliae, Acarnaniae, insularum maris Ionii*, ed. Wilhelm Dittenberger. Berlin 1897., *IG*, V 1.1-10. Βλ. Ηροδ. Ιστ., Θ', 48, Παναγόπουλος Α., Θουκυδίδης μεταμοντέρνος και σύγχρονος, σ. 37.

⁵⁴ Κλεάνθης Ζουμπουλάκης, «Η τραγωδία της Μήλου», σ. 86, στο: *Ελλήνων Ιστορικά*, ο.π. σ. 10.

Είναι εύλογο να αναρωτηθεί κανείς για τα αίτια που οδήγησαν στην οργάνωση αυτής της εκστρατείας, ειδικά αν αναλογιστούμε ότι ο αντίπαλος ήταν ένα μικρό νησί που δεν είχε δείξει ποτέ καμία προκλητική ή επιθετική συμπεριφορά απέναντι στην Αθήνα. Σύμφωνα με νεότερους μελετητές⁵⁵, το 416 ήταν για τους Αθηναίους γενικά ένα έτος πολεμικών ετοιμασιών και αναβρασμού καθώς μετά την αποτυχία στην Πελοπόννησο ήταν διατεθειμένοι να κινηθούν εναντίον οποιουδήποτε προτεινόταν. Σε μεγάλο βαθμό, επίσης, ήταν και ζήτημα ανάκτησης κύρους, κάτι που διατυπώνεται ηχηρά και από τους Αθηναίους, όταν δηλώνουν στους Μηλίους ότι προτιμούν την έχθρα από τη φιλία τους καθώς η φιλία θα είναι απόδειξη αδυναμίας ενώ η έχθρα δύναμης⁵⁶. Το σκεπτικό αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι μετά την αποτυχία που γνώρισαν οι Αθηναίοι στη Μαντίνεια ένιωσαν το ηθικό και το κύρος τους καταρρακωμένο, ενώ απομονώθηκαν από τους συμμάχους της ηπειρωτικής χώρας. Στη θάλασσα⁵⁷, όμως, η κυριαρχία τους ήταν –κι έπρεπε να ήταν– αδιαμφισβήτητη. Κι αυτήν την υπεροχή διατάρασσε η πεισματική επιμονή των Μηλίων να διατηρήσουν την ανεξαρτησία τους. Το γεγονός αυτό, σε συνδυασμό με την επικράτηση της φιλοπόλεμης παράταξης στην Αθήνα, επέτασσε την εκστρατεία κατά του νησιού ώστε να αποδειχθεί η πρωτοκαθεδρία του αθηναϊκού στόλου.

Αν και είχαν προετοιμαστεί για πολεμική αναμέτρηση οι Αθηναίοι δεν προχώρησαν αμέσως στην κατάληψη του νησιού, αλλά προηγουμένως απέστειλαν στους άρχοντες της πόλης πρεσβεία με σκοπό να τους αναγγείλει ότι δεν αναγνώριζαν την ουδετερότητά τους και να προσπαθήσει να τους πείσει να εγκαταλείψουν τη στάση τους αυτή και να προσχωρήσουν στην Αθηναϊκή Συμμαχία.

---

⁵⁵ Κλεάνθης Ζουμπουλάκης, ο.π., σ. 86-89.

⁵⁶ *Θουκυδίδου Ιστορία*, ο.π., Ε΄. 95.

⁵⁷ Βλ. Gomme A. W., Andrews A., Dover K. J., *A Historical Commentary on Thucydides*, vol. V, Book VIII, Clarendon Press-Oxford 1981, σ. 20 κ. εξ.

Η προσπάθεια να πειστούν οι Μήλιοι καθώς και η δική τους στάση απέναντι στις αθηναϊκές προτάσεις παρουσιάζεται στο έργο του Θουκυδίδη μέσα από το διάλογο που ακολούθησε ανάμεσα στις δύο πλευρές και τα επιχειρήματα εκατέρωθεν όπως υποθέτει ο σπουδαίος ιστορικός ότι προβλήθηκαν. Όπως θα αναλυθεί εκτενώς παρακάτω, οι Αθηναίοι αποσαφήνισαν τις πολιτικές τους θέσεις και προθέσεις διατυπώνοντας το δίκαιο του ισχυρού. Οι εκπρόσωποι της Μήλου από την άλλη πλευρά, έθεσαν ως απαραβάτη αρχή την διατήρηση της ελευθερίας και της αυτονομίας τους για την οποία ήταν αποφασισμένοι να αγωνιστούν για τα ιδανικά τους μέχρι τέλους. Όπως ήταν αναμενόμενο, οι διαπραγματεύσεις απέτυχαν και ακολούθησε η πολεμική σύγκρουση.

Οι Αθηναίοι έκτισαν κυκλικό τείχος γύρω από την πόλη και άφησαν φρουρά με στόχο τον αποκλεισμό της πόλης από ξηρά και θάλασσα. Στη συνέχεια επιδόθηκαν στην πολιορκία της πόλης, με τους πολιορκημένους να αντιστέκονται σθεναρά για ένα χρόνο. Στη διάρκεια του έτους αυτού, οι Μήλιοι κατόρθωσαν να ανακάμψουν δύο φορές, καθώς κυρίευσαν με νυχτερινές εφόδους τμήματα του αθηναϊκού στρατού και κατάφεραν –την πρώτη φορά– να μεταφέρουν τρόφιμα στην πόλη τους.

Μετά και τη δεύτερη νυχτερινή έφοδο των Μηλίων αποβιβάστηκαν στο νησί ενισχύσεις των Αθηναίων με επικεφαλής τον Φιλοκράτη. Οι κάτοικοι της Μήλου, τελικά, αναγκάστηκαν, μετά από προδοσία να παραδοθούν στον εχθρό. Οι Αθηναίοι προχώρησαν τότε στην κατάληψη του νησιού επιδιόμενοι σε πρωτοφανείς βαρβαρότητες: σκότωσαν όλους τους ενήλικες άνδρες του νησιού, πούλησαν ως δούλους τις γυναίκες και τα παιδιά (415 π.Χ.) και έστειλαν Αθηναίους να εποίκισουν το νησί⁵⁸. Η συμπεριφορά τους αυτή, ενδεχομένως να αποτέλεσε προϊόν ψηφίσματος της Εκκλησίας του Δήμου μετά από σχετική πρόταση του

---

⁵⁸ Σύμφωνα με τον Ξενοφώντα, πρέπει να υπήρξαν επιζήσαντες διότι αναφέρει ότι μετά τον πόλεμο οι Μήλιοι επέστρεψαν στην πατρίδα τους. Nigel Bagnall, ο.π., σ. 297

Αλκιβιάδη⁵⁹. Μετά την οριστική επικράτηση των Αθηναίων και την ερήμωση του νησιού, οι Αθηναίοι εγκατέστησαν στην περιοχή 500 κληρούχους.

Η κατάληψη της Μήλου⁶⁰ ωφέλησε στρατιωτικά τους νικητές καθώς εμπέδωσαν την κυριαρχία τους στο Αιγαίο και επέτεινε την ψευδαίσθηση της ανεξάντλητης δύναμής τους. Μείωσε, όμως ηθικά το γόητρό τους απέναντι όχι μόνο στους εχθρούς, αλλά και στους συμμάχους τους που επέκριναν δριμύτατα τις αποτρόπαιες πράξεις τους, ώστε οι πρώτοι, μετά την ήττα των Αθηναίων να ζητούν –εν μέρει δικαιολογημένα- την ίδια φρικτή τιμωρία για τους Αθηναίους και οι δεύτεροι να τους εγκαταλείπουν σταδιακά. Και οι Αθηναίοι, όμως, προκαλώντας ένα τέτοιο φρικτό τέλος για τους κατοίκους της Μήλου, υπερεκτίμησαν τις δυνάμεις τους και θέλησαν να ικανοποιήσουν περαιτέρω τις ανεξάντλητες επεκτατικές τους βλέψεις. Τον ίδιο χρόνο, αποφάσισαν –και πάλι σίγουροι για την νίκη τους- να εκστρατεύσουν στη Σικελία. Η καταστροφή που υπέστησαν ανέτρεψε τις υπάρχουσες ισορροπίες και άρχισε την αντίστροφη μέτρηση προς την οριστική πτώση της αθηναϊκής αυτοκρατορίας.

---

⁵⁹ Βλ. εικ. 5 στο παράρτημα

⁶⁰ Βλ. Levi M. A., *Il dibattito di Melo e I contrasti ideologici del V sec. a. C.*, *RIL CXII* 1978, σσ. 212-219.

Κεφάλαιο Πέμπτο- Αθηναίοι και Μηλίοι

Πριν παρατεθεί ο διάλογος που διεξήχθη μεταξύ των Αθηναίων και των Μηλίων, είναι αναγκαίο να παρουσιαστούν κάποιες απόψεις⁶¹ που σχετίζονται με την πιστότητά του. Οπωσδήποτε η αξιοπιστία του είναι μείζον ζήτημα, το οποίο, όμως δεν μπορεί να εξακριβωθεί επακριβώς. Σίγουρα, όμως, αποτελεί μέρος της έρευνας που διεκπεραίωσε ο ιστορικός καθώς και της ευρύτερης προσπάθειάς του να φτάσει όσο πιο κοντά στην ακριβή παράθεση των γεγονότων. Πιο ασφαλείς διατυπώσεις, οι οποίες, ωστόσο, ανάγονται και πάλι στο επίπεδο των υποθέσεων, μπορούν να τεθούν ως προς τον τρόπο με τον οποίο διασώθηκε το κείμενο.

Ειδικότερα, η μαρτυρία των συνδιαλεγόμενων μπορεί να διασώθηκε από Αθηναίους που ήταν παρόντες το 416 π.Χ. στις διαπραγματεύσεις της παράδοσης του νησιού και οι οποίοι θέλησαν είτε να παρουσιάσουν με υπερηφάνεια την ρητορική δεινότητα που ανέπτυξαν οι Αθηναίοι, είτε βρέθηκαν στην ανάγκη να απολογηθούν απέναντι στις έντονες επικρίσεις που ενδεχομένως να εκφράστηκαν εναντίον της σκληρότητας που επέδειξαν οι Αθηναίοι. Σύμφωνα με μία δεύτερη εικασία, ενδέχεται το περιεχόμενο του διαλόγου να μεταφέρθηκε από Σπαρτιάτες στους οποίους προσέτρεξαν οι Μηλίοι αναζητώντας τη βοήθειά τους, απέναντι στην αθηναϊκή απειλή. Εκτός αν ο ίδιος ο Θουκυδίδης επεξεργάστηκε, παραμένοντας πιστός οπωσδήποτε στην ιστορική του συνέπεια, τις σχετικές πληροφορίες που συγκέντρωσε και τις ενέταξε σε ένα διαλογικό κείμενο το οποίο έκρινε ότι θα εξυπηρετούσε καλύτερα τις ανάγκες της ιστορικής του αφήγησης⁶².

---

⁶¹ Βλ. Scharf J., Zum Melierdialog des Thukydides, Gymnasium LXI 1954, σσ. 504-513.

⁶² Διάλογος Μηλίων και Αθηναίων: Ένα μήνυμα σύγχρονης πολιτικής σκέψης και πράξης ή Λόγος αρχαίος για την αλαζονεία της δύναμης. Φ.Κ. Βώρος, σ.2

Παρακάτω, παρουσιάζεται το πλήρες κείμενο του περίφημου διαλόγου ανάμεσα στους Αθηναίους και τους Μήλιους το 416 π.Χ.⁶³

84. Το επόμενο καλοκαίρι ο Αλκιβιάδης⁶⁴ έφτασε στο Άργος με είκοσι καράβια κι έπιασε όσους Αργείους θεωρούνταν ακόμη ύποπτοι και άνθρωποι των Λακεδαιμονίων, τριακόσιους άνδρες, και οι Αθηναίοι τους απόθεσαν για ασφάλεια στα κοντινά νησιά, σε όσα εξουσίαζαν. Εκστρατεύσανε⁶⁵ επίσης οι Αθηναίοι εναντίον της Μήλου με τριάντα δικά τους καράβια, έξι Χιώτικα και δύο Λεσβιακά, και με χίλιους διακόσιους οπλίτες, τριακόσιους τοξότες και είκοσι ιπποτοξότες Αθηναίους, και περίπου χίλιους πεντακόσιους οπλίτες σύμμαχους νησιώτες. Οι Μήλιοι ήταν άποικοι των Λακεδαιμονίων και δεν ήθελαν να γίνουν υπήκοοι των Αθηναίων, όπως οι άλλοι νησιώτες. Στην αρχή κράτησαν ουδετερότητα και έμειναν ήσυχοι. Έπειτα, όταν οι Αθηναίοι μεταχειρίζονταν βία εναντίον τους καταστρέφοντας τη γη τους, έφτασαν σε ανοιχτό πόλεμο. Όταν λοιπόν στρατοπέδευσαν στη γη τους με τη στρατιωτική αυτή ετοιμασία οι στρατηγοί Κλεομήδης του Λυκομήδη και Τεισίας του Τεισιμάχου, και πριν αρχίσουν να την καταστρέφουν, έστειλαν πρέσβεις για να κάνουν πρώτα διαπραγματεύσεις. Τους πρέσβεις αυτούς οι Μήλιοι δεν τους παρουσίασαν στη συνέλευση του λαού, αλλά τους κάλεσαν να πουν αυτά για τα οποία είχαν έρθει στους άρχοντες και τους προκρίτους. Οι Αθηναίοι πρέσβεις είπαν στην ουσία τα εξής:

85. «Έπειδή οι προτάσεις μας δε θα γίνουν προς το λαό, για να μην εξαπατηθεί το πλήθος ακούγοντάς μας να εκθέτουμε, σε μια συνεχή αγόρευση, επιχειρήματα ελκυστικά και ανεξέλεγκτα (γιατί καταλαβαίνουμε πως αυτό το νόημα έχει το ότι μας φέρατε μπροστά στους λίγους), σεις οι συγκεντρωμένοι εδώ κάμετε κάτι ακόμη πιο σίγουρο. Μη μας

---

⁶³ Α. Γεωργοπαπαδάκου, *Εκλεκτά μέρη από τον Θουκυδίδη*, Θεσσαλονίκη, 1974, σ.σ. 326-351 (σε γραμματική προσαρμογή του Φ.Κ. Βώρου).

⁶⁴ Βλ. Maele S. van de, *Le recit de l' expedition athenienne de 415 en Sicilie et l' opinion de Thucydide sur le rappel d' Alcibiade*, AC XL 1971, σσ. 21-37.

⁶⁵

απαντάτε και σεις μ' ένα συνεχή λόγο αλλά σε κάθε σημείο που νομίζετε πως δε μιλάμε όπως είναι το συμφέρον σας, να μας σταματάτε και να λέτε τη γνώμη σας. Και πρώτα πρώτα πείτε μας αν συμφωνείτε με όσα προτείνουμε».

86. Οι αντιπρόσωποι των Μηλίων αποκρίθηκαν: «Την καλή σας ιδέα να δώσουμε μεταξύ μας με ησυχία εξηγήσεις δεν την κατακρίνουμε, οι πολεμικές όμως ετοιμασίες που δεν είναι μελλοντικές, αλλά παρούσες ήδη, βρίσκονται σε φανερή αντίθεση με την πρότασή σας αυτή. Γιατί βλέπουμε ότι έχετε έρθει σεις οι ίδιοι δικαστές για όσα πρόκειται να ειπωθούν και ότι το τέλος της συζήτησης, σύμφωνα με κάθε πιθανότητα, θα φέρει σε μας πόλεμο, αν υπερισχύσουμε εξαιτίας του δίκιου μας και γι' αυτό αρνηθούμε να υποχωρήσουμε, δουλεία αν πειστούμε».

87. ΑΘΗΝΑΙΟΙ: Αν ήρθατε σ' αυτή τη συνεδρίαση για να κάμετε εικασίες για τα μελλούμενα ή για τίποτε άλλο, κι όχι, απ' την τωρινή κατάσταση κι από όσα βλέπετε να σκεφτείτε για τη σωτηρία της πολιτείας σας, μπορούμε να σταματήσουμε, αν όμως ήρθατε γι' αυτό, μπορούμε να συνεχίσουμε.

88. ΜΗΛΙΟΙ: Είναι φυσικό και συγχωρείται, στη θέση που βρισκόμαστε, να πηγαίνει ο νους μας σε πολλά, κι επιχειρήματα και σκέψεις. Αναγνωρίζουμε ότι η σημερινή συνάντηση γίνεται βέβαια για τη σωτηρία μας, κι η συζήτηση, αν νομίζετε σωστό, ας γίνει με τον τρόπο που προτείνετε.

89. ΑΘΗΝΑΙΟΙ: Κι εμείς λοιπόν δε θα πούμε με ωραίες φράσεις μακρούς λόγους, που δεν πρόκειται να σας πείσουν, ή ότι δίκαια έχουμε την ηγεμονία μας, επειδή νικήσαμε τους Πέρσες, ή ότι τώρα εκστρατεύουμε εναντίον σας, επειδή αδικούμαστε, κι από σας ζητούμε να μη νομίσετε πως θα μας πείσετε λέγοντας ή ότι, ενώ είστε άποικοι των Λακεδαιμόνιων, δεν πήρατε μέρος στον πόλεμο στο πλευρό τους ή δε μας κάματε κανένα κακό. Έχουμε την απαίτηση να επιδιώξουμε πιο πολύ να επιτύχουμε τα δυνατά από όσα κι οι δυο μας

αληθινά έχουμε στο νου μας, αφού ξέρετε και ξέρουμε ότι κατά την κρίση των ανθρώπων το δίκαιο λογαριάζεται όταν υπάρχει ίση δύναμη για την επιβολή του κι ότι, όταν αυτό δε συμβαίνει, οι δυνατοί κάνουν ό,τι τους επιτρέπει η δύναμή τους κι οι αδύναμοι υποχωρούν κι αποδέχονται.

90. ΜΗΛΙΟΙ: Όπως εμείς τουλάχιστο νομίζουμε, είναι χρήσιμο (ανάγκη να μιλάμε γι' αυτό, επειδή εσείς τέτοια βάση βάλατε στη συζήτησή μας, να αφήσουμε κατά μέρος το δίκαιο και να μιλάμε για το συμφέρον) να μην καταργήσετε σεις αυτό το κοινό καλό, αλλά να υπάρχουν, γι' αυτόν που κάθε φορά βρίσκεται σε κίνδυνο, τα εύλογα και τα δίκαια και να ωφελείται κάπως αν πείσει, έστω κι αν τα επιχειρήματά του δε βρίσκονται μέσα στα πλαίσια του αυστηρού δικαίου. Κι αυτό δεν είναι σε σας λιγότερο συμφέρον από ό,τι σε μας, γιατί, αν νικηθείτε, θα μπορούσατε να γενείτε παράδειγμα στους άλλους για να σας επιβάλουν την πιο μεγάλη τιμωρία.

91. ΑΘ: Εμείς για το τέλος της ηγεμονίας μας, αν αυτή θα καταλυθεί κάποτε, δεν ανησυχούμε, γιατί δεν είναι επικίνδυνοι στους νικημένους όσοι, όπως οι Λακεδαιμόνιοι, ασκούν ηγεμονία πάνω σε άλλους (άλλωστε η αντιδικία μας δεν είναι με τους Λακεδαιμονίους) αλλά επικίνδυνοι είναι οι υπήκοοι, αν τυχόν αυτοί ξεσηκωθούν και νικήσουν εκείνους που τους εξουσίαζαν. Όσο γι αυτό, ας μείνει σε μας η φροντίδα να αντιμετωπίσουμε τον κίνδυνο. Εκείνο όμως που θέλουμε τώρα να κάνουμε φανερό σε σας είναι ότι βρισκόμαστε εδώ για το συμφέρον της ηγεμονίας μας και όσα θα πούμε τώρα σκοπό έχουν τη σωτηρία της πολιτείας σας, επειδή θέλουμε και χωρίς κόπο να σας εξουσιάσουμε και για το συμφέρον και των δυο μας να σωθείτε.

92. ΜΗΛΙΟΙ: Και πώς μπορεί να συμβεί να είναι ίδια συμφέρον σε μας να γίνουμε δούλοι, όπως σε σας να γίνετε κύριοί μας;

93. ΑΘΗΝΑΙΟΙ:. Επειδή σεις θα έχετε τη δυνατότητα να υποταχθείτε πριν να πάθετε τις πιο μεγάλες συμφορές, κι εμείς, αν δε σας καταστρέψουμε, θα έχουμε κέρδος.

94. ΜΗΛΙΟΙ:. Ωστε δε θα δεχθείτε, μένοντας εμείς ήσυχοι, να είμαστε φίλοι αντί εχθροί, σύμμαχοι όμως κανενός από τους δυο σας;

95. ΑΘΗΝΑΙΟΙ:. Όχι, γιατί δε μας βλάπτει τόσο ή έχθρα σας όσο η φιλία σας. Η φιλία σας, στα μάτια των υπηκόων μας, θα ήταν απόδειξη αδυναμίας μας, ενώ το μίσος σας απόδειξη της δύναμής μας.

96. ΜΗΛΙΟΙ:. Έτσι σκέφτονται οι υπήκοοί σας για το σωστό, ώστε να βάζουν στην ίδια μοίρα εκείνους που δεν έχουν καμιά φυλετική σχέση μαζί σας κι εκείνους που οι περισσότεροί τους είναι άποικοί σας, μερικοί μάλιστα απ' αυτούς αποστάτησαν κι υποτάχτηκαν;

97. ΑΘΗΝΑΙΟΙ:. Ναι, γιατί νομίζουν ότι λόγια που να στηρίζονται στο δίκαιο δε λείπουν από κανένα, πιστεύουν όμως πως όσοι διατηρούν την ελευθερία τους το χρωστούν στη δύναμή τους κι ότι εμείς δεν εκστρατεύουμε εναντίον τους από φόβο. Ωστε το να σας υποτάξουμε εκτός που θα αύξαινε τους υπηκόους μας θα μας πρόσφερε και ασφάλεια, και μάλιστα αν σεις, νησιώτες και πιο αδύναμοι από άλλους δεν υπερισχύσετε απέναντί μας που είμαστε κυρίαρχοι στη θάλασσα.

98. ΜΗΛΙΟΙ:. Και δε νομίζετε ότι υπάρχει ασφάλεια στην πρότασή μας εκείνη; Γιατί κι εδώ πάλι είναι ανάγκη, όπως εσείς μας υποχρεώσατε να αφήσουμε τους δίκαιους λόγους και ζητάτε να μας πείσετε να υποχωρήσουμε μπροστά στο δικό σας συμφέρον, έτσι κι εμείς να σας εξηγήσουμε το δικό μας συμφέρον, αν αυτό τυχαίνει να είναι μαζί και δικό σας, και να προσπαθήσουμε να σας πείσουμε. Γιατί πώς είναι δυνατό να μην κάμετε εχθρούς σας όσους τώρα είναι ουδέτεροι, όταν αυτοί, βλέποντας τα όσα έγιναν εδώ, πιστέψουν πως κάποτε σεις θα επιτεθείτε κι εναντίον τους; Και μ' αυτό τι άλλο θα πετύχετε παρά να

ενισχύσετε αυτούς που είναι τώρα εχθροί σας, κι εκείνους που ποτέ δε σκέφτηκαν να γίνουν, παρά τη θέλησή τους, να τους στρέψετε εναντίον σας;

99. ΑΘΗΝΑΙΟΙ: Καθόλου, γιατί δε νομίζουμε ότι είναι πιο επικίνδυνοι για μας αυτοί που, κατοικώντας κάπου στη στεριά, εξαιτίας της ελευθερίας τους, θ' αργήσουν πολύ να πάρουν προφυλακτικά μέτρα εναντίον μας, αλλά οι νησιώτες, όσοι, όπως σεις, βρίσκονται κάπου ανεξάρτητοι, κι όσοι είναι κιόλας ερεθισμένοι από τις αναγκαίες πιέσεις της ηγεμονίας μας. Αυτοί λοιπόν, με το να στηριχτούν πολύ στην απεισκευσία, μπορούν να φέρουν, και τον εαυτό τους κι εμάς, σε φανερούς κινδύνους.

100. ΜΗΛΙΟΙ: Αν σεις για να μη χάσετε την ηγεμονία σας, κι οι υπήκοοί σας για να απαλλαγούν από αυτήν αψηφάτε τόσους κινδύνους, φανερό πως εμείς, που είμαστε ακόμη ελεύθεροι, θα δείχναμε μεγάλη ευτέλεια και δειλία, αν δεν κάναμε το παν προτού γίνουμε δούλοι.

101. ΑΘΗΝΑΙΟΙ: Όχι, αν αποφασίσετε συνετά. Γιατί δεν αγωνίζεστε με ίσους όρους για να δείξετε την ανδρεία σας, δηλαδή για να μην ντροπιαστείτε. Πιο πολύ πρόκειται να αποφασίσετε για τη σωτηρία σας, δηλαδή για το να μην αντιστέκεστε στους πολύ πιο δυνατούς σας.

102. ΜΗΛΙΟΙ: Ξέρουμε όμως πως καμιά φορά οι τύχες του πολέμου κρίνονται πιο δίκαια, κι όχι ανάλογα με τη διαφορά σε πλήθος ανάμεσα στους δυο αντιπάλους. Και σε μας η άμεση υποχώρηση δε δίνει καμιά ελπίδα, ενώ με το να αγωνιστούμε υπάρχει ακόμη ελπίδα να μείνουμε όρθιοι.

103. ΑΘΗΝΑΙΟΙ: Η ελπίδα, παρηγοριά την ώρα του κινδύνου, όσους την έχουν από περίσσια δύναμη κι αν τους βλάψει δεν τους καταστρέφει. Όσοι όμως, στηριγμένοι πάνω της, τα παίζουν όλα για όλα, (γιατί απ' τη φύση της είναι σπάταλη), μονάχα όταν αποτύχουν τη γνωρίζουν, όταν πια, για κείνον που έκαμε τη γνωριμία της, δεν έχει τίποτε για να το προφυλάξει απ' αυτήν. Αυτό σεις, αδύναμοι και που η τύχη σας κρίνεται από μια μονάχα

κλίση της ζυγαριάς , μη θελήσετε να το πάθετε ούτε να μοιάσετε τους πολλούς που, ενώ μπορούν ακόμη να σωθούν με ανθρώπινα μέσα, όταν τους βρουν οι συμφορές και τους εγκαταλείψουν οι βέβαιες ελπίδες, καταφεύγουν στις αβέβαιες ελπίδες, τη μαντική και τους χρησμούς και όσα άλλα τέτοια, με τις ελπίδες που δίνουν φέρνουν στην καταστροφή.

104. ΜΗΛΙΟΙ:. Κι εμείς το ξέρετε καλά, θεωρούμε πως είναι δύσκολο να αγωνιστούμε ενάντια στη δύναμή σας, μαζί κι ενάντια στην τύχη, αν αυτή δε σταθεί αμερόληπτη. Όσο για την τύχη όμως πιστεύουμε, ότι δε θα αξιωθούμε από τους θεούς χειρότερη τύχη, γιατί θεοφοβούμενοι εμείς αντιμετωπίζουμε άδικους. Όσο για τη δύναμη που δεν έχουμε, τις ελλείψεις μας θα τις συμπληρώσει η συμμαχία των Λακεδαιμονίων, που είναι αναγκασμένοι να μας βοηθήσουν, αν όχι γι' άλλο λόγο, τουλάχιστον από φυλετική συγγένεια κι από ντροπή. Δεν έχουμε λοιπόν καθόλου παράλογα τόσο θάρρος.

105. ΑΘΗΝΑΙΟΙ:. Αλλά κι εμείς νομίζουμε ότι δε θα μας λείψει η εύνοια των θεών, γιατί δε ζητούμε και δεν κάνουμε τίποτε που να βρίσκεται έξω από ό,τι πιστεύουν οι άνθρωποι για τους θεούς ή θέλουν στις αναμεταξύ τους σχέσεις. Έχουμε τη γνώμη για τους θεούς και τη βεβαιότητα για τους ανθρώπους, ότι, αναγκασμένοι από ένα φυσικό νόμο επιβάλλουν πάντα την εξουσία τους όπου είναι πιο δυνατοί . Το νόμο αυτό ούτε εμείς τον θεσπίσαμε ούτε θεσπισμένο πρώτοι εμείς τον εφαρμόσαμε , αλλά τον βρήκαμε να υπάρχει και θα τον αφήσουμε να υπάρχει παντοτινά, και τον εφαρμόζουμε ξέροντας ότι κι εσείς και άλλοι, αν αποκτούσατε την ίδια δύναμη με μας, θα κάνατε τα ίδια. Όσο λοιπόν για την εύνοια των θεών, έχουμε κάθε λόγο να μη φοβόμαστε ότι θα βρεθούμε σε μειονεκτική θέση. Όσο για την ιδέα σας για τους Λακεδαιμόνιους, στην οποία στηρίζετε την πεποίθηση ότι από ντροπή θα σας βοηθήσουν, ενώ μακαρίζουμε την αθωότητά σας δε ζηλεύουμε την αφροσύνη σας. Πραγματικά οι Λακεδαιμόνιοι στις μεταξύ τους σχέσεις και στις συνήθειες του τόπου τους δείχνονται πολύ ενάρετοι. Για τη συμπεριφορά τους όμως απέναντι στους άλλους, μόλο που θα 'χε κανείς πολλά να πει για το πώς φέρονται, θα μπορούσε πολύ καλά να τα

συνοψίσει αν έλεγε ότι, από όλους τους ανθρώπους που ξέρουμε, αυτοί δείχνουν ολοφάνερα ότι θεωρούν τα ευχάριστα έντιμα και τα συμφέροντα δίκαια. Και αλήθεια, η τέτοια νοοτροπία τους δεν είναι καθόλου ευνοϊκή προς τις τωρινές παράλογες ελπίδες σας για σωτηρία.

106. ΜΗΛΙΟΙ:.. Αλλά εμείς γι' αυτόν ακριβώς το λόγο έχουμε αυτή τη στιγμή πιο πολύ την πεποίθηση ότι οι Λακεδαιμόνιοι, για το συμφέρον το δικό τους, δε θα θελήσουν να προδώσουν τους Μήλιους, που είναι άποικοί τους, και να φτάσουν να γίνουν αναξιόπιστοι στους φίλους τους Έλληνες κι ωφέλιμοι στους εχθρούς τους.

107. ΑΘΗΝΑΙΟΙ:.. Και δε νομίζετε ότι το συμφέρον βρίσκεται στην ασφάλεια, ενώ το δίκαιο και το έντιμο κατορθώνονται με κινδύνους τους οποίους οι Λακεδαιμόνιοι, τις περισσότερες φορές, ελάχιστα αποτολμούν;

108. ΜΗΛΙΟΙ:.. Αλλά νομίζουμε ότι και τους κινδύνους για χάρη μας θα αναλάβουν αυτοί πιο πρόθυμα, κι ότι θα θεωρήσουν πως είναι πιο σίγουροι αν για μας κι όχι για τους άλλους τους αναλαμβάνουν, τόσο γιατί για τις πολεμικές επιχειρήσεις βρισκόμαστε κοντά στην Πελοπόννησο όσο και γιατί στα φρονήματα, εξαιτίας της φυλετικής συγγένειας, είμαστε πιο αξιόπιστοι από άλλους.

109. ΑΘΗΝΑΙΟΙ:.. Εγγύηση γι' αυτούς που θα συμπολεμήσουν δεν είναι η φιλική διάθεση αυτών που τους καλούν, αλλά αν υπερέχουν σε πραγματική δύναμη. Κι αυτό το λογαριάζουν οι Λακεδαιμόνιοι περισσότερο από κάθε άλλον (από έλλειψη άλλωστε εμπιστοσύνης στη δική τους ετοιμασία, μονάχα με πολλούς συμμάχους εκστρατεύουν εναντίον των γειτόνων τους), ώστε δε φαίνεται πιθανό ότι αυτοί θα στείλουν στρατό σ' ένα νησί την ώρα που είμαστε εμείς θαλασσοκράτορες.

110. ΜΗΛΙΟΙ:.. Αλλά θα μπορούσαν να στείλουν κι άλλους. Κι ακόμη το Κρητικό πέλαγος είναι πλατύ και μέσα σ' αυτό είναι πιο δύσκολο οι θαλασσοκράτορες να συλλάβουν παρά να σωθούν αυτοί που θέλουν να ξεφύγουν. Κι αν όμως αποτύχαιναν σ' αυτό, θα μπορούσαν

να στραφούν εναντίον της γης σας κι εναντίον των υπόλοιπων συμμάχων σας, σε όσους δεν έφτασε ο Βρασίδης. Και τότε θα έχετε να αγωνισθείτε όχι μόνο για μια χώρα που δε σας ανήκε ποτέ, αλλά για πράγματα πιο δικά σας, τη συμμαχία σας και τη γη σας.

111. ΑΘΗΝΑΙΟΙ: Ξέρετε από την πείρα σας πως απ' αυτό κάτι μπορεί να συμβεί, αλλά δεν αγνοείτε επίσης ότι οι Αθηναίοι ποτέ ως σήμερα δεν αποτραβήχτηκαν από καμιά πολιορκία, επειδή φοβήθηκαν άλλους. Παρατηρούμε όμως ότι ενώ είπατε ότι θα σκεφτείτε για τη σωτηρία σας, στην πιο πλατιά συζήτηση δεν έχετε πει τίποτε στο οποίο βασισμένοι λογικοί άνθρωποι θα πίστευαν ότι μπορούν να σωθούν, αλλά τα πιο δυνατά σας στηρίγματα είναι μελλοντικές ελπίδες, ενώ τα μέσα που έχετε είναι πολύ μικρά για να υπερισχύσετε, αν συγκριθούν με εκείνα που αυτή τη στιγμή βρίσκονται παραταγμένα εναντίον σας. Και δείχνετε μεγάλη απεισκευσία αν, αφού ζητήσετε να αποσυρθούμε, δεν αποφασίσετε όσο ακόμη είναι καιρός κάτι άλλο πιο φρόνιμο απ' αυτά. Να μην πάει ο νους σας στη ντροπή που τόσο συχνά καταστρέφει τους ανθρώπους, όταν αντιμετωπίζουν κινδύνους φανερούς και ταπεινωτικούς. Γιατί πολλούς, ενώ ήταν ακόμη σε θέση να ιδούν καθαρά σε ποιους κινδύνους οδηγούνταν, τους παρέσυρε η δύναμη μιας ελκυστικής λέξης, της λεγόμενης ντροπής, και, νικημένοι απ' τη λέξη, στην πράξη έπεσαν θεληματικά σε αγιάτρευτες συφορές κι ακόμη απόχτησαν ντροπή πιο ταπεινωτική, αφού αυτή ήταν αποτέλεσμα ανοησίας παρά τύχης. Αυτό σεις, αν σκεφτείτε φρόνιμα, θα το αποφύγετε και δε θα νομίστε άπρεπο να υποχωρήσετε στην πολιτεία την πιο δυνατή που σας προτείνει όρους λογικούς, να γίνετε δηλαδή σύμμαχοι της πληρώνοντας φόρο, διατηρώντας τη χώρα σας, και, ενώ σας δίνεται η εκλογή ανάμεσα στον πόλεμο και στην ασφάλεια, εσείς να διαλέξετε τα χειρότερα επιζητώντας να φανείτε ανώτεροι. Γιατί όσοι στους ίσους δεν υποχωρούν, στους δυνατότερους φέρνονται φρόνιμα και στους κατώτερους δείχνονται μετριοπαθείς, αυτοί πιο πολύ προκόβουν. Σκεφτείτε, λοιπόν, όταν εμείς αποσυρθούμε, και συλλογιστείτε πολλές

φορές ότι αποφασίζετε για την πατρίδα, για τη μια και μόνη πατρίδα σας, κι ότι απ' τη μian αυτή απόφασή σας θα εξαρτηθεί το να ευτυχήσει τούτη ή να δυστυχήσει.

112. Οι Αθηναίοι αποχώρησαν από τη συζήτηση και οι Μήλιοι , όταν μείνανε μόνοι τους, επειδή αποφάσισαν παραπλήσια με εκείνα που έλεγαν πρωτύτερα, αποκρίθηκαν τα εξής: «Ούτε γνώμη διαφορετική από την προηγούμενη έχουμε, Αθηναίοι, ούτε μέσα σε λίγες στιγμές θα στερήσουμε μια πόλη, που υπάρχει εδώ και εφτακόσια χρόνια, από την ελευθερία της, αλλά έχοντας εμπιστοσύνη στην τύχη, που χάρη στην εύνοια των θεών την προστατεύει ως τώρα, και στη βοήθεια των ανθρώπων, ιδιαίτερα των Λακεδαιμονίων, θα προσπαθήσουμε να τη σώσουμε. Σας προτείνουμε όμως να είμαστε φίλοι σας, εχθροί με κανένα από τους δυο σας, και να φύγετε από τη γη μας, αφού κάνουμε συνθήκη που θα την κρίνουμε ωφέλιμη και στους δυο μας».

113. Οι Μήλιοι λοιπόν τόσα μονάχα αποκρίθηκαν. Οι Αθηναίοι αποχωρώντας πια οριστικά από τις διαπραγματεύσεις είπαν: «Πραγματικά, όπως νομίζουμε ύστερα από την απόφασή σας αυτή, είστε οι μόνοι που κρίνετε τα μελλοντικά πιο καθαρά από αυτά που βλέπετε μπροστά στα μάτια σας, και τα άγνωστα, επειδή τα θέλετε, τα θεωρείτε σαν να γίνονται στην πραγματικότητα. Τα έχετε παίξει όλα και - στηριγμένοι ολότελα στους Λακεδαιμόνιους, την τύχη και τις ελπίδες - θα τα χάσετε όλα».

114. Οι Αθηναίοι πρέσβεις γύρισαν στο στρατόπεδο και οι στρατηγοί, αφού οι Μήλιοι δεν υποχωρούσαν σε τίποτε, άρχισαν αμέσως τις εχθροπραξίες, κι αφού μοίρασαν τη δουλειά στα στρατιωτικά τμήματα της κάθε πόλης, έζωσαν κυκλικά με τείχος τους Μήλιους. Ύστερα οι Αθηναίοι άφησαν φρουρά από δικούς τους στρατιώτες και συμμάχους, στη στεριά και τη θάλασσα, κι έφυγαν με το μεγαλύτερο μέρος του στρατού. Οι υπόλοιποι έμειναν και πολιορκούσαν τον τόπο.

116... Την ίδια εποχή οι Μήλιοι πάλι σε άλλο σημείο κυρίεψαν ένα μέρος από το τείχος των Αθηναίων που τους έζωνε, όπου οι φρουροί δεν ήταν πολλοί. Ύστερα από το γεγονός αυτό

ήρθε κι άλλος στρατός από την Αθήνα, με αρχηγό το Φιλοκράτη του Δημέα. Και οι Μήλιοι, επειδή πολιορκούνταν πια πολύ στενά, έγινε μάλιστα και κάποια προδοσία από ανάμεσά τους, συνθηκολόγησαν με τους Αθηναίους με τον όρο να αποφασίσουν εκείνοι για την τύχη τους. Κι αυτοί σκότωσαν όσους Μήλιους ενήλικους έπιασαν, κι έκαμαν δούλους τα παιδιά και τις γυναίκες. Το νησί το αποικίσανε οι ίδιοι στέλνοντας αργότερα πεντακόσιους αποίκους (Θουκυδίδη, Ε 84-116).

Κεφάλαιο Έκτο- Οι Δημηγορίες του Θουκυδίδη

Οι δημηγορίες⁶⁶ του Θουκυδίδη αποτελούν αναπόσπαστο μέρος του σπουδαίου ιστορικού του έργου καθώς επίσης και μία επιπλέον προσπάθεια να αποδοθεί με καλύτερο τρόπο μια ολοκληρωμένη εικόνα των γεγονότων που παρουσιάζει εστιάζοντας στα πρόσωπα που διαδραμάτισαν το βασικότερο ρόλο.

Με τη σύνθεση των δημηγοριών ο ιστορικός επιτυγχάνει να αιτιολογήσει βαθύτερα τα αίτια που οδήγησαν σε συγκεκριμένες ενέργειες και πρακτικές σε δεδομένες ιστορικές στιγμές. Πιο συγκεκριμένα, περιγράφεται η συνολική πολεμική πορεία, με την παρουσίαση των βασικών παραμέτρων και χαρακτηριστικών του Πελοποννησιακού Πολέμου, που περιλαμβάνει διαδικασίες όπως η συγκέντρωση των εκατέρωθεν δυνάμεων καθώς και η σύναψη επιμαχιών και συμμαχιών. Επίσης δίνονται πληροφορίες που αφορούν στον καθορισμό των ζωνών επιρροής σε συνδυασμό με τις επιδιώξεις και τα συμφέροντα της κάθε πλευράς.

Σημαντική, επίσης, είναι και η λογοτεχνική ποιότητα των δημηγοριών. Ο ιστορικός προσδίδει αμεσότητα και ζωντάνια στο κείμενό του, χρησιμοποιώντας το α' πρόσωπο, εφόσον παρουσιάζει τους ίδιους τους πρωταγωνιστές να αναλύουν τη θέση, τις ιδέες και τα κίνητρα των πράξεών τους. Έτσι, τους καθιστά ουσιαστικά υπεύθυνους ενώ του δίνεται η δυνατότητα να αιτιολογήσει με μεγαλύτερη ενάργεια την κριτική που τους ασκεί. Το έργο του, επίσης, γίνεται πιο παραστατικό και ενδιαφέρον ενώ εμπλουτίζεται υφολογικά

---

⁶⁶ Βλ. Cogan M., *The human thing. The speeches and principles of Thucydides history*, University of Chicago Press 1981. Βλ. όμως και Jebb R. C., *The Speeches of Thucydides*, Cambridge 1907. Για τις δημηγορίες βλ όμως και Harding H. F., *The speeches of Thucydides* (με γενική εισαγωγή και εισαγωγές για τους κυριότερους λόγους), Lawrence, Kans., Coronado Press 1973.

αποκτώντας μια ενδιαφέρουσα ποικιλία, απαλλαγμένη από την ατελείωτη και εκτενή αφήγηση, που ενδεχομένως να κουράσει τον αναγνώστη⁶⁷.

Βασικός προβληματισμός που ανακύπτει είναι ο βαθμός πιστότητας της απόδοσης των δημηγοριών. Είναι σίγουρα δεδομένο το γεγονός ότι έγιναν πολλές παρεμβάσεις, αλλά αυτό δεν σημαίνει ότι αποσιωπήθηκε ή τροποποιήθηκε η αλήθεια. Είναι σημαντικό να αναφερθεί ότι ο Θουκυδίδης, γνωρίζοντας εξάλλου τα αποτελέσματα των γεγονότων, τοποθετεί τους ρήτορες να μιλούν σε βάθος χρόνου χωρίς να στέκεται αποκλειστικά στη μεμονωμένη στιγμή που εκφώνησαν το λόγο τους⁶⁸. Έτσι, οι λόγοι που εκφωνούνται αποκτούν μία γενικότερη διάσταση, μία βαθύτερη και πιο εμπειριστατωμένη αιτιολόγηση των σκέψεων που κατατέθηκαν και των ενεργειών που εκτελέστηκαν, υπό το πρίσμα της ιστορικής ανάλυσης του Θουκυδίδη, αλλά και φυσικά της γνώσης που διέθετε, σε αντίθεση με τους ομιλητές, οι οποίοι φυσικά δεν ήταν σε θέση να γνωρίζουν την έκβαση των γεγονότων.

Άλλωστε και ο ίδιος ο Θουκυδίδης είχε επίγνωση των δυσκολιών που προέκυπταν ως προς τη συγγραφή και το περιεχόμενο των δημηγοριών. Για το λόγο αυτό, είχε διευκρινίσει στο έργο του ότι «όσο για τις αγορεύσεις που εκφωνήθηκαν από διάφορους κατά τις παραμονές του πολέμου και κατά τη διάρκειά του, ήταν δύσκολο να τις αποδώσω με ακρίβεια⁶⁹, τόσο για εκείνες που άκουσα ο ίδιος όσο και εκείνες που άλλοι τις είχαν ακούσει και μου τις ανέφεραν. Γι' αυτό και τις έγραψα έχοντας υπόψη τι θα έπρεπε να είχαν πει οι ρήτορες που

---

⁶⁷ Νίκος Λάσκαρης, «Οι δημηγορίες στο έργο του Θουκυδίδη», ανακτήθηκε: <http://www.ekivolos.gr/Oi/%20dnhmgories%20sto%20ergo%20tou%20Thoukydidh.htm>

⁶⁸ Νίκος Λάσκαρης, ο.π.

⁶⁹ Η γνησιότητα των δημηγοριών του Θουκυδίδη έχει απασχολήσει ιδιαίτερα τους μελετητές και αποτελεί ένα από τα αντικείμενα προβληματισμού των ερευνητών του θουκυδίδειου έργου. Πιο έγκυρος όσο και εποικοδομητικός προβληματισμός κρίνεται αυτός που διατύπωσε ο Hornblower, Βλ. Hornblower Simon, *Θουκυδίδης. Ο ιστορικός και το έργο του*, μτφ. Αλεξάνδρα Μανιάτη, επιμ. Ανδρ. Μαρκαντωνάτος, Αθήνα, Τυπωθήτω, Γ. Δαρδανός, 2003, σ.σ. 93-125

να αρμόζει καλύτερα στην κάθε περίπτωση και ακολουθώντας, όσο ήταν δυνατόν, τη γενική έννοια των όσων είπα πραγματικά». ⁷⁰

Αλλωστε οι δημηγορίες του Θουκυδίδη επιτελούν πληθώρα λειτουργιών, εκ των οποίων και αυτή της εξιστόρησης των γεγονότων. Για το λόγο αυτό δε θα πρέπει να εξετάζονται ανεξάρτητα από την ιστορική αφήγηση ⁷¹, καθώς αποτελούν ένα ακόμη τρόπο παρουσίασης της ιστορίας. Ορισμένες φορές, μάλιστα, οι δημηγορίες χρησιμοποιούνται από τον ιστορικό ως αφηγηματικές παύσεις, με επιφανέστερα δείγματα τον Επιτάφιο του Περικλή και το Διάλογο των Μηλίων ⁷².

Ο διάλογος μεταξύ των Αθηναίων και των Μηλίων κατέχει ξεχωριστή θέση στο έργο του Θουκυδίδη και αυτό διαφαίνεται ευθύς εξαρχής από το γεγονός ότι είναι και ο μοναδικός διάλογος στην Ιστορία του.

Ο διάλογος φημίζεται ιδιαίτερα για το γεγονός ότι παρουσιάζεται δραματικά η σύγκρουση αρχών και ιδεών ⁷³. Με τη χρήση του δίνεται μία καθολική ευρύτητα των ιδεών και των αξιών που παρουσιάζονται καθώς συγχέεται το ειδικό με το γενικό. Ουσιαστικά η αποδεικτική μέθοδος δίνει τη θέση της στη σωκρατική μαιευτική ⁷⁴.

Με την παράθεση των απόψεων των συνομιλητών δίνεται η ευκαιρία στον Θουκυδίδη να παρουσιάσει την εκδοχή των γεγονότων υπό του δικό του οπτικό πρίσμα, εφόσον δεν ήταν παρών ούτε στις διαπραγματεύσεις, αλλά ούτε ήταν δυνατόν κάποιος αυτόπτης και αυτήκοος μάρτυρας να τις μετέφερε σε εκείνον τόσο πιστά. ⁷⁵ Έτσι, παρουσιάζοντας τη

---

⁷⁰ Νίκος Λάσκαρης, ο.π.

⁷¹ Χριστόφορος Χαραλαμπίδης, «Η γλώσσα και το ύφος των δημηγοριών του Θουκυδίδη», *Πρακτικά του Γ' Διεθνούς Συμποσίου για τον Θουκυδίδη, «Δημηγορίες»*, Αθήνα, 3-6 Μαΐου 2006, Αθήνα, εκδόσεις Ι. Σιδέρης, σ.137

⁷² Χριστόφορος Χαραλαμπίδης, ο.π. σ.137

⁷³ Jacqueline De Romilly, *Ο Θουκυδίδης και ο αθηναϊκός ιμπεριαλισμός*, (μτφ. Λ. Στεφάνου), εκδόσεις Παπαδήμα, 2000, σ.372

⁷⁴ Jacqueline De Romilly, ο.π., 372

⁷⁵ Kagan, D. *The great dialogue. History of Greek political thought from Homer to Polybius*, New York: Free Press, 1965, 96-97

στάση των συνομιλητών αποκτά τη δυνατότητα να αναλύσει και να παρουσιάσει μία γενική πολιτική θέση που θα μπορούσε να αποδοθεί στην Αθήνα συνολικά⁷⁶. Άλλωστε η Ιστορία του Θουκυδίδη στο σύνολό της αποτελεί ένα έξοχο και ζωντανό δείγμα αναλύσεων στρατηγικής, όσο και επεξεργασίας πολιτικών τάσεων και πρακτικών που υιοθέτησε κάθε μία από τις εκάστοτε αντιμαχόμενες πλευρές⁷⁷.

Χαρακτηριστικό στοιχείο και βασικό προτέρημα του διαλόγου αποτελεί επίσης η αμεσότητα ως προς τον τρόπο με τον οποίο παρατίθεται η ανταλλαγή απόψεων· οι θέσεις εκατέρωθεν παρουσιάζονται ως «ταχείες ανταπαντήσεις»⁷⁸, που παραπέμπουν στην στιχομυθία του αρχαίου ελληνικού δράματος τον 5^ο αιώνα, δείχνοντας εμφανώς την επιρροή που δέχτηκε ο Θουκυδίδης από το ποιητικό αυτό είδος⁷⁹.

Τέλος, στις δημηγορίες του Θουκυδίδη, όπως και στο διάλογο των Αθηναίων με τους Μηλίους, είναι εμφανής η ρητορική των σοφιστών. Τα επιχειρήματα που χρησιμοποιούνται βασίζονται στο «εικός, το συμφέρον και το δίκαιον», αρχές που ανάγονται ήδη στους προδρόμους της ρητορικής τέχνης, τον Κόρακα και τον Τεισία⁸⁰. Επιρροές από τη ρητορική των σοφιστών παρατηρούνται, επίσης, και στο ύφος του διαλόγου υπό την έννοια ότι οι συνομιλητές που δημιούργησε ο Θουκυδίδης αμφισβήτησαν καθιερωμένες αξίες και ιδέες, οι οποίες σύμφωνα με τους συνδιαλεγόμενους αντιτίθενται στην πραγματικότητα⁸¹.

Έτσι, με την παράθεση των δημηγοριών βλέπουμε και μία άλλη πλευρά του ιστορικού, η οποία, χωρίς να απομακρύνεται από την πρόθεση της ιστορικής εγκυρότητας δίνει στο έργο του Θουκυδίδη και λογοτεχνική αξία. Παράλληλα, αντανakλά και το μορφωτικό και

---

⁷⁶ Jacqueline De Romilly, ο.π. 274

⁷⁷ Κοντογιώργης Γεώργιος, «Πολιτεία και Πόλις στο Θουκυδίδη», ανακτήθηκε: <http://ekivolosblog.wordpress.com/2013/09/18>

⁷⁸ Hornblower, S., ο.π. σ.179-182

⁷⁹ Zagorin, P., *Θουκυδίδης. Μία πλήρης εισαγωγή για όλους τους αναγνώστες*, μτφ. Κ. Κολιόπουλου, Αθήνα, εκδόσεις Ποιότητα, 2006, σ.189

⁸⁰ Χριστόφορος Χαραλαμπίδης, ο.π.σ.139

⁸¹ Σκουτερόπουλος, Ν.Μ. *Η αρχαία σοφιστική. Τα σωζόμενα αποσπάσματα. Επιμέλεια κειμένων, μετάφραση, σχολιασμός*, Αθήνα, εκδόσεις Γνώση, 1991, σ. 778-780

φιλοσοφικό υπόβαθρο της εποχής, αλλά και του Θουκυδίδη, με αποτέλεσμα το έργο του να αποκτά ποικιλία, καθώς εκτός από την παράθεση των γεγονότων περιλαμβάνει και την παράθεση των απόψεων που κατέθεσαν οι πρωταγωνιστές τους, και η παρουσίαση αυτή διανθίζεται από στοιχεία ποιητικά και φιλοσοφικά, δίνοντας στο έργο του μία πολύπλευρη διάσταση, αυστηρά όμως εστιασμένη στην ιστορική επιστήμη⁸².

---

⁸² Βλ. Tillmanns L., *Commentar zu Thukydides Reden*, Leipzig 1876, βλ. Όμως και Tosi R., *La funzione agromentativa dell' essordio nei discorsi tucididei*, AIV 139, 1980-1981, σσ. 85-96.

Κεφάλαιο Έβδομο- Χρονολογικός Προσδιορισμός Σύνταξης του Διαλόγου

Το περιστατικό του διαλόγου μεταξύ των δύο πλευρών τοποθετείται χρονικά στα 416 π.Χ. Η καταγραφή ωστόσο των επιχειρημάτων των εκατέρωθεν πλευρών προσδιορίζεται αρκετά αργότερα, περίπου το 404 π.Χ.⁸³. Αυτό μπορεί να διαπιστωθεί εξετάζοντας κανείς τα δεδομένα του διαλόγου, τα οποία περιλαμβάνουν στοιχεία, ενίοτε ανεπαίσθητα αλλά οπωσδήποτε υπολογίσιμα, που αναφέρονται σε μεταγενέστερες καταστάσεις ή περιλαμβάνουν διαπιστώσεις και κρίσεις τις οποίες μόνο κατοπινοί πρωταγωνιστές των γεγονότων θα μπορούσαν να βιώσουν και άρα να γνωρίζουν. Δεν πρόκειται συνεπώς για θέμα διορατικότητας ή εύστοχων εικασιών.

Ειδικότερα, οι Μήλιοι δείχνουν μία αμετακίνητη βεβαιότητα ως προς την απομάκρυνση των ουδέτερων πόλεων από την Αθήνα («πώς είναι δυνατό να μην κάμετε εχθρούς σας όσους τώρα είναι ουδέτεροι» 98). Επίσης, προβλέπουν, έστω και αν αυτό παρουσιάζεται σαν μία υπόθεση, την επικείμενη ήττα των Αθηναίων, σε μία περίοδο όμως που βρίσκονται στο απόγειο της δύναμής τους («...γιατί, αν νικηθείτε..90), η σπαρτιατική δύναμη έχει καμφθεί, ενώ οι ίδιοι οι Μήλιοι βρίσκονται αντιμέτωποι με το μεγαλύτερο κίνδυνο της μέχρι τότε ιστορίας τους.

Και παρά τις αντίθετες προβλέψεις και δεδομένα, οι Μήλιοι εκφράζουν και σε άλλα σημεία την εκτίμηση ότι η Σπάρτη θα μπορούσε να καταφέρει ισχυρά πλήγματα στην Αθήνα («θα στραφούν εναντίον της γης σας...110»).

---

⁸³ Η χρονολογική προσέγγιση του διαλόγου βασίστηκε σε σχετικό κεφάλαιο στο έργο της Jacqueline de Romily, *Ο Θουκυδίδης και ο αθηναϊκός ιμπεριαλισμός*, ο.π. σ.371-386

Από την άλλη πλευρά, οι Αθηναίοι φαίνεται να γνωρίζουν ότι οι κυριότεροι πολέμιοι και επικριτές τους θα γίνουν οι αλλοτινοί υπήκοοί τους. Απέναντι στην προβλεπόμενη από τους Μηλίους πτώση τους, διατείνονται ότι οι ηττημένοι δεν θα έπρεπε να φοβούνται όσους ηγεμονεύουν επί άλλων λαών, όπως κάνουν οι Σπαρτιάτες, αλλά τους υπηκόους τους, αν τύχει και ξεσηκωθούν απέναντι σε αυτούς που τους εξουσιάζουν («επικίνδυνοι είναι οι υπήκοοι...» 91). Και πράγματι, τα γεγονότα δικαίωσαν τις προβλέψεις των Αθηναίων: Στη συνέλευση των συμμάχων, μετά την ήττα των Αθηναίων, μαζί με τους Κορίνθιους και τους Θηβαίους που απαιτούσαν τον πλήρη εξανδραποδισμό των ηττημένων, συμπαράταχθηκαν και πολλοί σύμμαχοι της Αθήνας. Και όπως προέβλεψαν οι Αθηναίοι, η επιεικέστερη αντιμετώπιση ήρθε από τη Σπάρτη· μια πρόβλεψη που συνέπεσε με τη μεταγενέστερες επικρίσεις του Ισοκράτη στο λόγο του *Περί Ειρήνης*⁸⁴, όπου δηλώνει κατηγορηματικά αυτά ακριβώς: την ευνοϊκότερη μεταχείριση των Σπαρτιατών εν συγκρίσει με τους συμμάχους που το μίσος τους επέτασσε την πλήρη υποδούλωση των Αθηναίων.

Εξίσου προφητικοί φάνηκαν οι Αθηναίοι ως προς τη στάση που τήρησε η Σπάρτη απέναντι στις εκκλήσεις των Μηλίων για βοήθεια. Οι πρώτοι διείδαν ότι οι Σπαρτιάτες δεν επρόκειτο να βοηθήσουν τους Μηλίους, όπως και πραγματικά έγινε, κρίνοντας προηγούμενες τακτικές και συμπεριφορές τους. Έτσι, θεώρησαν ότι, εφόσον οι Σπαρτιάτες «θεωρούν τα ευχάριστα έντιμα και τα συμφέροντα δίκαια» (105), αποτολμούν ελάχιστες φορές να κινδυνεύσουν για το «δίκαιο και το έντιμο» (107), υπολογίζουν, αν χρειαστεί να συντρέξουν τους συμμάχους τους, τη δύναμη τους (109), τότε είναι απόλυτα βέβαιο ότι οι Μήλιοι δε θα έχουν καμία ελπίδα σπαρτιατικής ενίσχυσης και συνδρομής.

---

⁸⁴ Isocrates, *Isocrates with an English Translation in three volumes*, by George Norlin, Ph.D., LL.D. Cambridge, MA, Harvard University Press London, William Heinemann Ltd. 1980, Ισοκρ., Πανηγ., 102: *ἐπειτ' εἰ μὲν ἄλλοι τινὲς τῶν αὐτῶν πραγμάτων πραότερον ἐπεμελήθησαν, εἰκότως ἂν ἡμῖν ἐπιτιμῶεν: εἰ δὲ μῆτε τοῦτο γέγονε μῆθ' οἷόν τ' ἐστὶ τοσούτων πόλεων τὸ πλῆθος κρατεῖν, ἢν μὴ τις κολάζῃ τοὺς ἐξαμαρτάνοντας, πῶς οὐκ ἤδη δίκαιόν ἐστιν ἡμᾶς ἐπαινεῖν, οἷ τινες ἐλαχίστοις χαλεπήναντες πλεῖστον χρόνον τὴν ἀρχὴν κατασχεῖν ἠδυνήθημεν;*

Υπάρχουν όμως και άλλα στοιχεία που επιτρέπουν την τοποθέτηση συγγραφής του διαλόγου αρκετά χρόνια μετά την διεξαγωγή του. Τα στοιχεία αυτά τα παραθέτει η ίδια η εποχή. Θα ήταν πράγματι, απορίας άξιον, αν ένα τόσο τραγικό συμβάν, όσο η πλήρης καταστροφή της Μήλου, δεν αποτυπωνόταν στην κοινή συνείδηση, ιδιαίτερα μέσω των τεχνών, οι οποίες παραδοσιακά αντανάκλουν και σχολιάζουν το κοινωνικό - πολιτικό γίνεσθαι. Παρ' όλ' αυτά, στα χρόνια αυτά, δε συναντάμε καμία άξια λόγου μνεία σχετικά με το τραγικό συμβάν. Τη συναντάμε, όμως, στα 404, στις αφηγήσεις του Ξενοφώντα.

Ο Ξενοφώντας περιγράφοντας την αντίδραση των Αθηναίων, όταν πληροφορήθηκαν την καταστροφή στους Αιγός Ποταμούς, αναφέρει ότι θρηνούσαν όχι μόνο για όσους είχαν χάσει αλλά επειδή φοβούνταν και για τα αντίποινα που θα επακολουθούσαν μετά από όσα είχαν κάνει στους κατοίκους της Μήλου, της Ιστιαίας, της Σκιώνης, της Τορώνης και της Αίγινας⁸⁵. Για την πρώτη περίπτωση, μάλιστα, σημειώνει ότι ήταν αποικία των Λακεδαιμονίων που είχε κατακτηθεί με πολιορκία, εν αντιθέσει με τις άλλες πόλεις για τις οποίες δεν παρέχεται καμία επεξήγηση. Από την διατύπωση, όμως, γίνεται σαφές ότι η αναφορά στη Μήλο αποτελεί κυρίως υπενθύμιση και όχι ψόγο για τη στάση των Αθηναίων, γεγονός που αποδεικνύει ότι η καταστροφή της Μήλου δεν έλαβε τις πραγματικές της διαστάσεις στην κοινή συνείδηση, παρά πολύ αργότερα.

Αυτό αποδεικνύεται και από τον *Πανηγυρικό* του Ισοκράτη⁸⁶, όπου φαίνεται η προσπάθεια του ρήτορα να απαντήσει σε επιθέσεις που αφορούν στο μηλιακό εξανδραποδισμό («τινές ἡμῶν κατηγοροῦσι...τόν τέ Μηλίων ἀνδραποδισμόν...», 100). Ομοίως και στον *Παναθηναϊκό*, ο ρήτορας απαντά και πάλι σε κατηγορίες σε βάρος των Αθηναίων που

---

⁸⁵ Ξενοφών *Ελληνικά*, ο.π. 2.2.3

⁸⁶ Isocrates. *Isocrates with an English Translation in three volumes*, by George Norlin, Ph.D., LL.D. Cambridge, MA, Harvard University Press; London, William Heinemann Ltd. 1980.

αναφέρονται στην καταστροφή των Μηλίων (« κατηγορεῖν δέ τῆς πόλεως ἡμῶν ἐπιχειρήσειν...63). Δεδομένου ότι, ως γνωστόν, οι λόγοι αυτοί είναι αρκετά μεταγενέστεροι των συμβάντων, γίνεται αντιληπτό ότι η περίπτωση των Μηλίων προφανώς δημοσιοποιήθηκε από το έργο του Θουκυδίδη πολύ αργότερα από την πραγματική ημερομηνία των γεγονότων.

Συνεπώς, η υπόθεση ότι ο διάλογος⁸⁷ μεταξύ Αθηναίων και Μηλίων γράφτηκε μετά το τέλος του Πελοποννησιακού Πολέμου, δείχνει αρκετά βάσιμη· το αποδεικνύουν οι εκ των προτέρων γνώσεις και βεβαιότητες που διαθέτουν οι συζητητές· η αντίδραση –με ανησυχητική καθυστέρηση, αν ο διάλογος γράφτηκε την εποχή που διεξήχθη- του αθηναϊκού κοινού· τέλος, και ο ίδιος ο Θουκυδίδης, ένας ιστορικός που έγραφε με κάποια απόσταση από τα γεγονότα και που θέλησε να δει πρώτα την κατάρρευση του αθηναϊκού ιμπεριαλισμού και στη συνέχεια να καταγράψει ένα από τα κρισιμότερα γεγονότα της αλαζονείας και της κατ’ επίφαση υπεροχής του.

---

⁸⁷ Βλ. Treu M., Athen und Melos und der Melierdialog des Thukydides, *Historia* II 1954, σ. 253 κ. εξ. και III σ. 58 κ. εξ. Βλ. όμως και Volk M. T., *The Melian Dialogue in Thucydides. A structural analysis*, (ιδ. διατρ.), Ohio State University, Columbus 1970.

Κεφάλαιο Όγδοο- Ένταξη του Διαλόγου στη Φιλοσοφική Σκέψη

Ο διάλογος μεταξύ των Αθηναίων και των Μηλίων μπορεί κάλλιστα να ιδωθεί και από φιλοσοφική σκοπιά καθώς περιλαμβάνει στοιχεία που καθιστούν αισθητή την επίδραση της φιλοσοφικής διανόησης.

Και πρώτα απ' όλα το δίπολο νόμος-φύσις, ένα αξιακό σύστημα θεμελιωμένο στη σκέψη των Σοφιστών. Για να γίνει κατανοητή η αναζήτηση μίας τέτοιας αιτιώδους σχέσης εντός του διαλόγου, είναι αναγκαίος ο ορισμός των δύο εννοιών. Ως νόμος μπορεί να οριστεί το ανθρώπινο εκείνο επινόημα, η κοινωνική σύμβαση που έχει ως στόχο να προφυλάξει τον άνθρωπο από τις οιοσδήποτε παρεκτροπές που επιτάσσει η φύσις του, δηλαδή η έμφυτη ανάγκη του για την ικανοποίηση των παθών του⁸⁸.

Κατά πόσο οι Αθηναίοι λειτουργούν βάσει του νόμου ή της φύσεως είναι προφανές. Κι αυτό είναι ακριβώς που εξετάζει ο Θουκυδίδης μεταξύ των δύο πλευρών με μία διαφοροποίηση της ονοματοδοσίας των εννοιών: η φύσις ερμηνεύεται ως η ισχύς που επικαλούνται τόσο ζωηρά οι Αθηναίοι ενώ ο νόμος αφορά την ηθική, το δίκαιο, σχετική έννοια αντιλαμβανόμενη διαφορετικά από κάθε πλευρά, εφόσον ο δυνατός διαθέτει άλλο αντιληπτικό κριτήριο από τον αδύναμο. Οι Αθηναίοι θεωρούν ότι «το δίκαιο λογαριάζεται όταν υπάρχει ίση δύναμη για την επιβολή του κι ότι, όταν αυτό δε συμβαίνει, οι δυνατοί κάνουν ό,τι τους επιτρέπει η δύναμή τους κι οι αδύναμοι υποχωρούν κι αποδέχονται», (89), ενώ οι Μήλιοι γνωρίζουν ότι «καμιά φορά οι τύχες του πολέμου κρίνονται πιο δίκαια, κι όχι ανάλογα με τη διαφορά σε πλήθος ανάμεσα στους δυο αντιπάλους», (102). Η αντίθεση ανάμεσα στη φύση και τον νόμο είναι ολοφάνερη.

---

⁸⁸ Kagan, D. *The great dialogue. History of Greek political thought from Homer to Polybius*, New York: Free Press, 1965, σ.102-103

Κατευθυντήρια ιδέα και κινητήρια αρχή της αθηναϊκής παράταξης αναδεικνύεται η δύναμη η οποία υπερέχει έναντι του δικαίου. Η φύσις υποσκελίζει το νόμο διότι έχει τη δύναμη να το κάνει –και την αλαζονεία να το ισχυριστεί-. Ο διάλογος διεξάγεται υπό το πρίσμα του δικαίου της πυγμής· το δίκαιο του ισχυρού καθορίζει τις διαπραγματεύσεις και σε αυτό θα πρέπει οι αδύναμοι να υποτάσσονται. Φυσικά γνωρίζουν ότι μόνο κατ' επίφαση ονομάζεται δικαιοσύνη η ηθική που επικαλούνται κι αυτό γιατί η πόλη που έχουν απέναντί τους είναι σαφώς ασθενέστερη. Εφόσον, λοιπόν, το δίκαιο εφαρμόζεται μόνο μεταξύ ίσων, («...το δίκαιο λογαριάζεται όταν υπάρχει ίση δύναμη...», 89), οι Μήλιοι οφείλουν να υποταχθούν σε αυτό και να αποδεχτούν τις αθηναϊκές προτάσεις («οι αδύναμοι υποχωρούν κι αποδέχονται», 89).

Η επιχειρηματολογία των Μηλίων απέναντι στη θεία πρόνοια βρίσκει αντίθετους, αν όχι αδιάφορους τους Αθηναίους. Οι θεοί κατά τους Αθηναίους είναι φύσει αναγκασμένοι να επιβάλλουν τη δύναμή τους όπου είναι ισχυρότεροι («Έχουμε τη γνώμη για τους θεούς και τη βεβαιότητα για τους ανθρώπους, ότι, αναγκασμένοι από ένα φυσικό νόμο επιβάλλουν πάντα την εξουσία τους όπου είναι πιο δυνατοί», 102). Διατείνονται, δηλαδή ότι ο νόμος της φύσης ξεπερνά ακόμη και τους θεούς και μπορεί να νομιμοποιεί κάθε ανθρώπινη πράξη, εφόσον διαθέτει την ανάλογη ισχύ. Άλλωστε οι Αθηναίοι δεν ενδιαφέρονται για τη νομιμοποίηση⁸⁹ των ενεργειών τους, ούτε έχουν τη διάθεση να εμπλακούν σε τέτοιες δικαιολογίες· μέλημά τους είναι να είναι αποτελεσματικοί σε όσα επιδιώκουν ώστε να εξασφαλίσουν τη σταθερότητα του ισχύοντος status quo, της παντοδυναμίας τους.

Έτσι, οι Αθηναίοι, δε θεωρούν ότι παραβιάζουν αρχές ή αξίες, αλλά κρίνουν ότι ενεργούν σύμφωνα με όσα επιτάσσει η φύση κι αυτό δεν είναι άλλο από το δίκαιο του ισχυρότερου. Μια τέτοια λογική, υπόκειται σε μία γενικότερη πρακτική που εφαρμόζεται από τις πόλεις. Όταν, δηλαδή, καλούνται να επιλέξουν ανάμεσα στην ηθική, ή σε ό,τι νοείται ως νόμιμο και

---

⁸⁹ Βλ. Macleod C. W., Form and Meaning in the Melian Dialogue, Historia XXIII, σσ. 385-400.

το συμφέρον τους, οδηγούνται συνήθως στη δεύτερη επιλογή. Μια τέτοια στάση γίνεται καταφανής στο έργο του Θουκυδίδη από την εξιστόρηση των Κερκυραϊκών. Στο κεφάλαιο 82.2 ο ιστορικός προβαίνει σε μία γενική θεώρηση των αποτελεσμάτων που επιφέρει η επικράτηση της φύσεως, με την έννοια που μεταχειρίζονται και προωθούν και οι Αθηναίοι απέναντι στους Μηλίους.

Ο Θουκυδίδης θεωρεί ως πρωταρχική αιτία των εμφύλιων συγκρούσεων την αμετάβλητη ανθρώπινη φύση («οι εμφύλιες συγκρούσεις έφεραν μεγάλες και αμέτρητες συμφορές στις πολιτείες, συμφορές που γίνονται και θα γίνονται όσο δεν αλλάζει η φύση του ανθρώπου»). Δε συμβαίνει το ίδιο όταν επικρατεί η ειρήνη, γιατί τότε οι συνθήκες και οι ανάγκες είναι διαφορετικές («Σε καιρό ειρήνης και όταν ευημερεί ο κόσμος και οι πολιτείες, οι άνθρωποι είναι ήρεμοι γιατί δεν τους πιέζουν ανάγκες φοβερές»). Αντίθετα ο πόλεμος καταλύει την έννομη τάξη διότι διδάσκει τη βία («Αλλ' όταν έρθει ο πόλεμος που φέρνει στους ανθρώπους την καθημερινή στέρηση, γίνεται δάσκαλος της βίας και ερεθίζει τα πνεύματα του πλήθους σύμφωνα με τις καταστάσεις που δημιουργεί»).

Και ήταν τόσο έντονη η διαστρέβλωση της ανθρώπινης ηθικής, που διαστρεβλώθηκε και η σημασία των λέξεων, όπως άλλωστε και οι Αθηναίοι δίνουν στο λόγο τους μια νέου τύπου ηθική. Έτσι, στα Κερκυραϊκά⁹⁰ (82.5) πληροφορούμαστε ότι «όποιος πρόφταινε να κάνει κανό πριν από τον άλλον ήταν άξιος επαίνου». Μήπως, άραγε και οι Αθηναίοι δεν είδαν στην κατάκτηση της Μήλου ένα ακόμη επίτευγμα της παντοδυναμίας τους; Και ο Θουκυδίδης συμπληρώνει (82.7) ότι «γενικά είναι ευκολότερο να φαίνονται επιδέξιοι οι κακούργοι», γεγονός που κάνει τον μελετητή του Διαλόγου να προβαίνει σε αντίστοιχους για τους Αθηναίους, συνειρμούς.

---

⁹⁰ Βλ. Wilson J. B., Athens and Corcyra: Strategy and Tactics in the Peloponnesian War, Bristol 1987. Βλ. όμως και Salmon J. B., Wealthy Corinth: A History of the City to 338 B.C., Oxford University Press academic monograph reprints 1984, σ. 279, σημ. 30. Βλ. τέλος και Walbank M., Athenian Proxemies of the 5th century BC, Toronto and Sarasota 1972.

Ως αιτία τέτοιων βίαιων και ανεξέλεγκτων συμπεριφορών, ο Θουκυδίδης θεωρεί την αρχομανία («Αιτία όλων αυτών ήταν η φιλαρχία που έχει ρίζα την πλεονεξία και τη φιλοδοξία...», 82.7). Το ίδιο κίνητρο ώθησε και τους Αθηναίους να συντρίβουν με τόσο άγριο τρόπο τους κατοίκους της Μήλου: η δίψα για εξουσία, ως φυσικό επόμενο της αλαζονείας που επιφέρει η δύναμη. Αποτέλεσμα της δύναμης αυτής, για τους Κερκυραίους αντιπάλους σε ένα πρώτο επίπεδο, ήταν η εκδίκηση χωρίς να ληφθεί υπόψη το δίκαιο ή το συμφέρον («Τούτο τους οδηγούσε να κάνουν τα φοβερότερα πράγματα επιδιώκοντας να εκδικηθούν τους αντιπάλους τους, όχι ως το σημείο που επιτρέπει η δικαιοσύνη ή το συμφέρον της πολιτείας, αλλά κάνοντας τις αγριότερες πράξεις, με μοναδικό κριτήριο την ικανοποίηση του κόμματός τους»). Για τους Αθηναίους, δευτερευόντως, ισχύουν αρκετά από τα παραπάνω: κι οι ίδιοι προέβησαν σε φοβερές και άγριες πράξεις, πώς άλλωστε θα μπορούσε να χαρακτηριστεί η σφαγή των Μηλίων που ακολούθησε μετά την άρνηση των δεύτερων να υποταγούν· οι πράξεις τους ενείχαν εν μέρει το στοιχείο της εκδίκησης, απέναντι σε όσους δεν συμμάχησαν ανοιχτά μαζί τους, αλλά εντάσσονται κυρίως στο πλαίσιο της επιβολής της δύναμής τους στους αντιπάλους. Ως προς τον παράγοντα της δικαιοσύνης, που αναφέρει ο Θουκυδίδης, έχει ήδη αναφερθεί ότι οι Αθηναίοι, παραλλάσσοντάς τον στα πλαίσια της νέας ηθικής που πρέσβευαν, τον παρέκαμψαν τελείως. Τέλος, ως προς την έννοια του συμφέροντος, προφανώς οι Αθηναίοι λειτούργησαν με γνώμονα το συμφέρον της πόλης τους, σε αντίθεση με τους στασιαστές στην Κέρκυρα που θυσίασαν το συμφέρον της δικής τους πόλης για χάρη των ατομικών βλέψεων και φιλοδοξιών. Ίσως, όμως, θα μπορούσε να γίνει μία αναλογία με τους Αθηναίους, ως προς τη σκέψη, αν τελικά κι οι ίδιοι παρασύρθηκαν από την υπερβολική δύναμη που είχαν συγκεντρώσει ώστε να γίνονται παρορμητικοί, προκλητικοί και να επιδίδονται, όπως και έγινε με την εκστρατεία στην Σικελία για παράδειγμα, σε λάθη που έπληξαν τελικά το συμφέρον της πόλης.

Βλέπουμε, λοιπόν, ότι στα Κερκυραϊκά ξεδιπλώνονται όλες οι σκέψεις του Θουκυδίδη για τη διασάλευση της ηθικής και την επικράτηση της φύσης. Αυτές οι καταστάσεις δεν εκδηλώνονται σε καιρό ειρήνης, γιατί ο άνθρωπος τιθασεύεται από την ισχύουσα νόμιμη τάξη. Σε καιρό, πόλεμου, όμως, απελευθερώνονται πάθη και βίαια ένστικτα, η φύση του ανθρώπου εν γένει. Ουσιαστικά, τα γεγονότα της Κέρκυρας δεν ήταν παρά μια μικρογραφία του ευρύτερου εμφυλίου, του Πελοποννησιακού Πολέμου δηλαδή, που ξέσπασε μεταξύ των ελληνικών πόλεων.

Για τους Αθηναίους, ουσιαστικά φύση είναι η ιμπεριαλιστική τους τακτική, ώστε φύση και ιμπεριαλισμός να ταυτίζονται στις πρακτικές που ακολουθούν. Δε σημαίνει, ωστόσο ότι ο ιμπεριαλισμός υποκινεί πάντα τόσο βίαιες συμπεριφορές. Όσο ισχύει το αξιακό σύστημα που είδαμε να πρεσβεύει ο Περικλής του πρώτου βιβλίου⁹¹, ο ιμπεριαλισμός μπορεί να νοηθεί ως ένα επόμενο στάδιο της υπεροχής και υψηλής ανάπτυξης μιας πόλης. Όταν, όμως, καταρριφθούν οι αξίες και επικρατήσει η αλαζονεία, ο ιμπεριαλισμός γίνεται βίαιος και ανεξέλεγκτος.

Είναι πραγματικό ενδιαφέρον να παρακολουθήσουμε, πώς οι αξίες που προτάσσουν οι Μήλιοι συνδέονται με την πρότερη εικόνα της αθηναϊκής δημοκρατίας μέσα από τις αξίες που προτάσσει η Αθήνα του Περικλή. Η προσπάθεια των Μηλίων να διασφαλίσουν την ανεξαρτησία τους παραπέμπει στον Περικλή. Η δικαιοσύνη που επικαλούνται οι Μήλιοι για να υπερασπίσουν την πόλη τους από τις κατακτητικές βλέψεις των Αθηναίων θυμίζει, επίσης, τους Αθηναίους του Α΄ Βιβλίου. Η ανδρεία που επιδεικνύουν οι Μήλιοι με την άρνησή τους να υποταγούν παραπέμπει και πάλι στην Αθήνα, την ηγέτιδα υπερασπίστρια έναντι της περσικής απειλής. Πλέον, όμως, η ιμπεριαλιστική τους δύναμη έχει μετατραπεί σε πλεονεξία και το γεγονός αυτό καταδικάζεται από τον Θουκυδίδη, παρουσιάζοντας μέσα

---

⁹¹ Jacqueline de Romilly, ο.π. σ.388-391 & 399, όπου γίνεται σύγκριση με τις αξίες της Αθήνας του Περικλή

από το Διάλογο ό,τι έχει απομείνει από τον αθηναϊκό επεκτατισμό, μία παρωδία στην ουσία του ιμπεριαλισμού των Αθηναίων.

Ενδεχομένως ο Θουκυδίδης να θέλησε μέσω του Διαλόγου να καταδείξει αυτήν ακριβώς την πλευρά της αθηναϊκής πολιτικής, την κατάπτωση και την παρακμή της, τη σκιά ενός αλλοτινού μεγαλείου. Θέλησε, επίσης, να δείξει τον κυνισμό των Αθηναίων κάτω από την επίδραση των δημαγωγών και του Αλκιβιάδη⁹². Άλλωστε, είναι φανερό ότι ο αναγνώστης του Διαλόγου θα θαυμάσει και θα συμπαθήσει τους Μηλίους για τη στάση τους και θα ενοχληθεί για την τραγική κατάληξη που ακολούθησε. Από την άλλη, θα δυσφορήσει με την αλαζονεία των Αθηναίων, αλλά και θα νιώσει ίσως και μια δικαίωση, μέσα από τη δική τους κατοπινή τραγική ήττα.

Στόχος του ιστορικού, επομένως, ήταν να επικρίνει και να καταδικάσει την αυθαίρετη πολιτική των Αθηναίων γι' αυτό και τους παρουσιάζει να προβάλλουν μία επιχειρηματολογία οπωσδήποτε αξιοκατάκριτη από την επικρατούσα ελληνική πολιτική συνείδηση. Τα ίδια τα γεγονότα, άλλωστε απέδειξαν ότι ο νέος ιμπεριαλισμός των Αθηναίων ήταν καταδικασμένος να αποτύχει.

Μία άλλη φιλοσοφική οπτική του διαλόγου διαφαίνεται και μέσα από την απόπειρα συσχετισμού του με τον πλατωνικό Καλλικλή⁹³ στο Γοργία. Η προσφυγή του αθηναϊκού imperium στη βία προκειμένου να ρυθμίσει τις διαφορές με τους συμμάχους του αντανakλά βασικά ιδεώδη του Καλλικλή σύμφωνα με τα οποία ο ισχυρός εγκαθιδρύει την κυριαρχία του με αποτέλεσμα την ανάδειξη του δικαίου της φύσεως. Για την Αθήνα μια τέτοια τακτική ήταν πολιτικά και στρατηγικά επιβεβλημένη καθώς ήταν αναγκαία η διατήρηση του ισχύοντος status quo ώστε να διατηρηθεί η δύναμή της και αυτό οπωσδήποτε μόνο η

---

⁹² Άννα Ραμού-Χαμιάδη, «Η εκστρατεία της Μήλου», στο: *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Εκδοτική Αθηνών, 1975, σ.20

⁹³ Κυριάκος Κατσιμάνης, «Ο πλατωνικός Καλλικλής υπό το φως του Θουκυδίδα», *Πρακτικά του Γ' Διεθνούς Συμποσίου για τον Θουκυδίδη, «Δημηγορίες»*, Αθήνα, 3-6 Μαΐου 2006, Αθήνα, εκδόσεις Ι. Σιδέρης σ.91-94

δύναμη των όπλων θα μπορούσε να εξασφαλίσει. Έτσι, διαμορφώθηκε μία ιδεολογία δύναμης⁹⁴ βάσει της οποίας νομιμοποιούνταν η προσπάθεια του ισχυρού να καθυποτάξει τον πιο αδύναμο, θέση που υποστηρίχθηκε ομοίως και από τον Καλλικλή.

Η θέση αυτή δεν είναι καινούρια· η υποταγή των αδυνάτων στον δυνατό ήταν μια πρακτική ανέκαθεν διαμορφωμένη, όπως διακήρυσσαν οι Αθηναίοι στην προσπάθειά τους να εξηγήσουν στους Λακεδαιμονίους τις συνθήκες διατήρησης της ηγεμονίας τους. Ωστόσο στην περίπτωση των Μηλίων οι ιδέες αυτές επανατοποθετούνται με μεγαλύτερη ωμότητα και σαρκασμό, με την αυτοπεποίθηση που δίνει η αλαζονεία της δύναμης που διαθέτουν, αλλά και η επιτακτικότερη πλέον ανάγκη να την ενισχύσουν: οι Αθηναίοι που μιλούν στους Σπαρτιάτες βρίσκονται ένα βήμα πριν τον πόλεμο και έχουν ενδεχομένως τη σιγουριά του νικητή, γι' αυτό και ο τόνος τους είναι περισσότερο ήπιος και διαλλακτικός, ίσως και εν μέρει απολογητικός⁹⁵. οι Αθηναίοι, όμως, που συνδιαλέγονται με τους Μηλίους έχουν ήδη υποστεί αρκετές φθορές και παρόλο που διατηρούν ακέραια τη συναίσθηση της δύναμής τους έχουν πλέον μεγαλύτερη ανάγκη να προβάλλουν τη δύναμή τους. Απορρίπτουν εξ αρχής οποιαδήποτε αναφορά στο δίκαιο, τουλάχιστον όπως το αντιλαμβάνονται οι Μηλίοι και με κυνισμό και πολιτικό ρεαλισμό αδιαπραγμάτευτα καταθέτουν τις προτάσεις τους. Το δίκαιο του ισχυρότερου που υπερασπίζονται είναι εμφανές και στις θέσεις του Καλλικλή, με τη διαφορά ότι εκείνος αγωνίζεται να θεμελιώσει τις ιδέες του φιλοσοφικά και όταν οι ιδέες αυτές συγκρουστούν με τη σωκρατική σκέψη θα υποχωρήσει. Αντίθετα οι Αθηναίοι, δε θα μείνουν στο επίπεδο των ιδεών, αλλά θα χρησιμοποιήσουν τη δύναμη των όπλων για να επιβάλουν τις πεποιθήσεις και τα συμφέροντα που απορρέουν από αυτές. Άλλωστε στόχος τους δεν ήταν να πείσουν τους συνομιλητές, ή τουλάχιστον δεν επρόκειτο να μείνουν μόνο σε θεωρητικό επίπεδο όσα υποστήριζαν· αντίθετα εφαρμόστηκαν με το σκληρότερο τρόπο.

---

⁹⁴ Κυριάκος Κατσιμάνης, ο.π. σ.92

⁹⁵ Κυριάκος Κατσιμάνης, ο.π., σ.93

Κεφάλαιο Ένατο- Πολιτική Σημασία και Ανάλυση του Διαλόγου

Η άλωση της Μήλου δεν ήταν το μοναδικό γεγονός επίδειξης ισχύος ή πρωτοφανούς αγριότητας για την ιμπεριαλιστική Αθήνα. Ο Θουκυδίδης, όμως, επέλεξε να δώσει στο γεγονός ιδιαίτερη έκταση και να αφιερώσει γι' αυτό το μοναδικό διάλογο που περιλαμβάνει το ιστορικό του έργου. Αν θέλουμε να δώσουμε κάποια ερμηνεία στην επιλογή αυτή, θα μπορούσαμε να σταθούμε σε δύο βασικές παραμέτρους: Αφενός η κατάκτηση του νησιού σηματοδότησε το πέρασμα των νησιών του Αιγαίου στην Αθηνά κατοχή⁹⁶, πράξη που παγίωσε, προσωρινά ωστόσο, την επέκταση της αθηναϊκής αυτοκρατορίας· αφετέρου γιατί το περιεχόμενο του ίδιου του διαλόγου θα μπορούσε να αποτελέσει ένα πολύτιμο εγχειρίδιο πολιτικής σκέψης και να παρουσιάσει με τον καλύτερο τρόπο την ιμπεριαλιστική τακτική της αθηναϊκής παντοδυναμίας, οδηγώντας σε γενικότερες σκέψεις και κρίσεις για την αλαζονεία του ισχυρού και το δίκαιο της πυγμής, το οποίο επιβάλλεται έως και σήμερα. Άλλωστε ο Θουκυδίδης δε στάθηκε τόσο στο ίδιο το γεγονός της άλωσης όσο στις διαπραγματεύσεις της παράδοσης του νησιού που προηγήθηκαν, γεγονός που αποδεικνύει ότι η περίπτωση της Μήλου ήταν περισσότερο περίπτωση μελέτης πολιτικών χειρισμών και όχι συναισθημάτων⁹⁷.

Στο διάλογο που διαδραματίζεται οι προθέσεις των εκατέρωθεν πλευρών είναι ξεκάθαρες. Οι Αθηναίοι απαιτούν την παράδοση του νησιού ενώ οι Μήλιοι προσπαθούν να διασφαλίσουν την ουδετερότητά τους. Η όποια ρητορική αναπτύσσεται δεν αποσκοπεί στην πειθώ αλλά στην αποκάλυψη των προθέσεων αυτών.

---

⁹⁶ Hatzfeld J., *Alcibiade*, Paris, 1940, σ.124-126

⁹⁷ Jacqueline de Romily, ο.π. σ.386

Οι Αθηναίοι εμφανίζονται πιο ωμοί στις δηλώσεις τους. Διαθέτουν τη σκληρότητα και την αυτοπεποίθηση που τους προσδίδει η παντοδυναμία τους. Οι Μήλιοι υπολογίζουν στην ενίσχυση των Σπαρτιατών αλλά και σε μία θεϊκή τιμωρία, στη συντριβή της αδικίας. Θα δικαιωθούν στις προβλέψεις τους οι δεύτεροι, όχι όμως χωρίς να υποστούν το τίμημα της σκληρότητας του ισχυρού και όχι πριν να γνωρίσουν το σκληρό πρόσωπο του δικαίου της πυγμής.

Για αυτό ακριβώς το δίκαιο φαίνεται να μιλούν οι Αθηναίοι στο πρώτο μέρος του λόγου τους. Το δίκαιο στα πλαίσια μιας παντοδύναμης πόλης αποκτά νέο νόημα καθώς ταυτίζεται με την ισχύ και πλέον καθορίζεται από τη δύναμη των ισχυρότερων («οι δυνατοί κάνουν ό,τι τους επιτρέπει η δύναμή τους κι οι αδύναμοι υποχωρούν κι αποδέχονται», 89). Η δήλωση αυτή επιτρέπει στην άλλη πλευρά να κρίνει ότι οι πρώτοι ταυτίζουν το δίκαιο με το συμφέρον («να αφήσουμε κατά μέρος το δίκαιο και να μιλάμε για το συμφέρον», 90), ένα συμπέρασμα που βρίσκει απόλυτα σύμφωνους τους Αθηναίους και δίνει το βήμα για να προχωρήσει περισσότερο η επιχειρηματολογία τους: είναι συμφέρον και για τις δύο πλευρές να τηρηθεί το δίκαιο που επιβάλλουν οι ισχυροί. Για τους Μηλίους η εκούσια παράδοση της πόλης θα τους απαλλάξει από μελλοντικές συμφορές, ενώ για τους Αθηναίους θα δώσει διπλό κέρδος: μία κατάκτηση χωρίς κόπο αλλά και μία ακόμη απόδειξη της παντοδυναμίας τους προς τους υπηκόους τους. Οι Μήλιοι θα είναι χρήσιμοι μόνο ως εχθροί των Αθηναίων («... δε μας βλάπτει τόσο ή έχθρα σας όσο η φιλία σας. Η φιλία σας, στα μάτια των υπηκόων μας, θα ήταν απόδειξη αδυναμίας μας, ενώ το μίσος σας απόδειξη της δύναμής μας», 95).

Η τελευταία αυτή, ουσιαστικά δήλωση παρουσιάζει και το μεγαλύτερο ενδιαφέρον, αλλά και το βασικότερο στοιχείο της αθηναϊκής σκέψης και τακτικής. Είναι η δύναμη και ο φόβος το στοιχείο που συγκρατεί τους υπηκόους στην αθηναϊκή σφαίρα επιρροής· είναι η

δικλείδα ασφαλείας που γίνεται ένας νέος τρόπος υποταγής («το να σας υποτάξουμε εκτός που θα αύξαινε τους υπηκόους μας θα μας πρόσφερε και ασφάλεια», 97).

Η επικινδυνότητα της εχθρότητας των υπηκόων έχει ήδη αναφερθεί από τους Αθηναίους, όταν διατείνονται με βεβαιότητα ότι, δεν τους φοβίζει η Σπάρτη, αν αποτύχουν, αλλά η εκδικητικότητα των υπηκόων τους⁹⁸ («...επικίνδυνοι είναι οι υπήκοοι, αν τυχόν αυτοί ξεσηκωθούν και νικήσουν εκείνους που τους εξουσίαζαν», 91). Συνεπώς, η επιθυμία τους να καταστρέψουν τη Μήλο, θα δώσει και ένα δείγμα της δύναμής τους στους υπηκόους τους («...το μίσος σας απόδειξη της δύναμής μας», 95).

Πρόκειται για μία αναγκαία τακτική, εφόσον τέτοιες είναι οι σχέσεις που διέπουν την Αθήνα με τους υπηκόους τους. Η ουδετερότητα δε θα μπορούσε σε καμία περίπτωση να γίνει ανεκτή· αντίθετα θα ήταν μία σοβαρότατη ένδειξη αδυναμίας. Προφανώς τα αισθήματα που έχει εμπνεύσει η Αθήνα είναι τέτοια ώστε να βασίζει τη δύναμή της στο φόβο, που έχει υποκαταστήσει το σεβασμό⁹⁹, αλλά και να είναι αναγκασμένη να διατηρεί την κυριαρχία της μόνο κατακτώντας. Ωστε η Μήλος, είναι αναγκασμένη να θυσιαστεί για χάρη της ασφάλειας που επιζητούν οι Αθηναίοι. Πρόκειται για μία ιδιαίτερα ακραία όσο και ωμή πλευρά της ιμπεριαλιστικής πολιτικής, αισθητά απομακρυσμένη από το αθηναϊκό μεγαλείο του Περικλή. Η υπεροχή και η ανωτερότητα που διέκρινε την Αθήνα και επιστέγαζε τη δύναμή της, έγινε πλέον μία ανυπόφορη ανάγκη συνεχών κατακτήσεων, ένας φαύλος όσο και αναγκαστικός κύκλος κατακτήσεων.

Απέναντι στις προτάσεις των Αθηναίων οι Μήλιοι αντιτάσσουν επιχειρηματολογία κινούμενη σε διαφορετικά πλαίσια και σκεπτικό. Αρνούνται την εθελούσια υποταγή διότι διακατέχονται από ένα ισχυρό αίσθημα ανεξαρτησίας, μία ακατανίκητη αίσθηση ελευθερίας που δεν τους επιτρέπει να επιδείξουν μικροψυχία («... είμαστε ακόμη ελεύθεροι, θα

---

⁹⁸ Βλ. και σχετικά σχόλια της Jacqueline de Romily, σ. 383

⁹⁹ Βλ. Beloch K. J., Die Attische Politik seit Perikles, Leipzig 1884.

δείχναμε μεγάλη ευτέλεια και δειλία, αν δεν κάναμε το παν προτού γίνουμε δούλοι», 100). Έχουν σαφώς επίγνωση του αδιεξόδου στο οποίο βρίσκονται αλλά εναποθέτουν τις ελπίδες τους στη θεϊκή παρέμβαση που καταδικάζει το άδικο («δε θα αξιωθούμε από τους θεούς χειρότερη τύχη, γιατί θεοφοβούμενοι εμείς αντιμετωπίζουμε άδικους», 104) και στην υποστήριξη των Λακεδαιμονίων («τις ελλείψεις μας θα τις συμπληρώσει η συμμαχία των Λακεδαιμονίων», 104), στην οποία υπολογίζουν βασιζόμενοι στη φυλετική συγγένεια, αλλά και το αίσθημα της ντροπής που θα τους παρακινήσει να τους προστατεύσουν («είναι αναγκασμένοι να μας βοηθήσουν, αν όχι γι' άλλο λόγο, τουλάχιστον από φυλετική συγγένεια κι από ντροπή», 104). Αυτή, λοιπόν, είναι για τους Μηλίους η θεώρηση του δικαίου, που πηγάζει από κανόνες ηθικής (αίσθημα ντροπής) και πίστης στη θεϊκή παρέμβαση. Αυτά και τα στοιχεία που τους έχουν οπλίσει με θάρρος ώστε να αντιστέκονται στην υποταγή («Δεν έχουμε λοιπόν καθόλου παράλογα τόσο θάρρος», 104).

Η Μήλος ήταν καταδικασμένη από την αρχή να συντριβεί, είτε αποδεχόταν την πρόσκληση των Αθηναίων, οπότε αυτόματα θα εισερχόταν στη σφαίρα επιρροής τους, είτε, όπως και έγινε θα αρνούταν, με το γνωστό αποτέλεσμα που επακολούθησε. Η δυσμενής θέση της και το αδιέξοδο στο οποίο βρίσκεται γίνεται φανερό και από την επιχειρηματολογία που χρησιμοποιείται. Απέναντι στην ισχυρή Αθήνα δεν έχει παρά να αντιτάξει παρά την ελπίδα¹⁰⁰ («Ξέρουμε όμως πως καμιά φορά οι τύχες του πολέμου κρίνονται πιο δίκαια, κι όχι ανάλογα με τη διαφορά σε πλήθος ανάμεσα στους δυο αντιπάλους», 102), και την τύχη («με το να αγωνιστούμε υπάρχει ακόμη ελπίδα να μείνουμε όρθιοι», 102). Υπολογίζουν, επίσης, όπως ήδη αναφέρθηκε στη θεϊκή παρέμβαση. Φαίνεται, λοιπόν, πως όταν η υπεροπλία του αντιπάλου είναι αισθητή, οι αδύναμοι καταφεύγουν στην επίκληση ρομαντικών και θρησκευτικών θεωρητικολογιών. Τα τελευταία αυτά ερείσματα εύκολα καταρρίπτονται από τους Αθηναίους, που καταδικάζουν τη ματαιότητα της εμμονής σε

---

¹⁰⁰ Για την ελπίδα και την τύχη ως στοιχεία επιχειρηματολογίας των Μηλίων βλ. Jacqueline de Romilly, σ. 392-394

αβέβαιες ελπίδες που γεννούν η μαντική και οι χρησμοί («καταφεύγουν στις αβέβαιες ελπίδες, τη μαντική και τους χρησμούς», 103).

Η θετική σκέψη των Αθηναίων θα δικαιωθεί. Ούτε η τύχη ούτε η ελπίδα είναι παράγοντες εξασφάλισης της σωτηρίας. Τα επιχειρήματα των Μηλίων είναι παράλογα («δεν έχετε πει τίποτε στο οποίο βασισμένοι λογικοί άνθρωποι θα πίστευαν ότι μπορούν να σωθούν», 111), ενώ η ηθική της ντροπής που προτάσσουν πρέπει να αναθεωρηθεί προς όφελός τους καθώς μόνο σε μεγαλύτερη ταπείνωση μπορεί να οδηγήσει («...κι ακόμη απόχτησαν ντροπή πιο ταπεινωτική», 111). Οι απερίσκεπτοι Μήλιοι οφείλουν να σκεφτούν με γνώμονα τη λογική και να γίνουν σύμμαχοι των Αθηναίων, με μόνη συνέπεια την καταβολή φόρου. Οφείλουν να υποταχθούν στην ανώτερή τους δύναμη («...να υποχωρήσετε στην πολιτεία την πιο δυνατή», 111) γιατί η ανωτερότητα που προσπαθούν να επιδείξουν μόνο συμφορές δύναται να επιφέρει («να διαλέξετε τα χειρότερα επιζητώντας να φανείτε ανώτεροι», 111). Είναι, συνεπώς, προς το συμφέρον των αδυνάτων να αποδέχονται τις προτάσεις των ισχυρών, ακόμη και αν αυτό συνεπάγεται την παραβίαση της ηθικής τους. Σε καιρό πολέμου, διαπιστώνουμε ότι η πολιτική εμφορείται από αυστηρούς κανόνες λογικής που υπαγορεύονται από τον εκάστοτε ισχυρό. Οτιδήποτε άλλο είναι απερισκεψία και σίγουρη καταστροφή. Άλλωστε η ανυποχώρητη στάση πρέπει να εκδηλώνεται μόνο απέναντι στον ισοδύναμο· στον ισχυρότερο ταιριάζει η φρόνηση, το οποίο στην προκειμένη περίπτωση ερμηνεύεται με όρους απόλυτης παράδοσης («όσοι στους ίσους δεν υποχωρούν, στους δυνατότερους φέρνονται φρόνιμα και στους κατώτερους δείχνονται μετριοπαθείς, αυτοί πιο πολύ προκόβουν», 111).

Οι εκπρόσωποι της Μήλου δεν είναι απερίσκεπτοι. Γνωρίζουν πολύ καλά τη δεινή θέση στην οποία έχουν περιπέσει («στη θέση που βρισκόμαστε», 88), έχουν επίγνωση των συνεπειών που τους περιμένουν αν αρνηθούν την υποταγή («...να γίνουμε δούλοι», 92), και

γνωρίζουν πόσο δύσκολο είναι να αντιμετωπίσουν την αθηναϊκή δύναμη («θεωρούμε πως είναι δύσκολο να αγωνιστούμε ενάντια στη δύναμή σας», 104). Η πολιτική τους σκέψη, όμως, βασίζεται σε ένα ουτοπικό δίκαιο, το οποίο και θεωρούν ότι έχουν με το μέρος τους («να υπάρχουν, γι' αυτόν που κάθε φορά βρίσκεται σε κίνδυνο, τα εύλογα και τα δίκαια», 90). Ορίζεται, επίσης, από τη θέση στην οποία βρίσκονται: δε μιλούν από την πλευρά του επιτιθέμενου αλλά από το μέρος του δυνάμει υποταγμένου. Κι έτσι, ενδεχομένως, να φαίνεται λογικό να διατηρούν τις ελπίδες διατήρησης του πρότερου ουδέτερου status quo («να είμαστε φίλοι αντί εχθροί, σύμμαχοι όμως κανενός από τους δυο σας», 94), εφόσον δε διακυβεύεται η ισχύς και η εικόνα τους. Άλλωστε η πολιτική τους διαμορφώνεται σύμφωνα με τις επιδιώξεις ενός μικρού κράτους που επιθυμεί να διατηρηθεί παραμένοντας ήσυχος, οπότε είναι αδύνατον να γίνουν κατανοητές οι επιδιώξεις των ισχυρών και κυρίως οι μηχανισμοί που κινητοποιούν τη δράση τους.

Τα παραπάνω δε σημαίνουν ότι η ιμπεριαλιστική πολιτική της ηγεμονικής Αθήνας είναι επιβεβλημένη ή και δικαιολογημένη. Αντίθετα, είναι οι Αθηναίοι τελικά που δείχνουν απερίσκεπτοι. Η στάση τους δείχνει να έχουν παγιδευτεί σε μία αναγκαστική και διαρκή επίδειξη δύναμης η οποία πρέπει να επιβεβαιώνεται μέσα από τη συνεχή ανανέωση του αριθμού των υπηκόων τους. Κι αν η υποταγή των υπηκόων αναγκαστικά πρέπει να διατηρείται μέσα από δράσεις αλληπάλληλων εκφοβισμών και κατακτήσεων, είναι φανερό ότι δε θα αργήσει η στιγμή που θα αρχίσει η αντίστροφη μέτρηση. Φαίνεται ότι ο ιμπεριαλισμός των Αθηναίων ήταν καταδικασμένος να εξελιχθεί και να αναπτυχθεί με τα μέσα εκείνα ακριβώς που θα οδηγούσαν αργότερα στην καταστροφή του¹⁰¹. Ήταν αναπόφευκτο η αύξηση της αθηναϊκής δύναμης να αυξήσει εξίσου και τις αντιδράσεις εις βάρος της. Όταν η αντιδημοτικότητα θα ξεπερνούσε τη δύναμη αυτή, θα επερχόταν και το τέλος της αθηναϊκής αυτοκρατορίας.

---

¹⁰¹ Jacqueline de Romily, σ. 398

Οι Μήλιοι διείδαν μια τέτοια εξέλιξη και προσπάθησαν να προειδοποιήσουν σχετικά τους Αθηναίους («αν νικηθείτε», 90). Διαπίστωσαν πολύ ορθά ότι η πολιτική τους εκτός από νίκες θα συγκεντρώσει και πολλούς εχθρούς εναντίον τους, είτε όσους μέχρι πρότινος παρέμεναν ουδέτεροι («πώς είναι δυνατό να μην κάμετε εχθρούς σας όσους τώρα είναι ουδέτεροι», 98) είτε δυσαρεστώντας ακόμη περισσότερο τους ήδη υπάρχοντες («...να ενισχύσετε αυτούς που είναι τώρα εχθροί σας..., 98). Επεσήμαναν ακόμη και τον κίνδυνο εμφάνισης ενός νέου Βρασίδα¹⁰² («...θα μπορούσαν να στραφούν εναντίον της γης σας κι εναντίον των υπόλοιπων συμμάχων σας, σε όσους δεν έφτασε ο Βρασίδας, 110).

Και οι Αθηναίοι από την πλευρά τους άκουσαν τις προβλέψεις αυτές, αλλά τις χρησιμοποίησαν στις απαντήσεις τους μόνο ως μέρος της δυναμικής τους ανταπόκρισης για να καταλήξουν στην τελική δήλωση-απειλή, το μονόδρομο που προτείνουν στους Μηλίους: την ευτυχία (με δικούς τους όρους) ή τη δυστυχία («κι ότι απ' τη μίαν αυτή απόφασή σας θα εξαρτηθεί το να ευτυχήσει τούτη ή να δυστυχήσει», 111).

Βλέπουμε, λοιπόν, ότι η αθηναϊκή ηγεμονία, στο απόγειο της δύναμής της, αλλά και λίγα χρόνια πριν την ολική της κατάρρευση, έχει εξελιχθεί σε μία στυγνή ιμπεριαλιστική αυτοκρατορία, αισθητά απομακρυσμένη από το πρότερο μεγαλείο της. Την ηθική φθορά πρόκειται να ακολουθήσει η πολιτική φθορά και συνακόλουθα η πτώση. Η ανδρεία της, που τόσο ξεχώρισε κατά τους Μηδικούς Πολέμους έγινε θράσος που καταπατά τον αδύναμο, το μεγαλείο της, που είχε σταθεί αξεπέραστο δείγμα πνευματικής ακτινοβολίας, έγινε μία αλαζονική αρχή, οι αρχές του δικαίου και της ηθικής που προβάλλονταν από το αλλοτινό «σχολείο όλης της Ελλάδας», μετατράπηκαν στον πιο σκληρό ρεαλισμό. Το παράδειγμα των Αθηναίων δείχνει με τον πιο ξεκάθαρο τρόπο τη μεταβολή της πολιτικής στο πιο

---

¹⁰² Jacqueline de Romily, σ. 396

σκληρό της πρόσωπο, στον ιμπεριαλισμό, ο οποίος παραδόξως αλλά και αναμενόμενα όταν φτάνει στο ισχυρότερο σημείο ακμής, είναι και έτοιμος πια να καταβαρθρωθεί.

Κεφάλαιο Δέκατο- Όψεις του Πολιτικού Ρεαλισμού από τη Μελέτη του Διαλόγου

Μία πρώτη ανάγνωση του διαλόγου ανάμεσα στους Αθηναίους και τους Μηλίους θα μπορούσε εύκολα να οδηγήσει στο συμπέρασμα ότι οι πρώτοι είναι κυνικοί και ωμοί στις δηλώσεις τους ενώ οι δεύτεροι μάχονται για το δίκαιο και την ηθική. Σαφώς και το σκεπτικό αυτό ενέχει τη μεγαλύτερη δόση αλήθειας και κανείς δε θα μπορούσε να διαφωνήσει στο γεγονός ότι η στάση των Αθηναίων τόσο στα λόγια, αλλά κυρίως στις πράξεις είναι το λιγότερο κατακριτέα.

Με μία δεύτερη ανάγνωση, όμως, μπορούμε όχι να δικαιολογήσουμε αλλά να κατανοήσουμε το σκεπτικό των Αθηναίων μέσα στα πλαίσια του πολιτικού ρεαλισμού, σε ό,τι πολύ αργότερα ο Kissinger θα ορίσει ως *real politic*¹⁰³. Με άλλα λόγια, μπορούμε να δούμε τη στάση των Αθηναίων ενταγμένη στο πλαίσιο του πολιτικού ρεαλισμού, βάσει του οποίου οργάνωσαν την επιχειρηματολογία και κατ' επέκταση τη δράση τους.

Προκειμένου να αποφευχθούν αναχρονισμοί, είναι πρωτίστως, αναγκαία μία διευκρίνιση. Εδώ, γίνεται λόγος για τον κλασικό ρεαλισμό, μορφή ρεαλισμού που εγκαινίασε ο Θουκυδίδης και έδωσε στη συνέχεια πεδίο για περαιτέρω μελέτη και διαχωρισμούς του όρου, σύμφωνα με μεταγενέστερα δεδομένα. Τον ρεαλισμό του Θουκυδίδα ακολουθεί ο σύγχρονος ρεαλισμός που αναφέρεται σε γεγονότα της νεότερης ιστορίας έως και το 18^ο αιώνα, για να καταλήξει στο δομικό ρεαλισμό, ρεύμα που εγκαινιάστηκε από τα τέλη του 20^{ου} αιώνα περίπου. Ο διαχωρισμός αυτός είναι αναγκαίος καθώς εδώ εξετάζεται ο ρεαλισμός που εισήγαγε ο Θουκυδίδης και που περιλαμβάνει το συσχετισμό των –

---

¹⁰³ «Οι σχέσεις μεταξύ κρατών καθορίζονται από την ισχύ του καθενός»: Henry Kissinger, *Διπλωματία*, εκδόσεις Λιβάνη, 1994, σ.118

ασύμβατων- εννοιών ηθικής και πολιτικής ισχύος, συσχετισμός που αργότερα τέθηκε αναγκαστικά σε πολύ διαφορετικές βάσεις¹⁰⁴.

Οι Αθηναίοι, λοιπόν, επικαλούνται το δίκαιο του ισχυρότερου, το οποίο δε βασίζεται σε γενικούς κανόνες περί δικαιοσύνης ή ηθικής αλλά διαγράφεται βάσει των συμφερόντων των δυνατών. Ενδιαφέρονται για την ένταξη των Μηλίων στην ηγεμονία ακόμη και αν προκαλέσουν το μίσος τους διότι αυτό θα προσδώσει στους υπηκόους τους ακόμη μεγαλύτερη απόδειξη της δύναμής τους. Αντίθετα οι Μήλιοι εμμένουν σε παραδοσιακές απόψεις περί δικαίου και στηρίζουν τη σωτηρία τους είτε στη συνδρομή των Σπαρτιατών, είτε στη συμβολή των θεών, επικαλούμενοι τη θεία πρόνοια. Τα επιχειρήματα των πρώτων έχουν, ωμή αλλά πιο κοντά στην πραγματικότητα βάση αλήθειας, ενώ των δεύτερων κρίνονται σαθρά και ανυπόστατα.

Διότι οι Αθηναίοι έχουν δημιουργήσει μέσα στα τελευταία 50 χρόνια περίπου μία πανίσχυρη ηγεμονία, η διατήρηση της οποίας δε μπορεί να βασιστεί σε συναισθηματισμούς. Η δύναμή τους τρέφεται και συντηρείται από την εκμετάλλευση των συμμάχων τους, και δεν είναι καθόλου απίθανο να θεωρήσουμε ότι για εκείνους η εκμετάλλευση αυτή θα μπορούσε να είναι και ευεργετική¹⁰⁵. Βλέποντας ρεαλιστικά την κατάσταση κρίνουν ότι, όπως και με τις άλλες πόλεις, έτσι και με τη Μήλο, μόνη επιλογή είναι η υποταγή, είτε η καταστροφή. Οποσδήποτε πρόκειται για ένα εκβιαστικό δίλημμα, αλλά απόλυτα εναρμονισμένο με τις ανάγκες συνέχισης και συντήρησης του αθηναϊκού επεκτατισμού.

Οι Αθηναίοι, επίσης, βρίσκονται πιο κοντά στην πραγματικότητα όταν ακυρώνουν τις όποιες ελπίδες των Μηλίων για σπαρτιατική συνδρομή. Γνωρίζουν πολύ καλά, κι εδώ υπεισέρχεται και το ζήτημα του πολιτικού ρεαλισμού, ότι, όπως και οι ίδιοι, έτσι και οι

---

¹⁰⁴ J. Baylis, S. Smith, P. Owens, *Η Παγκοσμιοποίηση της Διεθνούς Πολιτικής*, Αθήνα, Επίκεντρο, 2013, σελ.121,

¹⁰⁵ Φ.Κ. Βώρος, ο.π. σ.14

Σπαρτιάτες, δεν επρόκειτο να θυσιάσουν το εθνικό τους συμφέρον για να υπερασπιστούν τη Μήλο, μια αποικία με ελάχιστη σημασία για τους ίδιους. Για τους Αθηναίους, όμως, η κατάκτηση του κυκλαδίτικου νησιού αποτελεί ζωτικής σημασίας παράγοντα για την ικανοποίηση των εθνικών συμφερόντων τους, τόσο σε επίπεδο ενίσχυσης της δύναμής τους, όσο και σε επίπεδο γοήτρου. Έτσι, το εθνικό συμφέρον υποκαθιστά κάθε κανόνα ηθικής ή δικαίου, έννοιες που περιορίζονται εντός των πλαισίων του εθνικού κράτους, ενώ σε διεθνές επίπεδο και σε επίπεδο εξωτερικής πολιτικής τον πρώτο λόγο έχουν πάντα οι μεγάλες δυνάμεις.

Βλέπουμε, συνεπώς, δείγματα του πολιτικού ρεαλισμού στην σκέψη και τακτική των Αθηναίων, ενός πολιτικού ρεαλισμού βάσει του οποίου το κράτος αποτελεί τον εγγυητή της ασφάλειας του πληθυσμού, αλλά έξω από αυτό, ρυθμιστικό παράγοντα αποτελεί το εθνικό συμφέρον το οποίο ορίζει τις διεθνείς σχέσεις και δίνει τη δυνατότητα στον πιο ισχυρό να επιβάλλεται, με όποιο τρόπο και αν επιτυγχάνεται αυτό¹⁰⁶.

Ο Θουκυδίδης καταγράφοντας το διάλογο μεταξύ των δύο πλευρών, θέλησε να καταδείξει και αυτήν την πλευρά της πολιτικής, το ρεαλισμό, που επιτρέπει στον ισχυρό να επιβάλλεται απέναντι στον αδύναμο και να δικαιολογεί τις ενέργειές του, ακριβώς γιατί η δύναμή του το επιτρέπει. Η εκδοχή αυτή του ρεαλισμού που παρουσιάζεται αποτελεί στην ουσία τον κανόνα και όχι την εξαίρεση, το αναπόφευκτο αποτέλεσμα ανάμεσα στις συγκρούσεις που ξέσπασαν μεταξύ των πόλεων κρατών και μέσα από τις οποίες ξεχώριζε ο ισχυρότερος. Πρόκειται για μία ακόμη αρετή που διακρίνουμε στη θουκυδίδεια ιστορική συγγραφή, το νατουραλιστικό χαρακτήρα μέσα από τον οποίο περιγράφονται τα γεγονότα¹⁰⁷. Με άλλα λόγια, ο ιστορικός θεωρεί ότι η ισχύς δεν είναι δυνατόν να

---

¹⁰⁶ Σταυρούλα Πολλάτου, «Διάλογος Αθηναίων Μηλίων: Η θεωρία του ρεαλισμού», ανακτήθηκε: <http://www.academia.edu/12933213>

¹⁰⁷ Robert Jackson – Georg Sorensen, *Θεωρία και μεθοδολογία των διεθνών σχέσεων*, εκδόσεις Gutenberg, 2006, σ.114

κατανεμηθεί ποτέ ισομερώς μεταξύ των κρατών, γεγονός που προεξοφλεί την εκ προοιμίου ανισότητα μεταξύ τους, ως μία εκ φύσεως δοσμένη και αμετάβλητη κατάσταση που προϋποθέτει την ύπαρξη ισχυρών και λιγότερο ισχυρών δυνάμεων, με τις πρώτες να επιβάλλουν την εξουσία τους επί των δευτέρων.

Ωστόσο διαφωνεί με το σκεπτικό ότι μία μεγάλη δύναμη είναι πάντα σε θέση να ενεργεί όπως θέλει. Και τούτο γιατί ακόμα και μία υπερδύναμη οφείλει να προσαρμόζεται στις εκάστοτε νέες συνθήκες και καταστάσεις που προκύπτουν και όποτε χρειάζεται είναι συνετό ακόμη και να συμβιβάζεται. Για παράδειγμα, στην περίπτωση που μία πόλη είναι ασθενέστερη ως μονάδα απέναντι στο ισχυρό ανταγωνιστή της, αλλά ανήκει σε μία συμμαχία, που εν τω συνόλω της να αποτελεί μία υπολογίσιμη δύναμη, τότε ο ισχυρός οφείλει να διατηρήσει τις ισορροπίες εκείνες που θα του επιτρέψουν να προσφέρει στην πόλη του τα εχέγγυα της σταθερότητας και της προόδου και όχι να προβαίνει σε απερίσκεπτες επιθέσεις. Σε αντίθετη περίπτωση, κινδυνεύει, αν δεν υπολογίσει την αθροιστική δύναμη του αντιπάλου, να υποστεί σοβαρές φθορές και απώλειες. Η συνετή αυτή τακτική, φυσικά, είναι εξίσου, αν όχι περισσότερο αναγκαίο για τους ασθενέστερους, των οποίων η δράση αναγκαστικά περιορίζεται σε πολύ στενότερα πλαίσια¹⁰⁸.

Συνεπώς, κρίνεται αναγκαίο ο ηγέτης του κάθε κράτους, πόσο μάλλον μιας μεγάλης δύναμης, να διαθέτει κάποια χαρακτηριστικά ή καλύτερα χαρίσματα, τα οποία θα του επιτρέψουν να εξασφαλίσει για την πόλη του ένα ικανοποιητικό βιοτικό επίπεδο και ασφαλείς συνθήκες διαβίωσης. Οι αρετές αυτές εν ολίγοις είναι η στρατηγική, η κριτική σκέψη, η διορατικότητα και η σύνεση¹⁰⁹.

---

¹⁰⁸ Robert Jackson-George Sorensen, ο.π., σ.114

¹⁰⁹ Robert Jackson-George Sorensen, ο.π. σ. 115

Έτσι, βλέπουμε ότι ο ρεαλισμός πλαισιώνεται ως θεωρία και τακτική από αρχές πολιτικής ηθικής, η οποία αφενός διαφέρει από την παραδοσιακή ηθική, αφετέρου αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση για τη διατήρηση της ευημερίας μιας πόλης και την ομαλή όσο και επιτυχή άσκηση της εξωτερικής πολιτικής. Βάσει ενός τέτοιου σκεπτικού, γίνεται κατανοητό ότι δεν υπάρχει χώρος για συναισθηματισμούς ή ηθικά διλήμματα: οι Αθηναίοι δε δίστασαν καθόλου όταν έλαβαν την αρνητική απάντηση των Μηλίων στο αίτημά τους.

Κι αν σήμερα τέτοιες ενέργειες είναι έντονα κατακριτέες, η πολιτική ηθική που προβάλλεται μέσα από το έργο του Θουκυδίδη δείχνει στην εποχή του να καθίστανται αναγκαίες: η χρήση βίας κρίνεται θεμιτή αν από αυτή εξαρτάται η ασφάλεια του κράτους και ανήθικη σε τελική ανάλυση είναι η μη χρήση της, διότι έτσι η εξασφάλιση της επιβίωσης του κράτους αποτυγχάνει¹¹⁰.

Δεδομένου, όμως, ότι τέτοιες πρακτικές, ανάμεσα σε πολλά ακόμη σφάλματα και αστοχίες οδήγησαν στην πτώση της αθηναϊκής δύναμης γεννάται το ερώτημα γιατί ο Θουκυδίδης έδωσε έμφαση στις αρχές αυτές του πολιτικού ρεαλισμού ως στοιχεία ενίσχυσης της δύναμης της πόλης και όχι ως αίτια της καταστροφής της. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι η μορφή του πρώιμου αυτού ρεαλισμού, κλασικού, σύμφωνα με το διαχωρισμό των μελετητών αναφέρεται σε διαφορετικές συνθήκες εντός των οποίων δρούσαν οι πόλεις κράτη της εποχής. Πρόκειται για συνθήκες που δεν επέτρεπαν την αυτόνομη δράση τους ενώ η βούλησή τους καθοριζόταν και λειτουργούσε κάτω από τόσο περιορισμένα πλαίσια, ώστε συχνά να μην έχουν καν το δικαίωμα της επιλογής. Τον πρώτο λόγο στην εποχή του ιστορικού έχουν αρχές πολιτικής ισχύος που επιτρέπουν την επιβολή του δικαίου της πυγμής χωρίς αυτό να κρίνεται ανάρμοστο ή ανήθικο. Ίσως και γι' αυτό η σφαγή των

---

¹¹⁰ Δημήτρης Κολιόπουλος, «Ο ρεαλισμός του Θουκυδίδη», ανακτήθηκε: <https://powerpolitics.eu>, Βλ. όμως και Sinclair T. A., A History of Greek Political Thought, London-Routledge 1967, κεφ. VI, σσ. 98-114.

Μηλίων δεν προβληματίσε τότε τους Αθηναίους, καθώς θεωρήθηκε απαραίτητη τακτική εντός των πλαισίων του φοβερού πολέμου που διεξαγόταν.

Ποια είναι η θέση του Θουκυδίδη απέναντι στην ιδέα της επιβολής του δικαίου του ισχυρού; Ο ιστορικός δείχνει να τη συμεριζεται, όχι με την έννοια της αποδοχής ή έγκρισης των όσων συνέβησαν, αλλά από τη θέση του αφηγητή των γεγονότων που του επέτρεψε να προβεί συνακόλουθα και σε μια ανάλυση της ανθρώπινης φύσης. Είναι, συνεπώς, ίδιον της ανθρώπινης φύσης ο δυνατός να εκμεταλλεύεται, εφόσον μπορεί, τον αδύναμο. Άρα και οι Αθηναίοι, όσο σκληρά, ωμά και απάνθρωπα ενέργησαν, λειτούργησαν ουσιαστικά με γνώμονα τις επιταγές του δικαίου της εποχής. Επιταγές που δεν σχετίζονται, γι' αυτό και δεν ελήφθησαν υπόψη, με ό,τι νοείται σήμερα ως ηθική και ανθρωπιά.

Κεφάλαιο Ενδέκατο- Το Πλαίσιο της Ηθικής

Ο πόλεμος διαταράσσει τις ισορροπίες σε κάθε επίπεδο, πόσο μάλλον στο επίπεδο της ηθικής που αποδεικνύεται ασύμβατη με κάθε στρατιωτική επιχείρηση. Για την ακρίβεια η ηθική χαράζεται πλέον από τη δύναμη και δίνει τη δυνατότητα στον ισχυρό να επανατοποθετείται επί του θέματος και να διαμορφώνει ηθική ανάλογα με τις βλέψεις του.

Στο διάλογο μεταξύ των Αθηναίων και των Μηλίων διακρίνεται ευθύς εξαρχής η βάση της ηθικής που προτάσσουν οι Αθηναίοι. Εξοβελίζουν αρχικά κάθε έννοια δικαίου καθώς αυτό δεν τους αφορά ούτε το χρειάζονται για να διατυπώσουν τις προτάσεις τους («...ότι δίκαια έχουμε την ηγεμονία μας, επειδή νικήσαμε τους Πέρσες, ή ότι τώρα εκστρατεύουμε εναντίον σας, επειδή αδικούμαστε...», 89). Ταυτόχρονα δεν αποδέχονται ούτε οι συνομιλητές τους να καταφύγουν σε τέτοια επιχειρηματολογία («μη νομίσετε πως θα μας πείσετε λέγοντας ή ότι, ενώ είστε άποικοι των Λακεδαιμόνιων, δεν πήρατε μέρος στον πόλεμο στο πλευρό τους ή δε μας κάματε κανένα κακό», 89). Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι στην αθηναϊκή συνείδηση και πρακτική έχει πλέον ενσταλαχτεί ένας νέος δικαιοσύνης κανόνας: η δικαιοσύνη επεμβαίνει μόνο μεταξύ ίσων· ανάμεσα, όμως, στον ισχυρό και τον ανίσχυρο, το λόγο έχει η δύναμη, την οποία ο δεύτερος είναι αναγκασμένος να αναγνωρίσει, να αποδεχτεί και να υποχωρήσει («το δίκαιο λογαριάζεται όταν υπάρχει ίση δύναμη για την επιβολή του κι ότι, όταν αυτό δε συμβαίνει, οι δυνατοί κάνουν ό,τι τους επιτρέπει η δύναμή τους κι οι αδύναμοι υποχωρούν κι αποδέχονται», 89).

Τους κανόνες αυτούς γνωρίζουν καλά και οι υπήκοοι των Αθηναίων («επικίνδυνοι είναι οι υπήκοοι...»),⁹¹ & «Η φιλία σας, στα μάτια των υπηκόων μας, θα ήταν απόδειξη αδυναμίας

μας», 95) γι' αυτό και η κατάκτηση της Μήλου, στο πλαίσιο της νέας ηθικής-δικαίου που διαγράφεται αποτελεί επιτακτική αναγκαιότητα. Εν τέλει το δίκαιο του πολέμου και της διατήρησης της εξουσίας επιβάλλει την παράδοση της Μήλου.

Το σκεπτικό αυτό και η συνακόλουθη αθηναϊκή πρακτική δεν είναι κάτι το καινούργιο για μια πόλη που φιλοδοξεί να εξουσιάσει άλλες («Το νόμο αυτό ούτε εμείς τον θεσπίσαμε ούτε θεσπισμένο πρώτοι εμείς τον εφαρμόσαμε , αλλά τον βρήκαμε να υπάρχει και θα τον αφήσουμε να υπάρχει παντοτινά»,105). Οι Αθηναίοι, άλλωστε δεν ενδιαφέρονται να διδάξουν ηθική ούτε προβληματίζονται για την ηθική βάση ή τη νομιμότητα των πράξεών τους. Πλέον θεωρούν ότι όλα είναι επιτρεπτά για αυτούς, γεγονός που τους έχει οδηγήσει στην απώλεια της αίσθησης του μέτρου· οι δηλώσεις πλέον αγγίζουν την ύβρη, ταυτόχρονα όμως και την απόλυτη ειλικρίνεια. Χρησιμοποιούν τη γλώσσα της βίας, αρνούμενοι κάθε άλλο τύπο θεώρησης των πραγμάτων¹¹¹. Γνωρίζουν άλλωστε πολύ καλά ότι ο οποιοσδήποτε στη θέση τους, συμπεριλαμβανομένων και των Μηλίων, θα έπραττε ανάλογα («κι εσείς και άλλοι, αν αποκτούσατε την ίδια δύναμη με μας, θα κάνατε τα ίδια», 105).

Πρόκειται ουσιαστικά για τον νόμο της φύσης τον οποίο επικαλούμενοι οι Αθηναίοι θεωρούν ότι δεν παραβιάζουν κανέναν ηθικό κώδικα ή τη θεία τάξη. Τις απόψεις τους φωτίζει με μεγάλη ενάργεια το ακόλουθο απόσπασμα του Παναγιώτη Κονδύλη: «Όταν καθιερωμένοι θεσμοί και παμπάλαια έθιμα παραμερίζονται στο άψε-σβήσε, όταν τα ιερά δεσμά της θρησκείας και της ηθικής καταρρακώνονται αιφνίδια, όταν ακόμη και οι λέξεις αλλάζουν τη σημασία τους –τότε γίνεται ηλίου φαεινότερων ότι όλα αυτά είναι τεχνητές κατασκευές και θεσμίσεις, όχι γεννήματα της φύσης. Πίσω από το σκισμένο προσωπίο των θεσμίσεων προβάλλει τώρα το αληθινό πρόσωπο της Φύσης: είναι το πρόσωπο των Αθηναίων όταν ζητούν από τους Μηλίους να υποταγούν. Δεν το ζητούν με τη συνείδησή

---

¹¹¹ Κορνήλιος Καστοριάδης, *Η ελληνική ιδιαιτερότητα*, τόμος Γ', «Θουκυδίδης Η ισχύς και το δίκαιο», μτφ. Ζ. Καστοριάδη, εκδόσεις Κριτική, 2011, σ.253

τους βεβαρημένη, δεν πιστεύουν ότι έτσι παραβιάζουν τη θεία ή φυσική τάξη, ο εσώτερος νόμος του Όντος είναι ακριβώς ο νόμος του ισχυρότερου»¹¹².

Στο αξιακό αυτό σύστημα που υπερασπίζονται οι Αθηναίοι, οι Μήλιοι προβάλλουν τις εντονότερες αντιρρήσεις τους. Άλλωστε για τους αδύνατους είναι φυσικό να επικαλούνται έννοιες όπως το δίκαιο ή η ηθική, ένα όπλο, ωστόσο, το οποίο δεν είναι πιο ισχυρό από όσους καταφεύγουν σε αυτό. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα οι αξίες αυτές, να πέφτουν ουσιαστικά στο κενό¹¹³.

Οι Μήλιοι, λοιπόν, υπερασπίζονται σθεναρά το δίκαιο όχι όμως τοποθετημένο σε ένα αόριστο και γενικό θεωρητικό πλαίσιο, αλλά συνδυαζόμενο με τη μετριοπάθεια, που θα μπορούσε να αποδειχθεί ωφέλιμη τακτική, σε περίπτωση αποτυχίας του ισχυρού («αν νικηθείτε, θα μπορούσατε να γενείτε παράδειγμα στους άλλους για να σας επιβάλουν την πιο μεγάλη τιμωρία», 90). Άλλωστε το διακύβευμα και για τους Αθηναίους είναι εξαιρετικά σπουδαίο διότι πάντοτε ελλοχεύει ο κίνδυνος της αγανάκτησης των κατακτημένων («να ενισχύσετε αυτούς που είναι τώρα εχθροί σας», 98).

Οι ιδέες, λοιπόν, που τόσο αποφασιστικά προβάλλουν οι Αθηναίοι και τόσο τελεσίδικα τους οδηγούν σε ανάλογες ενέργειες θα μπορούσαν, βάσει της επιχειρηματολογίας που παραθέτουν, να αποβούν μοιραίες για εκείνους και ίσως τελικά η τιμωρία που τους περιμένει να είναι πιο ολέθρια από το μέλλον που οι Αθηναίοι επιφυλάσσουν για τους κατοίκους της Μήλου.

---

¹¹² Η αναφορά από τον Α. Πλατιά, *Διεθνείς σχέσεις και Στρατηγική στον Θουκυδίδη*, εκδόσεις Εστία, Αθήνα, 2010, σ. 45.

¹¹³ Α. Πλατιάς, ο.π. σ. 46

Κεφάλαιο Δωδέκατο- Η Κατάληξη της Ιμπεριαλιστικής Πολιτικής της Αθήνας

Πολλά γεγονότα χωρίζουν την υπερφίαλη αθηναϊκή πολιτική της ωμότητας και του κυνικού επεκτατισμού που γνώρισαν οι Μήλιοι το 416, από την Αθήνα που παραδόθηκε άνευ όρων το 404 π.Χ. συντετριμμένη και ταπεινωμένη, στους Λακεδαιμονίους. Ήδη έγινε αναφορά για την κατάληξη των κατοίκων της Μήλου, που έπεσαν θύμα της ιμπεριαλιστικής πολιτικής των Αθηναίων¹¹⁴. Τώρα κρίνεται αναγκαίο να παρουσιαστεί η κατάληξη της πολιτικής αυτής και για τους ίδιους τους ιμπεριαλιστές.

Η πρώτη περίοδος του πολέμου, έληξε, όπως ήδη αναφέρθηκε με την ειρήνη του Νικία η οποία προοριζόταν να έχει διάρκεια πενήντα χρόνων. Ωστόσο έγινε σεβαστή από τις δύο πλευρές μόλις για επτά περίπου χρόνια, καθώς στο εσωτερικό της Αθήνας, δρούσαν πολιτικές δυνάμεις που υποστήριζαν την επιστροφή σε πολεμικές επιχειρήσεις. Είναι η περίοδος της ανόδου του Αλκιβιάδη, μιας χαρισματικής, αλλά διεφθαρμένης προσωπικότητας, που υποστήριξε και προώθησε το φιλοπόλεμο κόμμα, με στόχο την εξυπηρέτηση ιδιοτελών συμφερόντων. Τα χρόνια αυτά του μεσοπολέμου, η Αθήνα συνήψε συμμαχία με το Άργος, παραδοσιακό αντίπαλο των Σπαρτιατών. Παράλληλα σημειώνονται πολλές προσχωρήσεις αλλά και αποστασίες προς κάθε ηγεμονία. Η Αθήνα νιώθει την ανάγκη να επιβληθεί και να προβάλλει το κύρος της, αυξάνοντας παράλληλα και τη δύναμή της. Το βλέμμα της, και συγκεκριμένα του Αλκιβιάδη, στρέφεται προς τη Μήλο, το 416, όπου οργανώθηκε εκστρατεία και κατέληξε με τη σφαγή των ανυπότακτων Μηλίων.

Επόμενος στόχος είναι νέα εκστρατεία στη Σικελία, στα πλαίσια της κατακτητικής πολιτικής που εγκαινίασε ο Αλκιβιάδης. Η επιχείρηση αυτή με στόχο το άνοιγμα στη Δύση έγινε το 415 π.Χ. Επικεφαλής στρατηγοί του πολυπληθέστατου εκστρατευτικού σώματος

---

¹¹⁴ Βλ. για την ωμότητα των Αθηναίων Gillis D., *Murder on Melos*, *RIL CXII* 1978, σσ. 185-211.

ορίστηκαν ο Αλκιβιάδης, ο Νικίας και ο Λάμαχος. Μία ημέρα πριν την αναχώρηση αποκόπηκαν οι κεφαλές των ερμαϊκών στηλών, βέβηλη ενέργεια για την οποία κατηγορήθηκε ο Αλκιβιάδης. Το γεγονός αυτό έδωσε την ευκαιρία στους δημοκρατικούς αντιπάλους του να σχεδιάσουν να τον κατηγορήσουν για ιεροσυλία όσο καιρό θα απουσίαζε στη Σικελία. Εκείνος, όμως, αν και επέστρεψε στην Αθήνα με σκοπό να απολογηθεί, δραπέτευσε τελικά στη Σπάρτη, ενώ αργότερα, αυτομόλησε στους Πέρσες.

Στα 414 π.Χ. ο Αθηναίος στρατηγός Λάμαχος σκοτώθηκε¹¹⁵ στις Συρακούσες, ενώ την ίδια περίοδο το πολεμικό σώμα των αντιπάλων ενίσχυσε ο Σπαρτιάτης στρατηγός Γύλιππος. Οι Αθηναίοι ζήτησαν είτε την ανάκληση των στρατευμάτων, είτε να σταλούν ενισχύσεις, όπως και έγινε με την άφιξη του Δημοσθένη. Στα 413 π.Χ. οι Συρακούσιοι επικράτησαν των Αθηναίων, ο στρατός των οποίων υπέστη ολοσχερή καταστροφή. Είχε αρχίσει η αντίστροφη μέτρηση για την Αθήνα, η οποία βρέθηκε εκτός από αποδυναμωμένη στρατιωτικά και απομονωμένη από τους συμμάχους της, οι οποίοι βρήκαν την ευκαιρία να ξεφύγουν από τον αθηναϊκό έλεγχο.

Εν τω μεταξύ, σπαρτιατικές δυνάμεις υπό το βασιλιά της Σπάρτη Άγη εισέβαλαν στην Αττική και οχυρώθηκαν στη Δεκέλεια, ενέργεια που προέκυψε έπειτα από υποδείξεις του Αλκιβιάδη. Με τον κίνδυνο της σπαρτιατικής εισβολής ορατό αλλά και την είδηση της πανωλεθρίας στη Σικελία, διαταράχθηκε και η πολιτική ζωή της Αθήνας. Ο αθηναϊκός δήμος θέσπισε ένα σώμα δέκα προβούλων, με ετήσια εξουσία. Το 411 π.Χ., με την υποκίνηση των ολιγαρχικών της Σάμου, οι οποίοι ωστόσο κατευθύνονταν από τον Αλκιβιάδη που επεδίωκε την επάνοδό του στην Αθήνα, ο λαός ψήφισε ως εκτελεστικό όργανο με απόλυτες εξουσίες τη βουλή των 400: η ανατροπή της δημοκρατίας ήταν πια γεγονός.

---

¹¹⁵ Βλ. Θουκ. Ιστ., 6.101. Βλ. σχετικά όμως και Hornblower S., Ο Ελληνικός Κόσμος 479-323 π. Χ., εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 2005, σ. 305.

Το 410 π.Χ. ο Αλκιβιάδης επέστρεψε και πάλι στην πολιτική ζωή της Αθήνας. Στα χρόνια που ακολούθησαν μέχρι και την καθοριστικής σημασίας ναυμαχία στους Αιγός Ποταμούς το 405 π.Χ., η Αθήνα με επικεφαλής τον Αλκιβιάδη είχε κάποιες προσωρινές επιτυχίες, αλλά η ανάληψη της αρχηγίας του στόλου από το Λύσανδρο, γρήγορα έδειξε ότι τα δεδομένα αυτά θα ανατρέπονταν. Ο Σπαρτιάτης ναύαρχος κατέλαβε με αιφνιδιαστική επίθεση σχεδόν το σύνολο των αθηναϊκών πλοίων το 405 π.Χ., γεγονός που επισφράγισε την ήττα των Αθηναίων στη θάλασσα. Η ήττα και παράδοση στην ξηρά ήταν πλέον θέμα χρόνου.

Ένα από τα ελάχιστα πλοία, εννέα στο σύνολο που κατάφερε να ξεφύγει και να πλεύσει προς την Αθήνα ήταν και η Πάραλος, το ιερό πλοίο των Αθηναίων. Η Πάραλος ήταν και ο αγγελιαφόρος της δυσάρεστης είδησης της καταστροφής του αθηναϊκού στόλου στους Αιγός Ποταμούς. Ο Ξενοφώντας περιγράφει τη δραματική νύχτα που έζησε ο αθηναϊκός λαός: Ο θρήνος ήταν τόσο έντονος που έφτανε από τον Πειραιά δια μέσου των Μακρών Τειχών σε όλη την έκταση του άστεως. Οι Αθηναίοι θρηνούσαν όχι μόνο για όσους είχαν χάσει αλλά κυρίως επειδή φοβούνταν την αντεκδίκηση για όσες καταστροφές είχαν προξενήσει σε πολλές ελληνικές πόλεις, ανάμεσα στις οποίες και η Μήλος¹¹⁶. Τα γεγονότα της Μήλου μόνο τότε, ίσως μπορεί να αναφερθεί ότι προβλημάτισαν την αθηναϊκή συνείδηση, αν και αυτό συνέβη λόγω του φόβου των αντιποίνων, και όχι των τύψεων ή του αισθήματος της ενοχής.

Πολιορκημένοι από ξηρά και θάλασσα και υπό την απειλή του λοιμού, οι Αθηναίοι απέστειλαν πρέσβεις στη Σπάρτη με σκοπό την συνθηκολόγηση. Επικεφαλής της αποστολής ήταν ο φιλο-ολιγαρχικός Θηραμένης¹¹⁷, ο οποίος σκόπιμα παρέτεινε τη διαμονή

---

¹¹⁶ Ξενοφών *Ελληνικά, Βιβλία, Α' Β' Γ'*, (μτφ. Αθ. Ράπτη), εκδόσεις Ζήτρος, 2002, 2.4. Βλ. όμως και Lesky A., *Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Λογοτεχνίας*, μτφρ. Αγαπητού Τσοπανάκη, εκδ. οίκος Αδελφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 2006, σ. 851.

¹¹⁷ Βλ. Hornblower Simon, ο.π., σ. 320.

του στη Λακεδαίμονα ώστε, όπως και έγινε, να επιτευχθεί η πλήρης αποδυνάμωση και συνεπώς η άνευ όρων παράδοση των Αθηνών.

Με τη συνθήκη ειρήνης που συνάφθηκε οι Αθηναίοι συμφώνησαν να παραδώσουν το σύνολο του στόλου τους εκτός από δώδεκα πλοία, να κατεδαφίσουν τα Μακρά Τείχη καθώς και τις οχυρώσεις του Πειραιά, να επιτρέψουν την επιστροφή των εξόριστων, να προσχωρήσουν στην Πελοποννησιακή Συμμαχία και να έχουν ίδιους φίλους και εχθρούς με τους Σπαρτιάτες καθώς και να τους ακολουθούν στις εκστρατείες που οργανώνουν¹¹⁸.

Οι όροι αυτοί ουσιαστικά επέφεραν την πλήρη αποδυνάμωση της Αθήνας, στρατιωτική, οικονομική και πολιτική. Θα μπορούσε, όμως, η Αθήνα να γνωρίσει και σκληρότερη μοίρα δεδομένου ότι οι σύμμαχοι των Σπαρτιατών, και κυρίως οι Κορίνθιοι και οι Θηβαίοι, επιθυμούσαν την πλήρη καταστροφή της πόλης. Οι Σπαρτιάτες, όμως, αντιτάχθηκαν σε αυτό, εκτιμώντας τη σπουδαία προσφορά των Αθηναίων στη διάρκεια των Μηδικών Πολέμων.

Τις επόμενες ημέρες άρχισε μέσα σε κλίμα εορτασμού η κατεδάφιση των Μακρών Τειχών ενώ λίγο αργότερα εγκαθιδρύθηκε στην Αθήνα Τυραννία των Τριάκοντα. Αν και οκτώ μήνες αργότερα ο Αθηναίος Θρασύβουλος τέθηκε επικεφαλής στρατιωτικού σώματος που επανέφερε τη δημοκρατία στην Αθήνα, η πόλη δεν ανέκαμψε ποτέ, ούτε ανέκτησε το χαμένο μεγαλείο της. Ούτε όμως και οι Σπαρτιάτες απέκτησαν την πανελλήνια κυριαρχία που οραματίζονταν. Στα επόμενα χρόνια νέα δύναμη θα αναδειχθεί η Θήβα, έως την παρουσία και επιβολή στον ελληνικό κόσμο του βασιλείου της Μακεδονίας.

---

¹¹⁸ Ξενοφών *Ελληνικά*, ο.π. 2.20-2.22

Έτσι, η Αθήνα που άλλοτε πρόβαλε αλαζονικά στους Μηλίους το αδιαπραγμάτευτο της υποταγής τους, βρέθηκε υποταγμένη και η ίδια χάνοντας όσα κεκτημένα θεωρούσε δεδομένα και αδιαμφισβήτητα: ο αθηναϊκός επεκτατισμός είχε πλέον συντριβεί.

Κεφάλαιο Δέκατο Τρίτο- Σκέψεις για τον Επεκτατισμό

Οι ηγεμονικές βλέψεις της Αθήνας βαθμιαία εξελίχθηκαν σε έναν άκρατο επεκτατισμό ο οποίος επέφερε ισχυρά πλήγματα όχι μόνο στα θύματα των κατακτητών αλλά και στους ίδιους. Χαρακτηριστική περίπτωση θυμάτων του επεκτατισμού των Αθηναίων αποτέλεσαν οι κάτοικοι της Μήλου, αν και προηγήθηκαν και άλλες πόλεις που γνώρισαν την ωμή πλευρά της αθηναϊκής πολιτικής.

Στην περίπτωση, ωστόσο, των Μηλίων η επεκτατική πολιτική των Αθηναίων και η συνακόλουθη ωμότητα που τη χαρακτήρισε εκδηλώθηκε σε δύο επίπεδα: πρώτα στα λόγια, όπως γνωστοποιείται σε μας από τον περίφημο διάλογο που παραθέτει ο Θουκυδίδης στη *Ευγγραφή* του, όσο και στα έργα, από την ανελέητη σφαγή που επακολούθησε.

Το επεισόδιο αυτό, χαρακτηριστικό δείγμα τακτικής ενός ιμπεριαλιστικού κράτους, όπως υπήρξε η Αθήνα, κρίνεται πρόσφορο για περαιτέρω σκέψεις και εκτιμήσεις καθώς, επίσης, και για προβληματισμούς που αγγίζουν ακόμη και την εποχή μας.

Πολλοί ιστορικοί και μελετητές είδαν στον εξανδραποδισμό και τη σφαγή των Μηλίων την πρώτη καταγεγραμμένη ιστορικά γενοκτονία¹¹⁹. Βάσει της περίπτωσης αυτής, μπορούμε να διαπιστώσουμε ότι τα θύματα των ιμπεριαλιστών είναι η πιο σκληρή και απάνθρωπη πλευρά του ιμπεριαλισμού. Γεννάται, φυσικά, το ερώτημα, αν ο ιμπεριαλισμός έχει πάντα τόσο σκληρό πρόσωπο και αν πάντα πλήττει με τόσο βάνανσο τρόπο τα θύματα του¹²⁰.

Ανατρέχοντας σε μεγάλες αυτοκρατορίες των αρχαίων αλλά και των νεότερων χρόνων μπορούμε να θεωρήσουμε ότι η πολιτική του επεκτατισμού μοιραία οδηγεί σε συγκρούσεις που καταρρακώνουν τους εκάστοτε αδυνάτους. Το είδαμε στην περίπτωση της Μήλου·

¹¹⁹ Ξενοφών *Ελληνικά*, ο.π. σ. 235

¹²⁰ Βλ. Goergemanns H., *Macht, Moral und Psychologie bei Thukydides, Spielarten der Macht*, HumB, I 1977, σσ. 64-93.

έκτοτε, όμως, ακολούθησαν και πολλές ακόμη τέτοιες περιπτώσεις. Ας θυμηθούμε πρόχειρα τις επελάσεις του Μεγάλου Αλεξάνδρου στα πλαίσια της κατακτητικής πολιτικής του, τις επιδρομές των στρατευμάτων της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας και κατόπιν της χριστιανικής εκδοχής της, της βυζαντινής, έως και τις βαρβαρότητες των Οθωμανών κατακτητών ή πιο πρόσφατα ακόμα, τις θηριωδίες της ναζιστικής Γερμανίας. Δεν πρόκειται βέβαια για παρόμοιες περιπτώσεις ούτε γίνεται εδώ καμία προσπάθεια πρόχειρων απλουστεύσεων και γενικεύσεων, απλά η πορεία των αυτοκρατοριών που επεδίωξαν να επεκτείνουν τη σφαίρα επιρροής τους καταδεικνύει ότι ακολούθησαν τακτικές που σε καμία περίπτωση δε θα μπορούσαν να είναι αναίμακτες. Ωστε το πρώτο δεδομένο που μπορεί αυτονόητα να προκύψει είναι ότι ο ιμπεριαλισμός δε μπορεί παρά να προκαλέσει μεγάλες καταστροφές στους πιο αδύναμους.

Εκείνο, όμως, που δεν πρέπει να διαφύγει της προσοχής μας, είναι η κατάληξη της δράσης και της φιλοδοξίας των ίδιων των ιμπεριαλιστών, η οποία με μαθηματική ακρίβεια στρέφεται πάντα εναντίον τους. Το είδαμε στην περίπτωση της Αθήνας που έχασε την πρωτοκαθεδρία της, ενώ δεν ανέκαμψε ποτέ από την τραγική ήττα που υπέστη. Παρόμοια και σε άλλες χώρες ή αυτοκρατορίες που θέλησαν να προωθήσουν την κυριαρχία τους και να αυξήσουν τις επικράτειές τους, η κατάληξη ήταν εξίσου τραγική καθώς σταδιακά απώλεσαν τη δύναμή τους γνωρίζοντας την απόλυτη συντριβή και καταστροφή. Ωστε το δεύτερο δεδομένο που προκύπτει είναι ότι η αλαζονεία των ισχυρών οδηγεί πάντα στην πτώση τους.

Ακολούθως προκύπτουν πολλοί προβληματισμοί, που δεν αποτελούν, ωστόσο αντικείμενο της παρούσας μελέτης, αλλά δύνανται να δώσουν το ερέθισμα για περαιτέρω σκέψη και έρευνα. Στον προβληματισμό σχετικά με το ποια είναι τα κίνητρα που οδηγούν μία δύναμη να ακολουθήσει τόσο ακραία επεκτατική πολιτική, η απάντηση δε μπορεί να είναι ενιαία για κάθε περίπτωση αλλά οφείλεται στις εκάστοτε βλέψεις και φιλοδοξίες. Κοινός

παρονομαστής, ωστόσο, για κάθε περίπτωση είναι η αλαζονεία της παντοδυναμίας¹²¹ που νιώθει ο ισχυρός ώστε να αναλάβει τέτοιες παράτολμες πρωτοβουλίες. Εκτός και αν, και αυτό αποτελεί ένα δεδομένο για σκέψη και συζήτηση, αν ο ισχυρός δεν είναι σε θέση να δει το ρίσκο που αναλαμβάνει ή αδυνατεί να διδαχθεί από τα παραδείγματα της ιστορίας. Όστε, ίσως, να μπορούμε να συμπεράνουμε ότι, όσο μεγαλόπνοα και αν είναι τα σχέδια των κατακτητών, η σκέψη τους είναι κοντόφθαλμη και περιορισμένη και αδυνατούν να αντιληφθούν το μέγεθος του κινδύνου που ενέχουν οι ενέργειές τους. Μπορούμε να συμπεράνουμε, επίσης, ότι ο στόχος της κατάκτησης καθηλώνει με τόσο απόλυτο τρόπο τη σκέψη τους ώστε να μην είναι σε θέση να δουν ότι βραχυπρόθεσμα ή μακροπρόθεσμα θα βρεθούν και οι ίδιοι στην πλευρά των ηττημένων. Ίσως γιατί στην αλαζονική σκέψη τους δεν υπάρχει χώρος για αρνητικά αποτελέσματα.

Αν πάντως, είναι κάτι, που ενδεχομένως να ανησυχεί τον ιμπεριαλιστή, αυτό θα είναι προφανώς η ενδεχόμενη αποτυχία των επιχειρήσεων, ενώ σε καμία περίπτωση δε θα ενδιαφέρεται για την τύχη των ηττημένων. Όστε, κι αυτό αποτελεί το τελευταίο δεδομένο που παρατίθεται, οι θιασώτες του ιμπεριαλισμού δεν έχουν καμία ευαισθησία για τα θύματα τους, αλλά τα θεωρούν ως ένα εμπόδιο που πρέπει να ξεπεραστεί ώστε να επιτύχουν τους στόχους τους.

Τα χαρακτηριστικά αυτά τα είδαμε στην ηγεμονική Αθήνα της αρχαιότητας. Πολλά, σε γενικό επίπεδο και πλαίσιο πάντα, χαρακτήρισαν και την πολιτική άλλων ιμπεριαλιστικών χωρών και αυτοκρατοριών. Κοινή μοίρα, για κάθε περίπτωση είναι η τελική, αργά ή γρήγορα συντριβή του επιτιθέμενου. Όστε, ο ιμπεριαλισμός, όσο ισχυρές και αν είναι οι δυνάμεις που τον υποκινούν και τον συντηρούν, είναι καταδικασμένος να συντρίβεται.

---

¹²¹ Για την πολιτική της ισχύος βλ. Tritle L. A., Ο Θουκυδίδης και η πολιτική της ισχύος, στο Τριανταδύο μελέτες για τον Θουκυδίδη, Brill's Companion to Thucydides, επιμ. Α. Ρεγκάκος, Χ. Τσαγγάλης, University Studio Press, Εκδόσεις Επιστημονικών Βιβλίων και Περιοδικών, Θεσσαλονίκη 2011, σσ. 487-511.

Επίλογος

Ο Θουκυδίδης θέλησε να καταστήσει την Ιστορία του «κτήμα ἐς αἰεῖ»¹²², ένα διαχρονικό κειμήλιο ιστορικής αφήγησης με σκοπό όχι μόνο να καταστούν γνωστά και για τις επόμενες γενιές όσα διαδραματίστηκαν κατά τη διάρκεια του Πελοποννησιακού Πολέμου, αλλά και να διδαχθούν από τις εμπειρίες της φοβερής αυτής δοκιμασίας. Και το κατάφερε. Το έργο του παραμένει έως και σήμερα μοναδικό εγχειρίδιο ιστορικής μελέτης, πρόσφορο όμως και για πολλά ακόμα και διαφορετικά αναγνώσματα.

Δεν είναι μόνο ο μελετητής της αρχαιότητας ή ο ιστορικός που έχει την ευκαιρία μέσα από το Θουκυδίδη να γνωρίσει την Αρχαία Ελλάδα. Είναι και πλήθος επιστημόνων που μπορούν να εμβαθύνουν στις μελέτες τους και να εμπλουτίσουν τις γνώσεις τους. Είναι ο πολιτικός αναλυτής που μπορεί να δει στη θουκυδίδεια σκέψη σπέρματα σημερινών τακτικών και πολιτικών κινήσεων. Είναι ο μελετητής της διπλωματίας και των διεθνών σχέσεων που δύναται να διακρίνει μέσα από τις συμμαχίες και τους συνασπισμούς που συγκροτήθηκαν το σκεπτικό και τις προθέσεις των εκατέρωθεν δυνάμεων και να το αναγάγει σε σημερινούς παραλληλισμούς. Είναι, ακόμα, ο ερευνητής που ασχολείται με τη στρατιωτική ιστορία, στον οποίο δίνεται η δυνατότητα να γνωρίσει μέσα από τις αφηγήσεις του μεγάλου ιστορικού δείγματα στρατιωτικής δεξιοτεχνίας και στρατηγικής. Σημαντικό όφελος αποκομίζει και ο κλάδος της γεωπολιτικής, με τη μελέτη των επιδιώξεων και των βλέψεων των αντιμαχόμενων.

---

¹²² *Θουκυδίδου Ιστορία*, ο.π. 1.22

Σε ένα άλλο επίπεδο, το έργο του Θουκυδίδη κρίνεται κατάλληλο για τον μελετητή της φιλοσοφίας, καθώς είναι εμφανείς οι φιλοσοφικές αναφορές και επιδράσεις στο έργο του. Ο φιλόλογος, επίσης, μπορεί να εκτιμήσει τον πλούτο του λόγου του και να θαυμάσει τη ρητορική δεινότητα που εκφράζεται στις δημηγορίες του. Σε ενδιαφέρουσες εκτιμήσεις και συμπεράσματα, δύναται επίσης, να προβεί και ο κοινωνιολόγος, όπως και ο ανθρωπολόγος, μέσω των συμπεριφορών και της ευρύτερης δράσης που ανέπτυξαν οι άνθρωποι της εποχής.

Το σημαντικότερο, όμως, ίσως, είναι ότι το έργο του Θουκυδίδη δεν αφορά μόνο τον ειδικευμένο επιστήμονα, αλλά και τον κάθε προβληματισμένο και ανήσυχο άνθρωπο: όχι μόνο τον Έλληνα, αλλά και τον Ευρωπαίο και όλους τους ανθρώπους από κάθε γωνιά του πλανήτη. Ειδικά, σήμερα, που διανύουμε μία εποχή κρίσεων και αβεβαιοτήτων, ο Θουκυδίδης είναι περισσότερο επίκαιρος από ποτέ· η ιστορία του, είναι ανεκτίμητη παρακαταθήκη και αποτελεί όχι μόνο έργο διαχρονικής αξίας, αλλά και κτήμα όλης της ανθρωπότητας.

Ελληνόγλωσση Βιβλιογραφία

- Αριστοτέλης, *Αθηναίων Πολιτεία*, (μτφ. Κοτζιούλας Γ.), Βιβλιοθήκη Αρχαίων Συγγραφέων, χ.χ.
- Βώρος Φ.Κ., «Διάλογος Μηλίων και Αθηναίων: Ένα μήνυμα σύγχρονης πολιτικής σκέψης και πράξης ή λόγος αρχαίος για την αλαζονεία της δύναμης», σ.10, ανακτήθηκε: <http://www.scribd.com/doc/7070743/->.
- Γεωργοπαπαδάκος Α., *Εκλεκτά μέρη από τον Θουκυδίδη*, Θεσσαλονίκη, 1974
- Δαμίγος Στέλιος, «Η πρώτη περίοδος του Πελοποννησιακού Πολέμου», στο: *Ελλήνων Ιστορικά* «Πελοποννησιακός Πόλεμος. Ο πρώτος εμφύλιος των Ελλήνων», τχ.9, ανακτήθηκε: www.ekivolos.gr
- Ζουμπουλάκης Κλεάνθης, «Η τραγωδία της Μήλου», στο *Ελλήνων Ιστορικά*, «Πελοποννησιακός Πόλεμος. Ο πρώτος εμφύλιος των Ελλήνων», τχ.9, ανακτήθηκε: www.ekivolos.gr
- Ηλιού Φ. Ηλ. *Το μήνυμα του Θουκυδίδη*, Αθήνα, εκδόσεις Κέδρος, 1980.
- Θουκυδίδου Ιστορία κατά μετάφρασιν του Ελευθερίου Βενιζέλου*, Αθήνα, 2004, 1.98-1.99.
- Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού, ανακτήθηκε: <http://www.fhw.gr/chronos/05/gr/politics/index-300html>
- Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμος Γ1, Εκδοτική Αθηνών Α.Ε., Αθήνα 1972.
- Ιστορικά*, «Η Αθηναϊκή Δημοκρατία», Ελευθεροτυπία τχ.25 06/4/2000, ανακτήθηκε: [http://www.ekivolos.gr/i%20athinaiki%20dimokratia\(eleftherotipia\).htm](http://www.ekivolos.gr/i%20athinaiki%20dimokratia(eleftherotipia).htm)
- Κατσιμάνης Κ., «Ο πλατωνικός Καλλικλής υπό το φως του Θουκυδίδη», *Πρακτικά του Γ' Διεθνούς Συμποσίου για τον Θουκυδίδη, «Δημηγορίες»*, Αθήνα, 3-6 Μαΐου 2006, Αθήνα, εκδόσεις Ι. Σιδέρης.
- Κολιόπουλος Δ., «Ο ρεαλισμός του Θουκυδίδη», ανακτήθηκε: <https://powerpolitics.eu>
- Κοντογιώργης Γ., «Πολιτεία και Πόλις στο Θουκυδίδη», ανακτήθηκε: <http://ekivolosblog.wordpress.com/2013/09/18>
- Κορνήλιος Καστοριάδης, *Η ελληνική ιδιαιτερότητα*, τόμος Γ', «Θουκυδίδης Η ισχύς και το δίκαιο», μτφ. Ζ. Καστοριάδη, εκδόσεις Κριτική, 2011.
- Κρεμμυδά Β.– Μαρκιανού Σ., *Ο Αρχαίος Κόσμος. Ανατολικοί Λαοί και Ελλάδα έως το 323 π.Χ.*, εκδόσεις Γνώση, 1984.

Λάσκαρης Ν., «Οι δημηγορίες στο έργο του Θουκυδίδη», ανακτήθηκε: <http://www.ekivolos.gr./Oi/%20dhhmhgories%20sto%20ergo%20tou%20Thoukydidh.htm>

Λόγιος Ερμής, «Κίμων ο Μιλτιάδου (506-451 π.Χ.)», ανακτήθηκε: www.logiosermis.net/2011/06/506-451.html

Λοΐζος Δ.Ι., «Από την Δημοκρατία στην Αθηναϊκή Συμμαχία», 2001, σ.220, ανακτήθηκε: <http://users.hol.gr/~dilos/ellada/ellada.htm>

Ξενοφών, *Ελληνικά, Βιβλία Α', Β', Γ'*, (μτφ. Ράπτης Γ.), εκδόσεις Ζήτρος, 2002.

Ξενοφών, *Οικονομολόγος και πολιτειολόγος*, μτφ. – σχόλια Θ.Γ. Μαυρόπουλος, εκδόσεις Ζήτρος, 2007.

Ευδόπουλος Ι.Κ. «Από τον πρώτο πελοποννησιακό πόλεμο έως το 432/1 π.Χ.», στο: *Ελλήνων Ιστορικά, «Πελοποννησιακός Πόλεμος. Ο πρώτος εμφύλιος των Ελλήνων»*, τχ.9, ανακτήθηκε: www.ekivolos.gr

Πλούταρχος, *Βίοι Παράλληλοι*, «Αριστείδης», εκδόσεις Κάκτος, 1993.

Πολλάτου Σ., «Διάλογος Αθηναίων Μηλιών: Η θεωρία του ρεαλισμού», ανακτήθηκε: <http://www.academia.edu/12933213>.

Ραμού-Χαφιιάδη Α., «Η εκστρατεία της Μήλου», στο: *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Εκδοτική Αθηνών, 1975.

Σακελλαρίου Μ.Β., *Η Αθηναϊκή Δημοκρατία*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2012.

Σκουτερόπουλος, Ν.Μ. *Η αρχαία σοφιστική. Τα σωζόμενα αποσπάσματα. Επιμέλεια κειμένων, μετάφραση, σχολιασμός*, Αθήνα, εκδόσεις Γνώση, 1991.

Χαραλαμπίδης Χ., «Η γλώσσα και το ύφος των δημηγοριών του Θουκυδίδη», *Πρακτικά του Γ' Διεθνούς Συμποσίου για τον Θουκυδίδη, «Δημηγορίες»*, Αθήνα, 3-6 Μαΐου 2006, Αθήνα, εκδόσεις Ι. Σιδέρης.

Hornblower Simon, *Ο Ελληνικός Κόσμος 479-323 π. Χ.*, Εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 2005.

Lesky Albin, *Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Λογοτεχνίας*, μτφρ. Αγαπητού Τσοπανάκη, Εκδοτικός Οίκος Αδελφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 2006.

Tritle L. A., *Ο Θουκυδίδης και η πολιτική της ισχύος*, στο *Τριανταδύο μελέτες για τον Θουκυδίδη*, Brill's Companion to Thucydides, επιμ. Α. Ρεγκάκος, Χ. Τσαγγάλης, University Studio Press, Εκδόσεις Επιστημονικών Βιβλίων και Περιοδικών, Θεσσαλονίκη 2011, σσ. 487-511.

Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία

- Andrewes A., The opposition to Pericles, *JHS* 98.
- Andrewes A., Could there have been a battle at Oinoe? Στο *The Ancient Historian and his Material: Essays in Honour of C. E. Stevens on his 70th birthday*, εκδ. B. Levick, Farnborough 1975.
- Bagnall N., *Πελοποννησιακός Πόλεμος. Ο αγώνας για την κυριαρχία*, (μτφ. Μ. Δελέγκος), εκδόσεις Διόπτρα, 2006.
- Baylis J., Smith S., Owens P., *Η Παγκοσμιοποίηση της Διεθνούς Πολιτικής*, Αθήνα, Επίκεντρο, 2013.
- Beloch K. J., *Die Attische Politik seit Perikles*, Leipzig 1884.
- Boegehold A. L., Thucydides representation of Brasidas before Amphipolis, *CPhL* XXIV 1979.
- Botsford R., *Αρχαία Ελληνική Ιστορία*, ΜΙΕΤ, 1991.
- Brunt, P.A., 1965, "Spartan Policy and Strategy in the Arcidamian War" *Phoenix* 19.
- Cogan M., *The Human Thing, The Speeches and Principles of Thucydides' History*, Chicago Originals Paperback Series, 1981.
- De Romily J., *Ο Θουκυδίδης και ο αθηναϊκός ιμπεριαλισμός*, μτφ. Λύντια Στεφάνου, εκδόσεις Παπαδήμα, 2^η έκδοση, 2000.
- Ferguson S.W., *Greek Imperialism*, Boston 1913.
- Forest W.G., *Η γένεση της αθηναϊκής Δημοκρατίας*, Αθήνα, εκδόσεις Παπαδήμα, 1994.
- G. E. M. de Ste Croix, *The Origins of the Peloponnesian War*, Bristol 1972.
- Georgemanns H., *Macht, Moral und Psychologie bei Thukydides, Spielarten der Macht, HumB, I* 1977.
- Gillis D., *Murder on Melos, RIL* CXII 1978.
- Glott G., *Η ελληνική πόλις*, Αθήνα ΜΙΕΤ, 1983.
- Gomme A. W., Andrewes A., Dover K. J., *A Historical Commentary on Thucydides, Vol V, Book V*, Clarendon Press-Oxford 1981.
- Hanson V.D., *Πελοποννησιακός Πόλεμος* (μτφ. Α. Φιλιππάτος), εκδόσεις Λιβάνη, 2007.
- Holladay A. J., Poole J. C. F., *Thucydides and the Plague of Athens, CQ* XXIX 197.
- Jebb R. C., *The Speeches of Thucydides*, Cambridge 1907.
- Zagorin, P., *Θουκυδίδης. Μία πλήρης εισαγωγή για όλους τους αναγνώστες*, μτφ. Κ. Κολιόπουλου, Αθήνα, εκδόσεις Ποιότητα, 2006.

- Harding H F., The speeches of Thucydides (με γενική εισαγωγή και εισαγωγές για τους κυριότερους λόγους), Lawrence Kans, Coronado Press 1973.
- Hatzfeld J., *Alcibiade*, Paris 1940.
- Hornblower Simon, 2003: *Θουκυδίδης. Ο ιστορικός και το έργο του*, μτφ. Αλεξάνδρα Μανιάτη, επιμ. Ανδρ. Μαρκαντωνάτος, Αθήνα, Τυπωθήτω, Γ. Δαρδανός.
- Jackson R. – Sorensen G. , *Θεωρία και Μεθοδολογία των Διεθνών Σχέσεων*, σελ.114, Αθήνα: Gutenberg, 2006.
- Kagan D., The Outbreak of the Peloponnesian War, Cornell University Press 1969.
- Kagan, D., *The great dialogue. History of Greek political thought from Homer to Polybius*, New York: Free Press 1965.
- Kallet-Marx R. M., Money, Expense and Naval Power in Thucydides History 1-5. 24, Berkeley 1993.
- Κέϊγκαν Ντ., *Ο Πελοποννησιακός Πόλεμος*, εκδόσεις Ωκεανίδα, 2004.
- Kissinger H.A., *Διπλωματία*, εκδόσεις Λιβάνη, 1995.
- Levi M. A., Il dibattito di Melo e i contrasti ideologici del v sec. a. C., RIL CXII 1978.
- Maele S. van de, Le recit de l'expédition athenienne de 415 en Sicilie et l'opinion de Thucydide sur le rappel d' Alcibiade, AC XL 1971.
- Macleod C. W., Form and Meaning in the Melian Dialogue, *Historia* XXIII.
- Meiggs R., The Athenian Empire, Oxford 1972.
- Moravcsic E. M.J. "Plato and Pericles on Freedom and Politics" *Canadian Journal on Philosophy* Supp. Volume IX, 1980, p.10 .
- Mossé C., Αθήνα: *Ιστορία μιας Δημοκρατίας*, MIET, Αθήνα, 2002.
- Rhodes P. J., The Athenian Empire, Greece and Rome New Surveys in the Classics 17, Oxford 1985.
- Salmon J. B., Wealthy Corinth: A History of the city to 338 BC, Oxford University Press, academic monograph reprints, 1984.
- Schart J., Zur Melierdialog des Thukydidés, *Gymnasium* LXI 1954.
- Sinclair T. A., A History of Greek Political Thought, London-Routledge 1967.
- Tillmanns L., Kommentar zu Thukydidés Reden, Leipzig 1876.
- Tosi R., La funzione agromentativa dell' essordio nei discorsi tucididei, AIV 139, 1980-1981.
- Treu M., Athen und Melos und der Melierdialog des Thukydidés, *Historia* II 1954.
- Giovannini A., Gottlieb G., Thukydidés und die Anfänge der athenischen Arche, Heidelberg 1980.

- Volk M. T., *The Melian Dialogue in Thucydides. A structural analysis*, διδ. διατρ., Ohio State University, Columbus 1970.
- Walbank M., *Athenian proxenies of the 5th Century BC*, Toronto and Sarasota 1972.
- Wilson J. B., *Athens and Corcyra: Strategy and Tactics in the Peloponnesian War*, Bristol 1987.
- Woodhead A. G., *Thucydides Portrait of Cleon*, *Mnemosyne* XII 1960.
- Diodorus Siculus. *Diodorus of Sicily in Twelve Volumes with an English Translation by C. H. Oldfather*. Vol. 4-8. Cambridge, Mass.: Harvard University Press; London: William Heinemann, Ltd. 1989, Διόδ. Σικ., Βιβλίο 11.47.
- Athenaion Politeia*, ed. Kenyon. Oxford. 1920.Αριστ. Αθηναίων Πολιτεία 23.
- Plutarch. *Plutarch's Lives. with an English Translation by Bernadotte Perrin*. Cambridge, MA. Harvard University Press. London. William Heinemann Ltd. 1914. 2 Πλουτ. Αριστείδης, 25.
- Corneli Nepotis, Cimon* V 2.5.
- Inscriptiones Arcadiae*, ed. Friedrich Hiller von Gaertringen. Berlin 1913.*IG IX,1
- Inscriptiones Graecae IX,1. Inscriptiones Phocidis, Locridis, Aetoliae, Acarnaniae, insularum maris Ionii*, ed. Wilhelm Dittenberger. Berlin 1897.,IG, V 1.1-10.

Παράρτημα

Εικόνα 1.

Χάρτης της αθηναϊκής συμμαχίας.

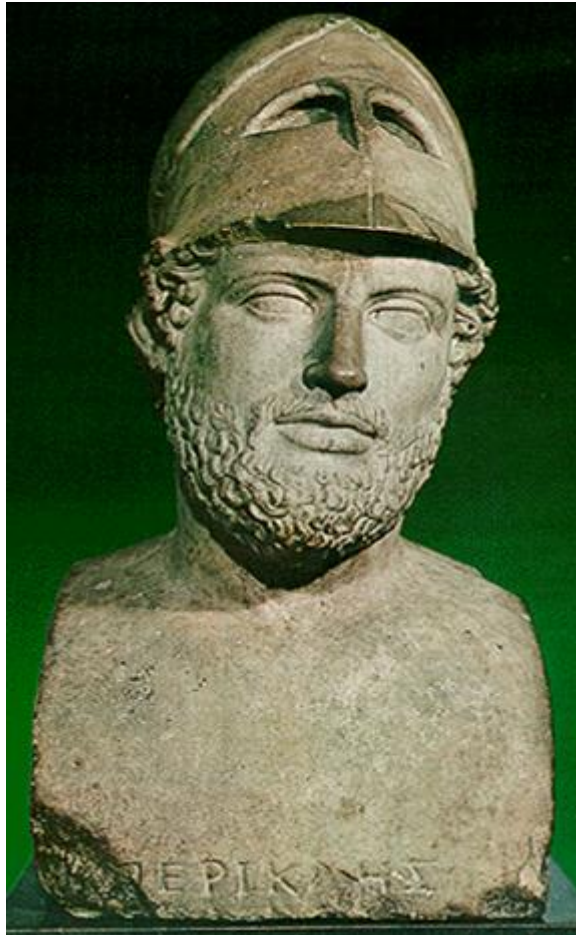
- Επικράτεια των Αθηνών.
- Μέλη της συμμαχίας που κατέβαλλαν φόρο.
- Μέλη της συμμαχίας που παρέιχαν πλοία.
- Επικράτεια Σπάρτης.
- Σύμμαχοι των Σπαρτιατών.
- Ουδέτερες περιοχές.
- Σφαίρα επιρροής των Αθηναίων.
- Σφαίρα επιρροής των Σπαρτιατών.

Τα γράμματα της ελληνικής αλφαβήτου δείχνουν τις πέντε φορολογικές περιφέρειες.

Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμος Γ1, Εκδοτική Αθηνών Α.Ε., Αθήνα 1972, σελ. 104-105.

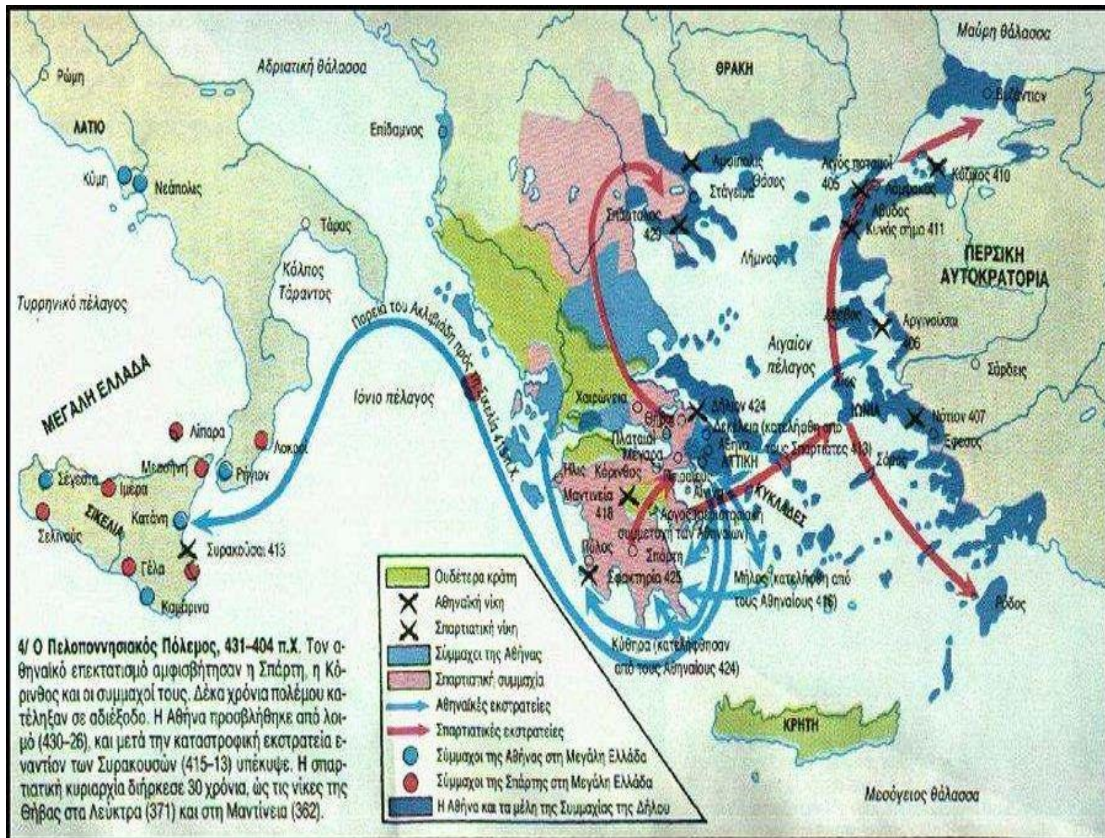
Επεξεργασία: Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού.

Εικόνα 2

Εικόνα 3

Εικόνα 4

Εικόνα 5

